

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

МАСЬКОВІТА МАРІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 342.535:351.74](477+100)(091)

ДИ С Е Р Т А Ц І Я

**ПРИСЯГА ПРАЦІВНИКІВ ОВС УКРАЇНИ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

12.00.01 «Теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень»

Галузь знань 081 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

М. М. МАСЬКОВІТА

Науковий керівник:
Гарасимів Олена Іванівна,
кандидат юридичних наук

Львів – 2017

АНОТАЦІЯ

Маськовіта М. М. Присяга працівників органів внутрішніх справ: історико-правовий вимір. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2017.

У дисертації здійснено комплексне дослідження історико-правових аспектів розвитку і функціонування інституту присяги працівників органів внутрішніх справ.

Визначено, що в механізмі правового регулювання присяга набуває дедалі більшого поширення. Присягу складають працівники органів внутрішніх справ, Національної поліції, судді, адвокати та багато інших посадових осіб. Її вплив настільки значний, що охоплює сфери внутрішньої і зовнішньої політики, військової справи та навіть розвиток історичного процесу. У чинному праві це явище можна зустріти в різних галузях, що дозволяє говорити про те, що феномен «присяга» є відносно автономним комплексним правовим інститутом.

Водночас поняття, зміст, сутність присяги, її правове регулювання та процедура прийняття досі є малодослідженими і потребують теоретичного аналізу. Крім того, недостатнє законодавче регулювання цього питання (відсутність єдиного підходу до законодавчого регулювання присяги щодо всіх суб'єктів правоохоронної діяльності, порядку її прийняття, її значення для вирішення питання щодо моменту набуття відповідного правового статусу тощо) негативно впливає на функціонування органів внутрішніх справ та створює певні колізії в чинному законодавстві.

Дисертантом розкрито основні теоретико-методологічні підходи щодо дослідження поняття присяги у формально-правовому і політико-правовому

вимірах та співвідношення з іншими поняттями. Встановлено основні юридичні ознаки поняття «присяга», які дозволили визначити сутність, зміст і властивості цієї категорії, а також розкрито її призначення у вітчизняній правовій системі. Присяга – це юридичний факт, що являє собою офіційну урочисту обіцянку дотримуватися і виконувати права та обов'язки відповідно до посади, здійснюється в особливому ритуальному порядку на основі спеціалізованих символічних дій, також це визначальний момент зміни спеціального правового статусу суб'єктів.

Наголошено, що в сучасний період розвитку суспільства і далі функціонують обряди, ритуали і символи, які є важливою знаковою частиною правової системи, характеризують її, демонструють її праворозуміння та правосприйняття. Вони, як і присяга (як ритуал), є елементами історичної традиції держави, невід'ємним атрибутом національної свідомості, правових традицій, які формувалися століттями й утворюють сучасну правову реальність. Ці явища мають глибокий антропологічний зміст, оскільки звертаються до глибинних сфер свідомості, виконують не лише правоорієнтаційну, але й правовиховну функцію.

Зазначено, що в Україні історично сформувалося, що присяга неодмінно поєднувалася з кодексом честі – найвагомішою і найвиразнішою ознакою всієї мовноповедінкової системи. Недарма століттями культивувалися моральні засади: «Будь господарем своєму слову», «Мовивши слово, треба бути йому паном», «Не давши слова – держись, а давши – кріпись», «Кажі не кажи, а своє слово держи», «Хто не додержує свого слова, той сам себе зневажає». За народними уявленнями, присяга – надзвичайно важлива річ: той, хто неправдиво присягнув, неодмінно буде вражений якимось нещастям.

Порядок прийняття присяги, сутність і специфічні риси присяги як правового явища регулюються сукупністю норм права, які утворюють міжгалузевий комплексний правовий інститут. Констатовано, що присяга як юридичний феномен, відображається в багатьох галузях чинного права.

Здійснено класифікацію присяги як правового феномену. Проаналізовано форми юридичної репрезентації інституту присяги. Розкрито історико-правові особливості формування інституту присяги працівника органів внутрішніх справ.

Визначено, що досі збереглося історично сформоване розуміння присяги працівника органів внутрішніх справ як різновиду ритуалу, в якому акцент спрямований на зовнішню форму здійснення діяльності з усвідомлення змісту. Тексти сучасних присяг характеризуються стислістю, конкретністю і відсутністю вказівок на заохочення чи покарання особи, що складає присягу. Відсутність у тексті присяги ідеологічного змісту пов'язана з тим, що сучасні конституції держав визнають ідеологічне та політичне різноманіття, багатопартійність. Основний же акцент у присязі спрямований на відповідальність особи, що присягає за доручену їй справу.

Здійснено періодизацію основних етапів генезису інституту присяги працівника органів внутрішніх справ в контексті національної історії державотворення і правотворення. Визначено особливості розвитку інституту присяги працівників ОВС (1917–2017 рр.).

Досліджено присягу працівника органів внутрішніх справ як складовий елемент його правового статусу.

Визначено роль і місце деонтологічних кодексів у підвищенні ефективності їх реалізації і дотримання присяги представниками органів внутрішніх справ. Інститут присяги та деонтологічні кодекси функціонують як взаємопов'язані категорії. Деонтологічний кодекс – це впорядкований виклад системи моральних норм (у низці випадків охоплює локальні юридичні норми), містить вимоги до професійної поведінки суб'єкта, його моральних якостей і моральних принципів, що відображає сутність певного зрізу моральної системи. Поняття «деонтологічний кодекс» найбільш прийнятне на позначення зводу моральних вимог, що висуваються до членів певної професійної спільноти. Інститут присяги та деонтологічні кодекси функціонують як взаємопов'язані категорії. Ці кодекси є засобом

конкретизації і роз'яснення моральних зобов'язань присяги з метою їх переходу в усвідомлені внутрішні спонукальні установки суб'єкта.

Розкрито структурні особливості тексту присяг працівників поліції у різних країнах світу, відзначено, що вони схожі.

Виділено такі структурні складові присяги: обов'язок виконання повноважень; обов'язок захищати права і свободи людини; обов'язок дотримання законодавства; принципи професійної етики. Характерною особливістю присяги є добровільність її прийняття для виконання обов'язків.

Зазначено, що при всій своїй декларативності урочисте зобов'язання (присяга) «вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки», що дається працівником поліції перед вступом на посаду, має велике і суспільно-політичне, і морально-правове значення. Це зобов'язання є невід'ємною умовою довіри до поліції та важливим моральним обмеженням для них, якщо вони раптом постануть перед спокусою порушити ті або інші правові норми. Такі зобов'язання й офіційно встановлені стандарти діяльності службовців спрямовані на зміцнення авторитету поліції загалом.

Ключові слова: органи внутрішніх справ, поліція, присяга, структура присяги, державний службовець, поліція, правовий статус, деонтологія.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких відображено основні результати дисертації

1. Маськовіта М. М. Інститут присяги працівника органів внутрішніх справ: історико-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 824. С. 265–271.

2. Маськовіта М. М. Теоретико-правовий аналіз поняття «присяга». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 167–171.

3. Маськовіта М. М. Присяга працівника органів внутрішніх справ як складовий елемент його правового статусу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 163–168.

4. Маськовіта М. М. Деонтологічні кодекси як морально-правова основа підвищення ефективності реалізації присяги. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 287–291.

5. Маськовіта М. М. Присяга поліцейського як складовий елемент його правового статусу. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2016. Вип. 6, т. 1. С. 20–24.

6. Маськовіта М. М. Історико-правовий розвиток інституту присяги працівника органів внутрішніх справ в Україні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 38–45.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Маськовіта М. М. Професійна усталеність працівників ОВС: сучасна парадигма. *Держава в умовах надзвичайного, воєнного стану та/чи військової окупації: історія і сучасність (правові аспекти)*: матер. IV Всеукр. наук. Інтернет-конф. (м. Львів, 17 берез. 2015 р.) / ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів: Ліга-Прес, 2015. Вип. 4. С. 106–109.

8. Маськовіта М. М. Формування органів внутрішніх справ: традиції та новели. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. II заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16 квіт. 2015 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2015. С. 108–110.

9. Маськовіта М. М. Професійна усталеність як елемент службової діяльності працівника ОВС. *Теорія і практика конституціоналізму*: матер.

І наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 квіт. 2015 р.). Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2015. С. 104–107.

10. Маськовіта М. М. Історико-правовий аналіз інституту присяги працівника ОВС. *Інноваційні напрями розвитку правової системи України: матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Тернопіль, 25 листоп. 2015 р.)*. Тернопіль: Юридична лінія, 2015. С. 12–15.

11. Маськовіта М. М. Система підготовки кадрів органів внутрішніх справ: сучасні виклики та нові реалії. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: тези VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 10 груд. 2015 р.)*. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2015. С. 283–284.

12. Маськовіта М. М. Присяга працівника поліції як елемент його правового статусу. *Правові, соціально-психологічні та інформаційні процеси державотворення в контексті євроінтеграції: матер. наук.-практ. конф. (м. Львів, 8–9 листоп. 2016 р.)*. Львів: ННІПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 141–142.

SUMMARY

Mas'kovita M. M. Oath of the employees of the internal affairs bodies: the historical and legal dimension. – Qualifying research paper as a manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Sciences in specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal studies. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2017.

It is determined that in the mechanism of legal regulation the oath becomes more widespread. The oath is taken by employees of law enforcement agencies, police, judges, lawyers and many other officials. Its influence is so significant that it includes spheres of domestic and foreign policy, military affairs and even the development of the historical process. In the current law, this phenomenon occurs

in various industries. This allows us to say that the phenomenon of an oath is a relatively autonomous complex legal institution.

At the same time, the concept, content, essence of the oath, its legal regulation and acceptance procedures remain not fully investigated and theoretically worked through. In addition, the insufficient legislative regulation of this issue (the lack of a unified approach to the legislative regulation of the oath regarding all subjects of law enforcement activities, the procedure for adoption, its importance for resolving the issue of the moment when the relevant legal status takes effect, etc.). Negatively affects the functioning of law enforcement bodies and creates certain Collisions in the current legislation.

The main theoretical and methodological approaches to the study of the concept of the oath in the formal-law and politico-law vimirs are compared with other concepts. The basic legal concepts of «swearing» have been established, which allowed to visualize the essence, content and powers of this category, and also its recognition in the domestic legal system. The oath is the legal fact that it is the fulfillment of the official promise to take place and the vicissitudes of right and duty in accordance with the customs, the moment of change of the special right status of subjects and implementation in a special ritual order on the basis of specific symbolic actions.

It is noted that in the modern period of the development of society rituals, rituals and symbols continue to function, which are an important part of the legal system, characterize it, demonstrate its legal understandings and rights. They are elements of the historical tradition of the state, an inalienable attribute of the national consciousness, legal traditions that have been formed for centuries and constitute the modern legal reality. These phenomena have a profound anthropological meaning, since they turn to the deep spheres of consciousness, perform not only legal orientation, but also a legal education function.

It is noted that in Ukraine it was historically formed that the oath was invariably combined with the code of honor – a weighty and expressive sign of the entire Mnnovospodinka system. It's not for nothing that moral principles have

been cultivated for centuries: «Be the master of your word», «Saying the word, you must be his master», «Without giving a word – hold on, and give – be brave», «Speak, do not say, and keep your word», «Who he does not keep his word, he despises himself». According to popular beliefs, the oath is an extremely important thing: someone who has sworn a vow will certainly be struck by some misfortune.

The procedure for taking the oath, the essence and specific features of the oath as a right is governed by a set of rules of the right, which belong to the Mizgaluzev complex institute. It was stated that the oath as a legal phenomenon is reflected in many branches of the current law. Oath is a legal fact, which is the fulfillment of the official promise to observe and fulfill the rights and duties in accordance with the post, determining the moment of changing the special legal status of the subjects and carried out in a special ritual order on the basis of specialized symbolic actions. The procedure for taking the oath, the essence and specific features of the oath as a legal phenomenon are regulated by a set of rules of law that constitute an interbranch integrated legal institution.

It is possible to classify the oath as a pragmatic phenomenon. Forms of legal representation of the institution of the oath have been formalized. The historical and law peculiarity of the form of the institution of the oath of advocacy by the organization of internal affairs has been revealed.

It is determined that by the present time the historically developed understanding of the oath of the employee of the internal affairs bodies as a variety of ritual has been preserved, in which the emphasis is directed to the external form of realization of the activity of understanding the meaning. The texts of modern jurors are characterized by brevity, concreteness and absence in them of indications for the encouragement or punishment of a person, the oath. The absence in the text of the oath of ideological content is due to the fact that modern constitutions state recognizing ideological and political diversity, multi-party system. The main accent in the oath is directed on the person's responsibility, swear for the task entrusted to her.

Periodization of the main stages of the genesis of the Institute of the oath of advocacy by the organization of internal disputes in the context of the national history of holding and devotion. The features of the development of the institution of the oath of office in the ATS (1917–2017) are indicated. The oath as a ritual is an element of the historical tradition of power, an inalienable attribute of the national consciousness, the traditions of traditions that have been molded for centuries and modern law reality. These manifestations mute the profound anthropological content, since they make their way to the deep spheres of consciousness, perform not only a right-of-mind, but also a right function. In Ukrainian historically it was stated that the oath was sure to go along with the code of honor – a naive and nuyvraznishey oznakoyu mnovnopovdinkovoi system. The structural features of the text of the jury in the different world's criminals have been revealed. The oath of the advocate is examined by the organization of internal affairs as a flawed element of his right status.

The role and place of the deontological codes in enhancing their effective implementation and the taking of the oath of the oath by the organization of internal affairs is foreseen. The institution of the oath and the deontological codes function as a co-author of the category. The deontological code is an orderly presentation of the system of moral norms (in some cases includes local legal norms) contains requirements for the professional conduct of the subject, his moral qualities and moral principles, reflects the essence of a certain section of the moral system. The concept of «deontological code» is the most acceptable for describing the set of moral requirements imposed on members of a certain professional community. The institution of the oath and deontological codes function as interrelated categories. These codes are a means of concretizing and clarifying the moral obligations of the oath with a view to their transition into the conscious internal incentives of the subject. It is noted that the texts of the oath of police officers in the countries of the world are similar. Characteristic features of the oath are voluntariness by its adoption for the performance of duties. In the text of the oath, it is possible to single out the structural components: the duty to exercise

powers; duty to protect human rights and freedoms; duty to comply with legislation; principles of professional ethics.

It should be noted that for all its declarativeness, solemn commitment (oath) «serve the Ukrainian people, comply with the Constitution and laws of Ukraine, implement them, respect and protect human rights and freedoms, honor the state, with dignity to carry the high title of policeman and faithfully perform their duties», which is given by a police officer before taking office, has a large socio-political and moral-legal significance. This obligation is an indispensable condition for trusting the police and important moral restraints for them if the police are tempted to violate certain legal norms. These kinds of obligations and officially established standards of employees' activities are aimed at strengthening the authority of the police in general.

Key words: bodies of internal affairs, police, oath, structure of oath, civil servant, police, legal status, deontology.

List of publications on the topic of theses:

in which the main scientific results of the thesis were published:

1. Mas'kovita M. M. The Institute of the Oath of the Prosecutor's Office of Internal Spaces: Historical and Legal Aspect. *Bulletin of the National University «Lvivska Polytechnika». Legal science.* 2015. № 824. P. 265–271.

2. Mas'kovita M. M. Theoretical and legal analysis of the concept of «oath». *Bulletin of the National University «Lvivska Polytechnika». Legal science.* 2015. № 825. P. 167–171.

3. Mas'kovita M. M. Oath of an employee of the internal affairs agencies as an integral element of his legal status. *Bulletin of the National University «Lvivska Polytechnika». Legal science.* 2015. № 827. P. 163–168.

4. Mas'kovita M. M. Deontological codes as a moral-right basis for improving the efficiency of the implementation of the oath. *Bulletin of the*

National University «Lvivska Polytechnika». Legal science. 2016. № 837. P. 287–291.

5. Mas'kovita M. M. The oath of a policeman as a slavonic element of his right status. *A nascent messenger of public and private rights.* 2016. Issue 6, Vol. 1. C. 20–24.

6. Mas'kovita M. M. Historical and legal development of the institution of the oath of the prosecutor's office of internal affairs in Ukraine. *The Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Science of the Science of the Ukraine.* 2017. № 10. P. 38–45.

which certify the approbation of the materials of the thesis

7. Mas'kovita M. M. Occupational Longevity of Personnel Officers: *Awareness of Padaigma. State in the conditions of a new, military and / or military occupation: history and consistency (practical aspects):* Materials of the Fourth All-Ukrainian Nauka Internet Conference / INPP NU «Lviv Polytechnic». Lviv: Liga-Press, 2015. Issue 4. P. 106–109.

8. Mas'kovita M. M. Formation of organs of internal verses: traditions and short stories. *State creation and creation in Ukraine: problems and prospects of development:* materials of the participants of the 2nd round academic and practical conference (Lviv, April 16, 2015). Lviv: NIIPP NU «Lviv Polytechnic», 2015. P. 108–110.

9. Mas'kovita M. M. Professional Sustainability as an Element of the Officer's Officer's Service. *Theory and Practice of Constitutionalism:* Materials of the First Scientific and Practical Conference (Lviv, April 30, 2015). Lviv: NNIPP NU «Lviv Polytechnic», 2015. P. 104–107.

10. Mas'kovita M. M. Historical and practical analysis of the Ombudsman Institute oath. *Innovative areas of development of the Ukrainian system of education:* Materials of the International Scientific and Practical Internet Conference (Ternopil, 25 November, 2015). Ternopil: «The Legal Line», 2015. P. 12–15.

11. Mas'kovita M. M. The system of preparation of the internal organs organs: common challenges and new realities. *Educational and nautical support for the activities of the law enforcement organs and the Fighting Unions of Ukraine*: theses of the VIII Allukrainian Conference (Khmelnysky, December 10, 2015). Khmelnytsky: Novatorium of the National Academy of Medical Science of Ukraine, 2015. P. 283–284.

12. Mas'kovita M. M. Apologize to the police officer as an element of his current status. *Law, socio-psychological and informational processes of state-building in the context of European integration*: materials of a scientific and practical conference (Lviv, November 8–9, 2016). Lviv: NNIPP NU «Lviv Polytechnic», 2016. P. 141–142.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
 РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИСЯГИ ПРАЦІВНИКА	
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	23
1.1 Науковознавче підґрунтя дослідження присяги працівників органів внутрішніх справ	23
1.2 Методологія дослідження	30
1.3 Історико-правові та методологічні засади присяги працівника органів внутрішніх справ	38
Висновки до розділу 1	56
 РОЗДІЛ 2 ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИСЯГИ	
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	60
2.1 Становлення та розвиток присяги працівника органів внутрішніх справ	60
2.2 Поняття та сутність присяги працівника органів внутрішніх справ	72
2.3 Значення присяги працівника органів внутрішніх справ	106
Висновки до розділу 2	116
 РОЗДІЛ 3 РОЛЬ ПРИСЯГИ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ	
ВНУТРІШНІХ СПРАВ У ЗДІЙСНЕННІ НИМИ	
СВОЄЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	123
3.1 Присяга працівника органів внутрішніх справ як умова належної професійної діяльності	123
3.2 Морально-етичні принципи прийняття присяги працівника органів внутрішніх справ	139

3.3 Вдосконалення нормативно-правового регулювання	
присяги працівника органів внутрішніх справ	153
Висновки до розділу 3	175
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	187
ДОДАТКИ	214

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

ОВС – органи внутрішніх справ

Президія ВС СРСР – Президія Верховної Ради Союзу Радянських
Соціалістичних Республік

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Інститут присяги має багатовікову традицію. Якщо раніше це була переважно клятва вірності підлеглих своєму правителю, що часто мало релігійний зміст і нагадувало сакральний обряд тощо, то в сучасний період – це присягання на вірність народу і Конституції. У різних країнах присягу складають президенти, монархи, парламентарі, міністри, судді, військовослужбовці та інші державні службовці. Особливістю її є те, що порушення присяги передбачає юридичну відповідальність за невиконання обов'язків, які випливають з набутого статусу особи, яка присягала.

Присяга є досить поширеним правовим інститутом, який відображений в багатьох галузях права. Сучасний розвиток права свідчить про те, що присяга не втратила свого морального і правового значення в наші дні та потребує розгляду крізь призму загальнотеоретичного аналізу.

Складення працівниками органів внутрішніх справ* присяги є надзвичайно важливим і вирішальним для здійснення ними правоохоронної діяльності. З присягою безпосередньо пов'язані морально-правові аспекти виконання обов'язків працівником органів внутрішніх справ.

Водночас поняття, зміст, сутність присяги, історичний аспект формування та розвитку, сучасне правове регулювання, порядок прийняття і відповідальність за порушення положень присяги досі є малодослідженими і потребують теоретичного аналізу. Крім того, важливо розробити єдиний законодавчий підхід у сфері регулювання інституту присяги щодо всіх суб'єктів правоохоронної діяльності, розкрити значення присяги у вирішенні питання щодо моменту набуття відповідного правового статусу.

Загальну проблематику становлення та особливості інституту присяги уже досліджували такі вчені: Г. Аджеджанова, Л. Біла-Тіулова,

* У дисертаційній роботі поняття «працівник органів внутрішніх справ» охоплює працівників Національної поліції України.

М. Ганопольський, О. Гончаренко, Г. Гончарова, Г. Грічун, С. Данилів, О. Данильчик, В. Завальнюк, В. Заборовський, К. Зубов, А. Картавий, С. Ківалов, М. Кобилецький, С. Козін, Т. Коломієць, В. Кравчук, О. Кравчук, В. Кривенко, В. Кругляков, Р. Куйбіда, С. Куліцька, Ю. Макаренко, А. Маляренко, П. Михайленко, Н. Мокрицька, М. Никифоров, О. Овчаренко, Є. Папенко, С. Прилуцький, О. Радченко, О. Свид, О. Селіванова, С. Семенов, О. Тищенко, М. Турман, М. Цуркан, В. Шадра та ін.

Окремим питанням теоретико-правових та галузевих аспектів функціонування присяги працівників органів внутрішніх справ присвятили свої наукові доробки О. Бандурка, Л. Варунц, В. Власенко, В. Грітчина, Є. Гіда, І. Дерейко, Т. Джурканін, А. Закревський, О. Гарасимів, Т. Гарасимів, В. Гарбузова, А. Лапко, Д. Лемеш, М. Любар, К. Мельник, О. Михайлик, О. Казмірук, С. Кононенко, Д. Коротенко, М. Котелюх, В. Ортинський, О. Передій, В. Петровський, М. Пихтін, О. Пономарьов, О. Проневич, О. Самойленко, С. Сливка, О. Філонов, О. Худякова, О. Цуркан, В. Щербатих, О. Юнін та ін.

Однак на сучасному етапі розвитку юридичної науки вважаємо за необхідне перейти від фрагментарного аналізу проблем присяги як правового інституту до комплексного наукового дослідження історико-правового виміру присяги працівників органів внутрішніх справ.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовлено у відповідності до Пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки на період до 2020 р., передбачених у ст. 3 Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. Національної академії правових наук України, Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 р., наказу МВС України від 16 березня 2015 р. «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років».

Тема дисертації відповідає напряму наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ: «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433) та «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний номер 0113U007492).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи – на основі аналізу наукових праць, історичних документів, чинних нормативно-правових актів і правозастосовної практики здійснити комплексне загальнотеоретичне дослідження історико-правових засад становлення, формування і розвитку інституту присяги працівників органів внутрішніх справ, а також сформулювати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення норм чинного законодавства у цій сфері.

Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*:

- встановити і проаналізувати підходи до визначення юридичної сутності поняття «присяга»;
- визначити історико-правові особливості формування інституту присяги працівника органів внутрішніх справ;
- розкрити особливості розвитку інституту присяги працівників ОВС (1917–2017 рр.);
- охарактеризувати структурні особливості тексту присяги працівника поліції у країнах світу;
- проаналізувати присягу працівника органів внутрішніх справ як складовий елемент його правового статусу;
- визначити моральну основу функціонування комплексного інституту присяги;
- виявити роль і місце деонтологічних кодексів у підвищенні ефективності їх реалізації і дотриманні присяги представниками юридичних професій.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що складаються у прийнятті і дотриманні присяги працівників ОВС України.

Предмет дослідження – історико-правовий вимір інституту присяги ОВС в Україні.

Методи дослідження. Комплекс використаних методів дослідження зумовлений специфікою об'єкта, предмета, мети і завдань дисертації.

Основними методами дисертаційної роботи є такі загальнонаукові методи дослідження: філософський, логічний, аналітичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, функціональний, методи тлумачення права.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становить комплекс загальних і спеціальних методів дослідження. На особливу увагу заслуговує історико-правовий метод (підрозділи 1.3, 2.1), що розглядає еволюцію присяги працівників ОВС України; діалектичний метод пізнання, що дає змогу дослідити присягу у взаємозв'язку з іншими явищами, зокрема правовою культурою працівників органів внутрішніх справ (підрозділи 2.2, 2.3). У процесі розкриття історико-правового аспекту присяги працівників ОВС України використано також формально-правовий та абстрактно-логічний методи – для з'ясування сутності основних понять і категорій (підрозділ 2.2); ідентифікації та порівняльного аналізу – під час опрацювання джерельної бази дослідження (підрозділ 1.1); структурний метод – для визначення ролі працівників ОВС у здійсненні правоохоронної діяльності (розділ 3).

Науково-теоретичною основою дисертаційної роботи є наукові доробки вітчизняних і закордонних дослідників у галузі права.

Нормативно-правовою основою дослідження є Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Міністерства внутрішніх справ та інших відомств України, міжнародні акти та нормативно-правові акти окремих держав.

Емпіричну базу дослідження становлять численні опубліковані праці дослідників історії права та держави різноманітних історіографічних

напрямів, а також виявлені документи, зокрема нормативно-правові акти різних періодів розвитку держави і права в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше:

– здійснено періодизацію основних етапів генезису інституту присяги працівника органів внутрішніх справ в контексті національної історії державотворення і правотворення;

– обґрунтовано визначення поняття «присяга» як наукової категорії загальної теорії права;

– встановлено основні юридичні ознаки поняття «присяга», які дозволили визначити сутність, зміст і властивості цієї категорії, а також розкрито її призначення у вітчизняній правовій системі;

– розкрито роль і значення деонтологічних кодексів як морально-правової основи підвищення ефективності дотримання і реалізації присяги працівниками ОВС;

удосконалено:

– підходи до класифікації присяги як правового феномену;

– механізм складання присяги працівниками правоохоронних органів на прикладі працівників Національної поліції України;

набули подальшого розвитку:

– практично-прикладні рекомендації щодо підвищення ефективності реалізації присяги працівників Національної поліції України.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені в дисертаційній роботі висновки, положення та законодавчі пропозиції можуть використовуватися у:

– науково-дослідній діяльності – для вдосконалення і подальшого розвитку загальнотеоретичних уявлень про категорію «присяга» в теорії права та галузевих науках;

– правотворчій та правозастосовній діяльності – аналітичні напрацювання і розробки суб'єкти правотворення та правозастосування можуть використати

для удосконалення чинних і прийняття нових законів та інших нормативно-правових актів, а також покращення якості законодавчої і правозастосовної практики (запропоновано доповнення до Закону України «Про Національну поліцію»);

– навчальному процесі – під час підготовки та проведення навчальних занять з дисциплін «Історія держави і права України», «Теорія права і держави», «Актуальні проблеми теорії права і держави», «Соціологія права», «Філософія права», «Порівняльне правознавство».

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертаційній роботі положення та висновки обґрунтовано на основі самостійних досліджень автора. Для аргументації окремих положень дослідження використано наукові праці інших учених, на які зроблено відповідні посилання.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана й обговорена на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Результати роботи оприлюднено в доповідях і наукових повідомленнях на таких науково-практичних заходах: «Держава в умовах надзвичайного, воєнного стану та/чи військової окупації: історія і сучасність (правові аспекти)» (м. Львів, 17 березня 2015 р.); «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 16 квітня 2015 р.); «Теорія і практика конституціоналізму» (м. Львів, 30 квітня 2015 р.); «Інноваційні напрями розвитку правової системи України» (м. Тернопіль, 25 листопада 2015 р.); «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (м. Хмельницький, 10 грудня 2015 р.); «Правові, соціально-психологічні та інформаційні процеси державотворення в контексті євроінтеграції» (м. Львів, 8–9 листопада 2016 р.).

Публікації. За темою дисертації та з метою розкриття її основних положень опубліковано шість статей у фахових журналах, з яких три входять до міжнародних наукометричних баз (*Index Copernicus*), а також у шести збірниках тез доповідей на науково-практичних заходах.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИСЯГИ ПРАЦІВНИКА ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

1.1 Наукознавче підґрунтя дослідження присяги працівників органів внутрішніх справ

Аналіз досвіду провідних країн світу свідчить, що підвищення ефективності та якості діяльності державних інституцій та їх представників досягається за умови проведення правових реформ, які спрямовані на формування громадянського суспільства, розбудови правової держави на принципах свободи і демократії. Досягнути цього складного і важливого завдання можна лише за умови кардинального оновлення соціальної, політичної та економічної сфер суспільства, а для цього важливо вдосконалювати нормативно-правову базу та модернізувати механізми діяльності правотворчих, правоохоронних, судових та інших органів державної влади.

Прийняття 2 липня 2015 р. Закону України «Про Національну поліцію», проведення публічних конкурсів на службу до Національної поліції та переатестація особового складу міліції зумовили зростання довіри населення до Національної поліції як державної інституції та працівників поліції як правоохоронців. Про це свідчать результати соціологічних опитувань*.

Зростання довіри до працівників поліції зумовлено не тільки належним виконання своїх професійних обов'язків, але й дотриманням правил етичної

* У грудні 2017 р. Київський міжнародний інститут соціології провів соціологічне дослідження «Українське суспільство за 25 років: динаміка деяких соціальних показників». У цьому дослідженні зазначено, що серед державних інституцій високий показник довіри серед населення має Патрульна поліція (33,4%) та Національна поліція (31,0%). Однак досить високим є й показник недовіри до Патрульної поліції (32,7%) та Національної поліції (37,4%).

поведінки. Так, О. І. Гарасимів звертає увагу на те, що «у співробітників органів внутрішніх справ повинні бути сформовані стійкі ціннісні орієнтації, в яких пріоритетними під час вибору мотиву діяльності були б стимули, що відповідають етичним нормам та не суперечать закону» [23, с. 88].

Такі ціннісні орієнтації визначено у Присязі працівника поліції, яку особа, яка вступає на службу в поліцію, складає на вірність Українському народу [179, ст. 64].

Питання інституту присяги працівників органів внутрішніх справ у радянський та період незалежності України детально не досліджувалося. Однак з'являється дедалі більше наукових доробків (дисертації, монографії, навчальні посібники та підручники, наукові статті, матеріали конференцій) у різних галузях права, в яких частково приділяється увага питанням присяги. Більшість наукових досліджень з питань, пов'язаних з присягою працівників ОВС, здійснювалися крізь призму морально-правового бачення, і в них не завжди розглядалися загальнотеоретичні та правові особливості цієї категорії та історико-правові аспекти її функціонування в Україні. На нашу думку, це стосується і монографій, і дисертаційних робіт, що захищені після проголошення незалежності України.

Дослідження присяги як правового інституту є об'єктом наукових розвідок багатьох дослідників сфери матеріальних та процесуальних галузей права. Для розкриття теми нашої дисертації вважаємо за доцільне спершу розглянути загальні і спеціальні наукові доробки, присвячені інституту присяги, зокрема присяги працівників органів внутрішніх справ.

Аналіз досліджень із цієї тематики показав, що представники різних наукових напрямів та спеціальностей вивчають окремі елементи інституту присяги. Зокрема, розглядають його як складовий елемент правового статусу державних службовців та окремих посадових осіб, процесуальних, організаційно-правових основ функціонування різних типів судочинства тощо.

У радянський період загальні питання присяги досліджували крізь призму військової присяги, зважаючи на «воєнно-політичний» статус

радянської влади, такі вчені: Н. Ф. Бричев [14], М. І. Головатий [28], Ф. Л. Гончаров [30], З. П. Лавашева [94], М. Лучінов [97], О. Прозоров [194], А. В. Казарян [60], В. Д. Петров [135], Л. І. Чугуєнко [237]. Сучасні дослідники (до прикладу, Ж. Є. Нурбаєв [114]) значну увагу приділяють також аналізу військової присяги як елементу правового статусу військовослужбовців.

Дослідження історичних аспектів інституту присяги полягає в аналізі присяги на вірність деяким правителям та главам держав в історичній ретроспективі: у контексті підписання Переяславської угоди [215]; у період Австро-Угорщини (Є. Папенко [131]).

Історико-правові аспекти приведення до присяги та відповідальності за її порушення в різних сферах матеріального і процесуального права вивчали М. М. Абубакарова [1], В. С. Балух [8], Ю. М. Дмитрієнко [42], Л. В. Ємельянова [48], С. Г. Ковальова [70], І. Кривошея [85], Б. І. Петрищак [134], А. Л. Салієв [206], К. Б. Дроздюк [44], І. М. Петренко [133]. О. В. Крупка, досліджуючи особливості реалізації інституту присяги у публічному просторі та у сфері матеріального права на території Правобережної України у XV – I пол. XVII ст., наголошує, що «інститут присяги... виконував функцію легального регуляторного механізму, застосування якого в умовах недоформованості інститутів забезпечувало стає функціонування базових соціальних підсистем та призводило до розв'язання наявних суперечностей у правовій площині» [89, с. 77], а у сфері цивільно-правових відносин присяга «усередині суспільного організму вирішує конфліктні ситуації чи запобігає їх виникненню» [89, с. 77]. Застосування цього інституту у сфері публічних відносин забезпечувало виконання «важливої процедури судочинства та дієвого механізму реалізації і захисту матеріальних і статусних прав» [89, с. 77].

У науці конституційного, трудового та адміністративного права проблемні аспекти функціонування інституту присяги досліджують в аспекті правового статусу державних службовців (Л. Р. Біла-Тіулова [12],

К. М. Зубов [58], С. Данилів [37], Ю. В. Макаренко [99], Н. П. Мокрицька [110], А. А. Картавий [64], С. В. Ківалов [68], С. М. Козін [73], Т. О. Коломієць [74], Р. О. Куйбіда [90], О. В. Тищенко [220]) та їх окремих груп: глави держави (Т. С. Масловська [103]), прем'єр-міністра (З. Макарова [100]). Так, З. Макарова, зважаючи на декларативність присяги глави уряду в Україні, наголошує на необхідності «на законодавчому рівні механізму притягнення до відповідальності глави уряду за порушення такої присяги» [100, с. 66]. На думку дослідниці, за таких умов «присяга Прем'єр-міністра України підвищила б його конституційно-правовий і політичний статус, відповідальність за невиконання обов'язків як вищої посадової особи» [100, с. 66].

Приведення до присяги, складення присяги та відповідальність за її порушення у процесуальних галузях права також були предметом окремих наукових доробків, зокрема у кримінальному (І. А. Зінченко, А. О. Попов [56], О. В. Ряшко, І. В. Брич [205], О. В. Крупка [88]) та цивільному процесі [43].

У сфері міжнародного права приділено увагу вивченню деяких аспектів інституту присяги. Так, К. О. Копилова досліджувала елементи злочину дачі неправдивих свідчень під присягою, передбаченого, зокрема, пунктом 1 (а) ст. 70 Римського статуту, а також правилами процедури та доведення міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* [78; 127].

Складення присяги як урочистий акт, з яким пов'язаний момент набуття працівниками судових, правоохоронних органів, адвокатури та нотаріату особливого статусу, є об'єктом наукових доробків Г. С. Гончарова [31], Г. С. Грічун [35], О. В. Данильчика [38], В. В. Заборовського [50], О. М. Овчаренко [123–125], В. Кравчук [81–82], О. В. Кривенка [84], С. В. Куліцької [91], С. Прилуцького [149], О. Г. Свида [208], М. О. Турмана [225], М. І. Цуркана [233].

Одним з досліджень, що присвячене питанню присяги працівників Національної поліції України, є стаття С. В. Данилів «Адміністративна

процедура складання присяги працівниками Національної поліції» [36], в якій проаналізовано виключно чинне законодавство, що регулює церемонію прийняття присяги працівниками Національної поліції, а також сформульовано пропозиції щодо усунення прогалин у порядку складання присяги працівниками Національної поліції.

Науковці значну увагу приділяють дослідженням присяги суддів, зважаючи на їхній високий авторитетний статус. Так, А. В. Маляренко, досліджуючи підстави юридичної відповідальності суддів загальної юрисдикції, пропонує із ст. 126 Конституції України вилучити слова «порушення присяги» як підставу звільнення судді з посади, оскільки вона не властива іншим країнам, а також ставить суддів у нерівне становище з іншими посадовими особами, які складають присягу, але не всі відповідають за її порушення [101, с. 5].

Натомість О. В. Гончаренко констатує, що «положення присяги судді для деяких представників суддівського корпусу так і залишаються формальними словами на папері, не наповненими змістом у їх повсякденній діяльності. Тому питання відповідальності суддів за вчинення правопорушень, особливо за порушення присяги, протягом останніх років не втратило своєї актуальності» [29, с. 52]. На його думку, порушення присяги судді у практичному аспекті означає «діяння судді, яке грубо порушує вимоги чинного законодавства або є свідченням його несумлінності, пов'язане, як правило, з незаконним розглядом корпоративних спорів, блокуванням та втручанням у внутрішню організаційну та господарську діяльність підприємств, незаконним забезпеченням позовів, тяганиною при розгляді справ, грубим порушенням трудової дисципліни, втручанням у діяльність та компетенцію державних органів і органів місцевого самоврядування, грубим порушенням вимог кримінально-процесуального законодавства, яке призвело до тяжких, незворотних наслідків і є адекватним вчиненому» [29, с. 73].

Аналізуючи правове та етичне значення присяги судді, Г. С. Гріпчук визначає основні проблеми, пов'язані з відповідальністю за порушення

присяги. На його думку, «відповідальність за порушення присяги слід передбачити лише за ідеальним поєднанням зі злочином. За порушення присяги, як за діяння невеликої тяжкості, в законі має бути передбачено попередження судді... За діяння середньої тяжкості слід оголошувати догану, а за тяжкі діяння та неодноразові проступки середньої тяжкості – звільняти з посади» [33]. Питання поняття «порушення присяги» та його відповідальності від дисциплінарного проступку, наслідки притягнення до дисциплінарної відповідальності та звільнення за порушення присяги досліджувала Г. С. Гончарова [31].

Деякі науковці наполягають на конкретизації та детальній формалізації юридичних обов'язків, за порушення яких настає юридична відповідальність за порушення положень присяги. Так, О. Л. Кравчук зазначає, що «на сьогодні інститут присяги служить встановленню правової та моральної відповідальності перед державою в цілому та народом, а не перед конкретними особами. Підстави відповідальності для заприсягаючих осіб варто об'єднати, систематизувати та головне – конкретизувати» [83, с. 10].

Питання функціонування інституту присяги працівників органів внутрішніх справ переважно розглядають крізь призму аналізу окремих проблем діяльності органів внутрішніх справ. Ідеться, зокрема, про наукові доробки таких вчених: О. М. Бандурка [9], Л. Д. Варунц [15], В. П. Власенко [19], В. Ю. Грітчина [34–35], Є. О. Гіда [26], І. І. Дерейко [40], Т. Д. Джурканін [41], А. Є. Закревський [54], В. В. Гарбузова [24], А. Г. Лапко [93], Д. Л. Лемеш [95], М. Г. Любар [98], К. Ю. Мельник [105], О. Г. Михайлик [109], О. В. Казмірук [61], С. О. Кононенко [75], Д. В. Коротенко [79], М. О. Котелюх [80], В. Л. Ортинський [129], О. С. Передій [132], В. М. Петровський [136], М. П. Пихтін [137], О. В. Пономарьов [144], О. С. Проневич [195], О. О. Самойленко [207], О. В. Філонов [230], О. В. Худякова [231], О. В. Цуркан [234], В. Ю. Щербатих [241], О. С. Юнін [242].

Отже, для аналізу стану дослідження проблемних аспектів встановлення, формування, розвитку та сучасного стану присяги працівників ОВС використано комплексний підхід, який враховує наукові доробки у сфері теорії держави і права та провідних галузей публічного і приватного права, а також здобутки представників інших сфер наук: історії, філософії, соціології, політології тощо. Виявлено, що присяга є одним з унікальних феноменів правової дійсності. Ця категорія належить до таких явищ, які, на перший погляд, здаються зрозумілими і не вимагають поглибленого наукового аналізу. Тим часом присяга є досить складною загальнотеоретичною категорією, що має значне функціональне навантаження, яке досі не отримало належної правової та наукової ідентифікації.

Протягом останніх років у сфері регулювання суспільних відносин з особами, які перебувають на загальній чи спеціальній державній службі, зростає акцент уваги на присязі як морально-правовій категорії, вона набуває дедалі більшого поширення. Присягу приймають працівники органів внутрішніх справ, Національної поліції, прокуратури, судді, адвокати та багато інших осіб. Її вплив настільки значний, що охоплює сфери внутрішньої і зовнішньої політики, військової справи і навіть розвиток історичного процесу. У чинному праві це явище трапляється в різних галузях, що дозволяє говорити про те, що феномен «присяга» є відносно автономним комплексним правовим інститутом.

Водночас поняття, зміст, сутність присяги, її правове регулювання та процедура прийняття досі є малодослідженими і потребують теоретичного аналізу. Крім того, недостатнє нормативно-правове регулювання цього питання (відсутній єдиний підхід до законодавчого регулювання порядку складення присяги стосовно осіб, які здійснюють правоохоронну діяльність, її значення для вирішення питання щодо моменту набуття відповідного правового статусу тощо) негативно впливає на функціонування органів внутрішніх справ та створює певні колізії в чинному законодавстві.

1.2 Методологія дослідження

Передумовою підготовки будь-якого дослідження є визначення відповідності досліджуваного предмета тим прийомам і способам, які будуть використовуватися, – постановка мети і завдань дослідження, визначення наукової проблеми. Науково обґрунтована система знань про послідовність дій, необхідних для визначення предмета і методу пізнання, постановки наукової проблеми – це методологія відповідної науки.

Методологія правової науки є складовою частиною методології науки загалом. М. С. Кельман визначає методологію як «вчення про принципи, способи і засоби конструювання, організації, здійснення теоретичної та практичної діяльності; систему раціональних знань про методи, способи, форми і засоби мислення, діяльності; особливу сферу пізнання критики творення та рефлексії» [65, с. 203]. Цей підхід є надто широким та потребує узагальнення. На нашу думку, більш лаконічне, виважене та змістовне поняття методології пропонують представники харківської юридичної школи (О. В. Петришин, С. П. Погребняк, С. І. Максимов), які поняття «методологія» тлумачать як «теоретичну основу та способи організації пізнавального процесу, що характеризується пізнанням з погляду його загальних форм, можливостей пізнавальних засобів та механізмів, які зумовлюють логічну послідовність наукового дослідження» [217, с. 32].

На думку П. М. Рабіновича, методологія філософії права – це «система концептуальних підходів, загальнонаукових і спеціальних методів і засобів дослідження її предмета, а також знання про закономірності їх застосування». До складу методології філософії права вчений зараховує: 1) концептуальні підходи (діалектичний, метафізичний, ідеалістичний, гностичний, агностичний, антропологічний, потребовий, людиноцентристський, комунітарний, комунікативний, герменевтичний, синергетичний); 2) спеціальні (філософсько-правові) методи (метод

дослідження переходу кількісних змін у якісні); способи (прийоми) дослідження [198, с. 138].

Аналізуючи особливості загальнонаукової методології та методології права, М. С. Кельман звертає увагу на деякі їхні аспекти: «безумовне існування правил дослідження, яким наука зобов'язана своїми досягненнями пізнання дійсності; ніхто не може претендувати на монополію щодо знань і методів, оскільки ними володіють більшість і кожний у тій чи іншій мірі; учений повинен не інтуїтивно, що не виключено, а цілком усвідомлено керуватися правилами дослідження; ці правила не є зовсім незмінними, вони розвиваються і постійно удосконалюються, розширюють свій вплив на дослідження» [65, с. 180].

Саме тому П. М. Рабінович до складу методології права зараховує: 1) філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, зокрема державно-правових, закономірностей і можливостей їх пізнання, здобуття істинних знань щодо них); 2) загальнонаукові методи, тобто такі, які використовуються в усіх або в більшості наук (структурний, функціональний, сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного, аналіз, синтез тощо); 3) групові методи, які застосовуються у певній групі наук (метод конкретно-соціологічного дослідження); 4) спеціальні методи, котрі прийняті для дослідження предмета лише однієї науки. Наприклад, для юриспруденції – це способи та уявлення (тлумачення) норм права, своєрідні прийоми узагальнення юридичної практики [198, с. 139].

У радянській юридичній науці, на думку Г. О. Дубова, домінантними елементами змісту методології досліджень були методи діалектики та історичного матеріалізму [45, с. 48]. Так, зведення в радянський період методології науки суто до питання про застосовувані методи пізнання істотно збіднювало уявлення про наукову діяльність, порядок її здійснення, очікувані наукові результати і про чинники, що впливають на їх досяжність і

відповідність науковій проблемі. Слід виділити і світоглядну основу правового пізнання, і принципи планування наукової діяльності, які проявляються, зокрема, у визначенні наукової проблеми, а також способи узагальнення отриманих знань та оцінки отриманих результатів. Уся сукупність цих знань утворює методологію сучасної правової науки, у якій переважає плюралістична позиція щодо підходів до її розуміння.

Первинним елементом методології наукового дослідження є метод пізнання як сукупність прийомів або засобів практичного або теоретичного освоєння дійсності, які спрямовані на вирішення конкретних завдань. Оскільки метод пізнання залежить від предмета пізнання, наукової проблеми й очікуваного результату, то метод наукової сфери спрямований на обґрунтування закономірностей такої залежності, а також забезпечення вчених сукупністю правил, за допомогою яких вони можуть підібрати певні методи дослідження та оцінки наукових результатів, отриманих вченими інших історичних періодів, зрозуміти їхні причини і передумови. Тому кожна наукова сфера має власну сформовану методологію. При цьому що більше схожості в предметі дослідження й очікуваному науковому результаті, то більше схожими є й методи пізнання. Як наслідок вбачаємо, що специфічна методологія дослідження повинна бути в кожного наукового напрямку, що об'єднаний предметною єдністю та подібними очікуваннями від наукового результату.

Отже, специфічну методологію має кожний науковий напрям, що вивчає єдиний предмет пізнання. Заразом обґрунтування застосування сукупності певних прийомів, способів пізнання того чи іншого предмета здійснюється шляхом підбору таких способів з-поміж наявних в арсеналі вченого. Набір таких методів не так вже й великий і кардинально не змінюється залежно від галузі науки.

Під час аналізу та вивчення загальноправових явищ у теорії держави і права прийнято застосовувати дослідницькі та інструментальні методи наукових досліджень. Дослідницькі методи забезпечують здійснення аналізу

та діагностики систем. Інструментальні методи проектують нові системи і підходи. Окрім цих методів, для розкриття особливостей історико-правового процесу становлення та формування інституту присяги працівників органів внутрішніх справ застосовано історико-правовий, діалектичний, формально-правовий, абстрактно-логічний, структурний, порівняльно-правовий, прогностичний та інші методи.

На нашу думку, основним щодо дослідження проблеми правових аспектів інституту присяги працівників ОВС є формально-юридичний метод, який забезпечує детальний розгляд техніко-юридичного та нормативного аспектів права. Його сутність проявляється під час дослідження різних джерел права, норм права. З огляду на історико-правову спрямованість цієї проблематики варто зазначити, що формально-юридичний метод спрямований на аналіз чинних правових норм (як формалізованих державою правил поведінки) та на їх офіційне тлумачення уповноваженими суб'єктами (у спеціальних формалізованих актах) з урахуванням поширених знань про «типовий» зміст і структуру того чи іншого правового явища або процесу.

Застосування формально-логічного методу є важливим для визначення прогалін та колізій у законодавчому регулюванні присяги працівників ОВС та усунення неточностей у його складових елементах. Цей метод забезпечує розуміння сутності та змісту присяги як правового явища і його складових частин завдяки використанню таких методів формальної логіки, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, конкретизація, моделювання логічних прийомів тощо.

Взаємопов'язаним із логічним можна вважати метод системного аналізу, оскільки системність є невід'ємною властивістю права. Внутрішня узгодженість полягає в цілісності права, підпорядкуванні єдиним принципам; зовнішня узгодженість виражається в несуперечності, системності форм права. Узгодженість права відображає і закріплює найважливіші інтереси суспільства, які формулюються в системі юридичних норм. Для реалізації цієї системи норм утворюється механізм правового регулювання, що містить

елементи, які не належать до норм, але забезпечують їх реалізацію та функціонування механізму загалом [210, с. 15].

Використання методу класифікації в дослідженні інституту присяги працівників ОВС забезпечує встановлення однорідності норм, розташування їх у певному порядку, зручному для дослідження. Особлива цінність цього методу, як зазначає М. С. Кельмен, полягає в тому, що він полегшує можливість розрізнати норми, які видаються схожими з іншими [66, с. 26]. Крім цього, використання цього методу сприяє дослідженню юридичних норм і правових явищ, дозволяє систематизувати, згрупувати їх, установити подібність або відмінність між ними.

Метод системного аналізу залежить від використовуваної наукової парадигми. Так, у межах класичної науки система зазвичай охоплює невелику кількість елементів, які досить механістично пов'язані між собою і знаходяться в певній статистиці щодо зовнішнього середовища. У межах некласичної науки система охоплює значну кількість елементів, що мають різний ступінь впливу і перебувають в певній динаміці (розвитку, еволюції) щодо зовнішнього середовища [62, с. 15]. Це дозволяє розглядати суспільство, державу і право як органічні саморегулюючі нерівноважні системи, які перебувають в стані безперервного нарощування своєї складності і диференціації своїх частин (та функцій). Це дозволяє отримати розгалужену типологію зв'язків частин й елементів один з одним і з цілим, описати можливі й допустимі стани соціуму загалом, визначити функції їх системи, перевести отримані результати на рівень дослідження змінних в конкретних підсистемах (державу, право тощо) [62, с. 16]. Використання методу системного аналізу дасть змогу визначити місце присяги працівників ОВС у системі їх підготовки та професійної діяльності, визначити роль кожної з її складових частин у загальній системі правоохоронної сфери та розкрити особливості їх взаємодії між собою.

Сучасний розвиток права зумовлює застосування історичного методу дослідження. Цей метод характеризується спрямованістю наукового пізнання

із сучасності в минуле, що обумовлює його ретроспективний характер, реконструктивність, що прямо передбачає неможливість безпосереднього почуттєвого сприйняття минулого та відновлення у свідомості дослідника необхідних елементів минулого на підставі даних історичних джерел [239, с. 181].

Використання історико-правового методу в дослідженні формування, становлення, розвитку та сучасного стану функціонування інституту присяги працівників органів внутрішніх справ в Україні дало змогу визначити тенденції історичного розвитку цього правового явища. Історико-правовий аналіз присяги як правового інституту забезпечив виявлення його взаємозв'язку із соціально-правовими процесами, ролі відповідних норм цього інституту в процесі формування України як правової держави. Загальна сукупність даних про розвиток інституту присяги працівників органів внутрішніх справ забезпечує його пізнання в історичній ретроспективі.

Без сумніву, інститут присяги працівників ОВС є складним системним об'єктом дослідження. Його багатоаспектність зумовлює необхідність застосування комплексного та всебічного підходу для розкриття особливостей розвитку у спектрі вітчизняної історико-правової дійсності.

Важливий засіб пізнання сучасної дійсності – це соціологічний метод, який дає змогу простежити суспільну думку про стан та відповідний рівень морально-правової підготовки працівників ОВС, а також виявити ставлення громадян та суб'єктів громадянського суспільства загалом до працівників Національної поліції України.

Використання компаративістського (порівняльно-правового) методу в науковому дослідженні інституту присяги є важливим засобом вивчення особливостей функціонування цього правового явища в іноземних країнах та різних правових системах. Цей метод дав змогу виявити загальне, особливе та конкретне у правових системах сучасності [210, с. 157]. За допомогою цього методу дано об'єктивну оцінку місця та ролі практики і досвіду кожної

держави у формуванні та розвитку присяги працівників органів внутрішніх справ.

У процесі сучасних правових досліджень широкої актуальної набуває використання прогностичного методу. Дослідники в межах прогностичного методу виділяють два підходи:

1) юридичне прогнозування, що дозволяє визначити перспективи і тенденції розвитку об'єкта правової дійсності, простежити можливі варіанти розвитку його стану в майбутньому без дії суб'єктивних чинників, які здатні вплинути на розвиток об'єкта аналізу. Складовою частиною здійснення перспективного правового прогнозу є «ідея екстраполяції в майбутнє виявлених у результаті вивчення минулого та теперішнього стану досліджуваного державно-правового явища тенденцій його розвитку»;

2) нормативне прогнозування, що містить інформацію про можливі засоби, шляхи, заходи та способи, що з найбільшою імовірністю зумовлять можливість досягнення орієнтовної мети у правовій сфері. Основу юридичного та нормативного прогнозу становить ідея оптимізації та вибору найбільш прийнятних, доцільних, конструктивних, ефективних способів та засобів, що з найбільшою імовірністю сприятимуть досягненню передбачених завдань щодо досліджуваного правового явища [2, с. 13].

Однак І. Д. Шутак вважає, що прогностичний метод не є універсальною формою наукового пізнання, здатною конкурувати з теоретичним (логічним) методом загальної теорії права. Прогностичний метод складається із соціально-правових методів збору і вивчення одиничних фактів, статистично-математичних способів та засобів експертних оцінок, тобто емпіричних прийомів [240, с. 56].

Саме тому поєднання правового та нормативного прогнозування забезпечує глибинний аналіз присяги працівників ОВС як правового інституту в історико-правовій ретроспективі, а також на основі поставлених завдань дає змогу сформулювати уявлення про можливу модель досліджуваного статусу, визначити оптимальні шляхи, способи і засоби, які з максимальною

імовірністю наблизять вирішення проблем, зумовлених прийняттям, дотриманням та виконанням присяги працівниками Національної поліції України.

Таким чином, увага до проблем методології пов'язано з потребами законодавчої і правозастосовчої практики у визначенні загальних доктринальних установок побудови сучасної моделі державної служби в правоохоронній сфері, адекватно відповідає потребам державного розвитку. При цьому одним з найбільш серйозних питань державної служби в правоохоронній сфері є невідповідність її концептуально-теоретичних основ і практики здійснення.

На нашу думку, науковий аналіз присяги як правового інституту передбачає: 1) застосування різних методів наукового пізнання, що дозволяють на основі інтегративної методології встановити їх взаємозв'язок з морально-етичними засадами правоохоронної діяльності; 2) виокремлення та аналіз внутрішніх елементів досліджуваної сукупності, які характеризують предмет, метод, суб'єктний склад, а також їх функціонально-цільове призначення; 3) пізнання особливостей зовнішніх і внутрішньо організаційних зв'язків між елементами присяги працівників ОВС; 4) виявлення основних закономірностей формування і розвитку даного соціально-правового явища, його організаційно-правового регулювання.

Варто зазначити, що представлена у цьому підрозділі методологія дослідження сприяє забезпеченню достовірності, повноти, високої якості та практичної значущості дослідження теоретико-правової основи, складових частин присяги працівників органів внутрішніх справ у сучасних умовах.

Отже, дослідження інституту присяги працівника органів внутрішніх справ вимагає використання комплексного методологічного інструментарію: від загальнофілософських до спеціально-наукових методів. Враховуючи те, що інститут присяги працівників ОВС є складним предметом дослідження,

під час аналізу поняття використано різні концепції праворозуміння: природно-правову, позитивістську, соціологічну тощо. Загалом використання інтегрального підходу забезпечує об'єктивність, достовірність і практичну значущість методологічного аналізу поняття, особливостей розвитку, видів, структури, значення та моральних засад функціонування інституту присяги працівників органів внутрішніх справ.

1.3 Історико-правові та методологічні засади розвитку інституту присяги

У сучасний період розвитку суспільства і далі функціонують обряди, ритуали і символи, які є важливою знаковою частиною правової системи, характеризують і демонструють її праворозуміння та правосприйняття. Вони є елементами історичної традиції держави, невід'ємним атрибутом національної свідомості, правових традицій, які формувалися століттями й утворюють сучасну правову реальність. Ці явища мають глибокий антропологічний зміст, оскільки звертаються до глибинних сфер свідомості, виконують не лише правоорієнтаційну, але й правовиховну функцію [52, с. 105].

Процес виникнення і розвитку присяги як правового феномену займає досить тривалий період та зазнає впливу різних обставин. Як відзначають Ф. А. Брокгауз і І. О. Ефрон, історичне походження присяги «в сенсі клятви ім'ям Божим дуже давнє» [13, с. 450].

Інститут присяги має тривалу історію та релігійні передумови формування, що пов'язані з урочистим зверненням до Бога. Присяга як священна або урочиста добровільна обіцянка, зазвичай включала божественне покарання за навмисну неправдивість і часто використовувалася в юридичних процедурах. Варто зазначити, що клятва завжди вважалася релігійним актом. Такі давні народи, як німецькі племена,

греки, римляни і скіфи, клялися своїми мечами або іншою зброєю. Однак ці народи насправді посилалися на символ сили військового бога як на гарантію їх надійності.

Клятва, що сформувалася в релігійних звичаях, стала загальноприйнятою практикою в сучасних нерелігійних сферах, наприклад, в світських юридичних процедурах. Особа, яка виступає як свідок в судовому процесі, наприклад, в країнах англо-американського права, складає присяга наступного змісту: «Я урочисто клянусь, що свідчення, які я збираюся дати, будуть правдою, лише правдою, і нічого, крім правди. Хай допоможе мені Бог».

Перші відомості про клятви перед божественними символами відомі з шумерської цивілізації (4-3 тисячоліття до н.е.) древнього Близького Сходу і стародавнього Єгипту, де часто клялися своїм життям або анк («клятва»), яка буквально означає «проголошення життя». У Хетської імперії XIV-XIII ст. до н.е. в угодах між державами були дані різних богів перед якими присягали (наприклад, Індра і Мітра). Мітра, іранський бог, який став головним божеством елліністичної релігії, розглядався як бог договору (тобто хранитель клятв і правди). У східних релігіях (наприклад, індуїзм), індіанці складають присягу у священній річці Ганг, що є позитивним символом божественного.

В іудаїзмі широко використовувалися клятви. Однак, в іудаїзмі забороняються два види клятв: 1) марна клятва, в якій людина намагається зробити те, що неможливо здійснити, заперечує самоочевидні факти або намагається заперечувати виконання релігійного припису; 2) помилкова клятва, в якій людина використовує ім'я Бога, щоб клястися помилково, тим самим здійснюючи святотатство. За часів Ісуса в I ст. клятвами часто зловживали і з цієї причини часто дорікали в ранньому християнстві. В Ісламі мусульманин може зробити касам («клятву»), в якій він клянеться, наприклад, своїм життям, душею, честю або вірою. Оскільки касам - це перш

за все обіцянку Богу, помилкова клятва вважається небезпекою для своєї душі.

Не випадково присяга у багатьох народів спочатку використовувалася лише в релігійно-моральній сферах і лише з формування державних утворень набула юридичного значення.

З моменту зародження держави і з метою регулювання виконавчої дисципліни в системі влади встановлюються єдині вимоги про прийняття присяги (клятви) як певними державними посадовими, так і іншими особами.

Здійснений аналіз показує, що в Україні становлення процесу прийняття присяги в державній системі відбувалося досить тривалий період.

В Україні так історично склалося, що присяга неодмінно поєднувалася з кодексом честі – найвагомішою і найвиразнішою ознакою всієї мовноповедінкової системи. Недарма століттями культивувалися моральні засади: «Будь господарем своєму слову», «Мовивши слово, треба бути йому паном», «Не давши слова – держись, а давши – кріпись», «Кажі не кажі, а своє слово держи», «Хто не додержує свого слова, той сам себе зневажає». За народними уявленнями, присяга – надзвичайно важлива річ: той, хто неправдиво присягнув, неодмінно буде вражений якимось нещастям [209, с. 201–202]. У народній мудрості різних країн можна зустріти прислів'я та приказки, присвячені присязі: «Густа присяга, рідка правда», «Слово порядної людини більше важить, ніж присяга негідника» [236], «Присягаюся горобцем, дубцем і тією Дорою, що живе в лісі за коморою» [113, с. 27], «Правді не треба присягатися» [113, с. 27], «Правді присяги не потрібні» [224, с. 41], «Хто найбільше присягається, той найбільше обманює» [145, с. 29] тощо.

Однією з найвідоміших пам'яток права полісів Північного Причорномор'я, на думку О. А. Гавриленка, є присяга громадян Херсонесу (кін. IV – поч. III ст. до н. е.). Присягу було укладено та опубліковано після неодноразових внутрішніх заворушень, спрямованих на повалення демократичного ладу та встановлення олігархії чи тиранії. У параграфі 3 цієї

присяги було встановлено обов'язок громадян захищати державний устрій: «Я... не дозволю цього тому, хто зраджує і ламає, і не приховаю цього, а доведу до відома державних посадових осіб» [21, с. 15]. Ця присяга на відданість державі містила зобов'язання відданості демократичним ідеалам. На перший погляд може здатися, що така вимога збігається з ідеологією тоталітаризму, але важливо, що «ця присяга є першим зразком формування громадянських ідеалів, відомих на території України» [59, с. 31].

Практика складання присяги була поширеною в інших античних державах. Про це свідчать археологічні знахідки інших грецьких колоній. Найближчим за суттю документом є присяга ефебів критського міста Дрера (бл. 220 р. до н. е.), де громадяни приносили клятву «не підіймати заколоту та противитися всякому заколотникові, не складати змови ні у місті, ні за його межами і не бути зодно з іншими змовниками, а якщо їм стане відомо, що хтось уклав змову, довести про це до відома більшої частини космів». Вчені схиляються до думки, що охороняти демократичний лад присягали не лише ефеби, а всі повноправні громадяни держави [21, с. 15].

Давні степові цивілізації кочових скотарів, які проживали на сучасній території України, об'єднувалися у племена та самостійно вирішували питання внутрішнього життя. Тому конфедерація утворювалася на основі вільного вибору, тобто порозуміння між військовим лідером і ватажками його союзних племен.

У дохристиянський період були поширені «клятви землею» [107, с. 38]. У цей же період на теренах Київської Русі «присягали Перунові. Так само в разі умов з іншими державами, напр. з греками, кияни присягали своєму Перунові в присутності грецьких полів-християн» [107, с. 87–88]. І. Огієнко зазначає, що «у початковому літопису бог Перун згадується кілька разів. Уже мужі князя Олега «водиша мужий на роту (присягу), і кляшася» оружьем своїм і Перунов, богом своїм» [107, с. 98]. Присяга, за визначенням І. Огієнка, – «це самозаклинання, відоме з дуже давнього часу: людина врочисто й при свідках сама кличе на себе нещастя, коли не виконає

обіцяного». Дослідник виділяв два види присяги: «божба» (це та сама присяга, але не урочиста: «Бий тебе сила божа»; «Щоб я з місця не встав»; «Щоб я крізь землю провалився»; «Щоб я пропав» тощо) та «рота» (поганська варяго-слов'янська присяга, що пізніше почала виконуватися й по Церквах, з чим Ієрархія довго боролась)» [107, с. 195].

У період Київської Русі поняття присяги як правове явище зводилося до двох аспектів: обов'язок суддів судити згідно з правовими нормами, що супроводжувалося ритуалом її складення через цілування хреста («Хресне цілування»), та форма забезпечення правдивості доказів у цивільному і кримінальному судових процесах.

Клятвене звернення до зброї пов'язане з вірою в те, що вона покарає відступника у разі порушення обітниць, а заприсягання вищими силами перетворювало роту на найсильніший доказ. Досить часто в присягах промовлялось, що вони можуть порушитись лише тоді, коли «камінь попливе, або хміль потоне», «коли пісок проросте».

Використання «формули неможливого» посилювало дію присяги і вказувало на те, що вона так само не може бути порушена, як і вселенський Закон. Рота порушиться тільки тоді, коли зруйнуються закони світобудови і Всесвіт повернеться до свого початкового недиференційованого стану (хаосу). Отож той, хто порушує роту, руйнує Вселенський закон і повертає світ до Хаосу. На осквернителів священного чекала найтяжча кара: «Якщо ж хтось із князів чи із людей руських, чи християнин, чи нехрещений, порушить все ж написане на хартії цій, – заслужить смерть від своєї зброї і нехай буде проклятий від Бога і від Перуна як клятвopорушник» [57, с. 513]. Після виголошення урочистої формули, клятви захищалися релігійними нормами, а їх порушення підлягали суворому покаранню з боку богів [92, с. 243].

Додамо, що початкові традиції прийняття присяги почалися з боку віруючих людей, що дають клятву перед Богом. Наприклад, у Святому Письмі неодноразово говориться, що закликання Бога для свідoctва, коли

воно відбувається належно, являє собою один із способів Його прославлення. Так, Ісайя говорить про асирійців і єгиптян, які увійдуть в Божу Церкву: вони «будуть говорити мовою ханаанською і клястися Господом» (Іс 19:18), тобто, клянучись іменем Господа, вони тим самим оголошують, що вважають Його своїм Богом. Про примноження Божого царства Ісайя пише так: «Хто буде просити про процвітання, буде просити про процвітання в Бога; і хто буде клястися на землі, буде клястися Богом істини» (Іс 65:16). Єремія проголошує: «І якщо вони справді навчаться доріг народу Мого, щоб присягатися Йменням Моїм... як вони навчили народ Мій Ваалом, – то збудуються серед народу Мого» (Єр 12:16). Звичай вимагати підтвердження чийхось слів клятвою ім'ям Господа був вельми поширений і в іудаїзмі. Про це свідчить, зокрема, епізод з Євангелія від Іоанна, коли фарисеї почали вимагати цього у прозрілого сліпого: «Отже покликали вдруге того чоловіка, що був сліпим, і сказали йому: Віддай хвалу Богові» (Ін 9:24). Св. Писання вчить нас страху перед хибною клятвою, який ми повинні відчувати, коли вимовляємо: «Живий Господь!» (1 Цар 14:39-45), «Ось яке лихо від Господа!» (4 Цар 6:33), «я кличу Бога на свідка на душу мою» (2 Кор 1:23). Ці формули переконують нас, що «якщо Бог покликаний в свідки наших слів, то Він помститься нам за неправдиву клятву».

Аналогічну природу мав інститут присягательства і в інших релігійних системах. Як приклад присягательства на підставі Корану можна навести судочинство в Кабарде у II пол. XVIII – XIX ст. При судових процесах члени суду легко вирішували спори, якщо злочин був очевидним фактом, що не вимагав додаткових доказів. Коли людина, залучена до відповіді, наполегливо заперечувала свою провину, суд неодмінно виносив рішення про те, щоб вона в таких випадках виправдала себе присягою. Після того, як обвинуваченому давали Коран, він вимовляв таку клятву: «Валлагі, Біллаха, таллахі, богом, який створив цю книгу, клянусь, я говорю правду». Закінчивши клятву, він підносив Коран до губ і відходив вбік. Якщо члени суду і позивач визнавали цю клятву як таку, що виправдовує істину, то

обвинуваченому не висували ніяких претензій, його виправдовували. Але коли позивач не вірив принесеній обвинуваченим клятві і наполягав на своєму, то члени суду переходили до наступного етапу судового процесу, тобто до очисної присяги через третю особу. Сутність такої присяги полягала в тому, щоб стороння особа давало членам суду виправдовувальну клятву в тому, що обвинувачений не причетний до розглядуваної справи. Судовий розгляд починали з визначення кандидатури на роль присяжного. Члени суду пропонували позивачеві самому призначити двох присяжних. Ці присяжні повинні були бути з одного села з обвинуваченим. Позивач називав імена двох старих і вимагав, щоб один з них дав клятву про невинність обвинувачуваного. Слід сказати, що не кожен з ставав присяжним. Тому спочатку вимагали згоди самих же присяжних на цю роль, а потім згоди обвинуваченого в тому, що він не проти, щоб зазначені особи виступали присяжними свідками. Аби довести невинність обвинувачуваного присяжний збирав матеріали, що стосуються справи. У призначений день він приходив на судовий процес і виступав з доказами. Після викладу своїх доводів він давав присягательну клятву про невинність обвинувачуваного. За усталеним звичаєм кабардинців присяга, дана присяжним свідком, вважалася остаточним актом для виправдання обвинуваченого, якщо навіть він скоїв проступок [67, с. 27].

Надалі з розвитком конфесійних організацій церква стає одним з домінантних інститутів, клятва розвивається, і окремі її різновиди перетворюються на релігійно-правові, а пізніше – на юридичні акти. З розвитком суспільних відносин певні різновиди клятв із соціальних явищ поступово трансформуються у правові явища, шляхом забезпечення державним примусом і закріплення правового зв'язку клятви з державою.

Традиція урочистої присяги на іконах чи богослужбових книгах існувала й досі існує не тільки в Україні, а й в усьому світі.

Натомість присяга як найпоширеніший спосіб доведення у суді, у період кінця XVI – початку XVII ст., як зазначає Н. А. Старченко, вважалася «небажаною для християнина, коли він мав засвідчити досить сумнівне твердження» [213, с. 32]. Для прикладу, «давання слова» шляхтичами не містило релігійного контексту, на відміну від присяги, де «гарантом зобов'язань виступав сам Бог, а порушникові загрожувала небесна кара. Єдиною порукою слова шляхтича могло бути його добре ім'я» [213, с. 36]. Однак, «давши слово», шляхтичі не завжди дотримувалися обіцяного. Зокрема, у цей період «досить часто фіксується порушення зобов'язань, що давалися під «почтивим словом шляхетським» [213, с. 37]. Траплялося це вкрай рідко, проте такі інциденти ставали підставою для судових справ.

У період Литовсько-Руської держави присяга була одним з найважливіших доказів у процесі судочинства. У середньовічному суспільстві присяга вважалася більш ніж переконливим доказом. Нерідко бувало, що присяга вирішувала процес. Сила присяги полягала передовсім у тому, що вона була пов'язана з іменем Бога від совісті і спрямована до совісті. Тому сторона, яка не була переконана у своїй правоті, намагалася уникнути присягання сама і не допустити присяги супротивника [218, с. 70].

У XVII–XVIII ст. у судовому процесі присяга мала доказову силу. Її складали сторони і свідки. Сторона, яка відмовлялася від присяги, програвала спір. Іноді звільнити свідків від присяги могли самі сторони процесу. До присяги вдавалися сторони й суд також у випадку, коли не було ні зізнання, ні документів, ні свідків. Присягу давали добровільно. Акт присяги, як звичайно, відбувався у церкві в присутності священника, відрядженого члена суду, судового писаря. В окремих випадках присягу складали в суді [218, с. 107]. Зважаючи на суспільно-політичний устрій історичних періодів, присяга як юридичне явище вже мала характер релігійно-правового інституту.

В Україні присягу неодмінно складали козаки. У Січі новачок проходив особливі обряди прийому в молодики. Він присягав вірно, незмінно

й до кінця свого життя служити товариству, а після входження Запоріжжя до складу Росії – російському цареві. Присягу складали в січовій церкві. За козацьким звичаєм, січова церква була не лише духовним, а й самоврядним осередком, де збиралися козацькі ради, обирали кошового отамана і старшин, приводили їх до присяги, освячували союзи козаків-побратимів, проводили прийом високоповажних гостей, оголошували судові вирoki, зберігали козацькі реліквії та військові клейноди [59, с. 188].

Присяга іменем Бога – найуживаніша в християн. Однак послуговуватися нею, як наголошується в «Повчанні Володимира Мономаха», варто дуже обережно: «Річ мовлячи, і лихе, й добре, не клянїться Богом, не хрестїться, як нема нужди ніякої. Коли ж будете хрест цілувати до братії чи до кого, справуйте серця свого, чи зможете на тому встояти, – лиш тоді цілуйте, а присягнувши, присяги тримайте, щоб, переступивши, не погубити душі своєї» [209, с. 202]. Історик О. К. Струкевич зазначає, що в цей період сформувалося правове регулювання публічних відносин на «договірності», як взаємній присязі «гетьмана і Війська на дотримання своїх чітко окреслених обов'язків стосовно контрагента, включаючи й гарантування його права» [226, с. 137].

Серед істориків домінує думка, що одностороннє прийняття присяги українцями зумовлено складною військово-політичною ситуацією після того, як кримський хан під Жванцем зрадив Б. Хмельницького, примирившись з польським королем. Натомість О. К. Струкевич звертає увагу на цікавий момент. Історик вважає, що посол Московії в Гетьманщині В. Бутурлін хоча й «не погодився на присягу від імені царя», однак переконував українських делегатів, що царське слово і є різновидом присяги. Так, у листі до московського царя Олексія Михайловича від 17 лютого 1654 р. український гетьман Б. Хмельницький зазначав: «Словесам бо царським твоєї ц. в-ті всіляко (увещал) і завірив і на тій вірі нас несхибно утвердив». На основі цього уривка з листа О. К. Струкевич стверджує, що «гетьман ставить знак рівності між царськими словесами та присягою, що виражалася тоді

терміном «віра» [226, с. 128]. Крім цього, дослідник припускає, що тогочасне суспільство, старшини нижнього рангу та військові канцеляристи сприймали «перяславську присягу» як «взаємне взяття зобов'язань, скріплених царським словом (з боку московського царя) та присягою гетьмана зі старшиною (з боку Війська Запорозького)» [226, с. 129].

Частина старшин присягнули, оскільки підтримували позицію керівників Гетьманщини, зокрема гетьмана Б. Хмельницького, генерального писаря І. Виговського щодо укладення договору з Московською державою [150, с. 6].

Для прийняття присяги на Гетьманщину були відправлені спеціальні представники царя, які повинні були об'їхати населені пункти конкретного полку для прийняття присяги на вірність московському цареві. Вони під час своєї місії та після її завершення формували спеціальні документи: список 18 полків Гетьманщини, куди були відправлені представники царського уряду для прийняття присяги; присяжні (переписані, записні) книги Білоцерківського і Ніжинського полків; звідні дані з усіх присяжних книг [150, с. 6].

Всупереч нав'язаному російському міфу присяга на вірність цареві давалася далеко не всіма жителями України та не на всій її території. Ю. Мицак та М. Кравець зауважують, що ця присяга могла бути дана лише в межах Гетьманщини. Однак частина Запорізької Січі, зокрема полковники І. Богун, Й. Глух, Г. Гуляньський, І. Сірко та інші, відмовилися скласти присягу московському цареві.

У самій Гетьманщині від складання присяги були звільнені деякі категорії населення: неповнолітні особи, жінки і селяни. Православне духовенство категорично відмовилося присягати цареві, не бажаючи ламати церковні канони й переходити під зверхність патріарха [150, с. 6].

Дані про козаків, шляхту і міщан, які присягали на вірність царю Олексію Михайловичу у 1654 р. фіксувалися у присяжній книзі, на відміну від присяги 1654 р. Згодом, у 1676 р. та 1682 р., присягу в більшості полків

замість козаків складали сотники та курінні отамани, а за міщан – війти. Варто ще звернути увагу на один важливий факт. У 1654 р. представники духовенства відмовилися складати присягу, однак у період Гетьманщини їх зобов'язували складати присягу першими, що випливає з документів, які відправлялися до Гетьманщини. У деяких з полків 1676 р. відмітку про складання присяги поставили представники духовенства, а згодом полковники та полкова старшина. У присяжних книгах XVIII ст. чимало повних списків представників духовенства, старшин, козаків та міщан.

Відповідно до положень Переяславських статей 1659 р. змінилася процедура обрання старшин у Війську Запорізькому. Передбачалося обов'язкове складання новообраними старшинами присяги цареві: *«А кого новыхъ полковниковъ обируть, и тѣхъ новообранныхъ полковниковъ на вѣрное подданство и вѣчную службу привести къ вѣрѣ»*. Причому санкції до тих старшин, котрі б посміли не виконати цей припис, як видно уже з інших, прикінцевих, положень документа, були надзвичайно жорсткими: *«Будет кто великому государю, его царьскому величеству, по святой непорочной евангельской заповѣди... вѣры не учинитъ... тѣхъ людей по восковому праву казнить смертию»*. З пізніших свідчень джерел можна зробити висновок, що на практиці акт легітимізації влади новообраного полковника полягав насамперед у видачі відповідного гетьманського універсалу. Зокрема, по обранню/призначенню у квітні 1678 р. на прилуцьке полковництво Федора Мовчана гетьман Самойлович, підтверджуючи законність обрання, *«оразъ наъ унѣверсал ему, поиененному полковникови Прилуцкому, подавши, мѣти хотимъ и приказуемъ, абы оному все старшое и меншое полку Прилуцкого товариство, належное пошанованье и во всемъ поволное послушенство отдавали»* [59, с. 261].

Взаємини пана і слуги шляхтича в період Речі Посполитої на Волині та Наддніпрянщині встановлювалися на підставі усного договору, закріпленого ритуалом присяги. Н. Старченко припускає, що подання руки слуги панові «скріплювалося символічною формою присягання», що можна вважати

«певною подобою присяги на вірність панові» [214, с. 96]. Цей ритуал потискання рук як форма присяги свідчив про відданість та «готовність слуги до виконання найрізноманітніших послуг пана» [214, с. 124]. Своєю чергою пан здійснював опіку над слугою та членами його родини.

У Конституції гетьмана Пилипа Орлика від 5 квітня 1710 р. обов'язковим атрибутом вступу полковників та інших старшин на посади було складання присяги, щоб «була дієва, обопільна довіра». Передбачалося, що «кожен з них повинен буде скласти формальну присягу шляхом публічно здійсненої клятви на вірність Вітчизні, на відданість своєму регіментареві, на дотримання своїх повноважень відповідно до посади, яку вони коли-небудь обійматимуть» [76]. Важливо, що в цьому документі як об'єкт присяги «фігурує не царська влада і навіть не шведський король як офіційний протектор козацької України, а «вітчизна» [59, с. 262], що свідчить про впровадження демократичних принципів у систему управління державою.

Після II поділу Речі Посполитої у січні 1793 р. та приєднання східної Волині до Російської імперії її мешканці повинні були присягти на вірність Катерині II, відповідно до маніфесту імператриці від 27 березня 1793 р. Процедура складення присяги відбувалася у церквах, через надання «особистих присяжних листів магнатів, шляхти, священників, дворянства, волинського міщанства та євреїв, чим засвідчували свою лояльність владі, як законослухняні піддані і вірні Російської імперії. Присягу не приймали тільки кріпосні селяни, за вірність яких поручались їхні власники. Польські землевласники, які не бажали присягати, втрачали право на володіння та успадкування маєтків і тому були зобов'язані виїхати за межі імперії. Відповідно до маніфесту усім, хто не бажав присягати на вірність Російській імперії, надавалось три місяці для того, щоб продати свої маєтки і виїхати за межі країни. Майно, яке не встигали продати за відведений термін, конфісковували і передавали до казни. В такий спосіб імперський уряд отримав лояльних землевласників, які визнавали нову владу законною і

водночас позбавився тих, хто не бажав визнавати законність нових правителів» [49, с. 40].

У період правління Миколи I на території Російської імперії особливе значення приділялося складенню присяги, що набувала символічної функції, адже її текст пов'язував невидимими нитками імператора і чиновників усієї Російської імперії. Микола I уточнив вимоги до неї: жоден із чиновників не мав права виконувати свої посадові обов'язки, не присягнувши на вірність службі, за винятком, щоправда, надзвичайних ситуацій. Статут про цивільну службу передбачав, щоб присяга складалася один раз під час першого вступу на неї згідно із загальноприйнятими правилами і формами. Вдруге її міг скласти чиновник у разі повернення на службу після відставки. Причому ті, хто обіймав посади в суді, межові чиновники, а також ті, хто мали звання членів Державної ради, чиновники Державної канцелярії, почесні опікуни установ імператриці Марії присягали за особливими формами. Традиційно її спершу приймав місцевий священик у присутності станового пристава. Священик мав бути одного віросповідання з тим, хто присягався. Присяга складалася безпосередньо в установі, де мав служити чиновник, який спершу проголошував її усно, а потім підписував надрукований присяжний листок. Кожна особа по-різному залежно від часу, обставин, політичного настрою, моральних переконань розцінювала для себе значущість присяги. Запроваджуючи та використовуючи присягу, самодержавство найбільше намагалося за її допомогою вплинути на збереження державної таємниці, стимулювати відданість імператорові. У тексті присяги йшлося про відповідальність посадової особи перед монархом, а не перед суспільством і виборцями [59, с. 308].

Після проведення судової реформи 1864 р. сформувалися три види присяги: «1) на вірність службі; 2) певній посаді; 3) з конкретної справи» [5]. Ці різновиди присяги мали релігійний характер, що передбачав обов'язкову присутність представника духовенства відповідного віросповідання, до якого належала особа, яка присягала. Відмова від складення присяги чи публічної

обіцянки, яка її замінювала, унеможлиблювала допуск до зайняття посад у сфері державної служби. Крім цього, у разі відмови особи від складення присяги для здійснення покладених на неї обов'язків ця особа притягувалася до відповідальності «за ухилення від виконання покладеного обов'язку» [233, с. 12].

У період перебування України під владою Російської імперії (кін. XVIII–XIX ст.) верховна влада використовувала присягу як дієвий символічний засіб для формування бажаного для неї становища. За її допомогою здійснювалося примирення розбіжностей між верховною владою та етносами, верховною владою і станами. Запроваджуючи та використовуючи присягу, самодержавство найбільше намагалося за її допомогою вплинути на формування бюрократичного апарату, вимагаючи від нього чіткої служби, ділових якостей, збереження державної таємниці, стимулюючи його безмежну відданість імператорові. У тексті присяги йшлося про відповідальність посадової особи перед монархом, а не перед суспільством і виборцями. У такий спосіб самодержавство і надалі разом з іншими чинниками впливало на збереження своєї влади, оберігаючи свої споконвічні прерогативи. Сформована в такий спосіб бюрократія довше, ніж інші прошарки суспільства, залишалася вірною нормам традиційної політичної культури, для якої сутність служби зводилася до інтересів монарха, а не суспільства, – не лише через кар'єрні перспективи, а й через соціальну психологію, переконання, які конструювалися на основі багатьох факторів. Серед них присяга займала далеко не останнє місце [238, с. 396].

На теренах Східної Галичини протягом 1914–1917 рр. функціонувало військове формування Українські січові стрільці. Головними організаційними засадами стрілецького руху були: добровільність, взаємодопомога, рівність, дотримання закону та виконання усталених правил поведінки в суспільстві, пошана власної та чужої гідності, моральність, чесність, патріотизм. Членом товариства міг бути кожний українець (українка) незалежно від соціального походження та стану. Кожний охочий

поповнити стрілецькі ряди мав присягнути на вірність Україні. Одна із стрілецьких заповідей містила такі слова: «Буду добрим сином України та добрим вояком і добрим товаришем в стрілецтві, щоб спільним трудом і спільними силами зробити кращу долю Вітчизні» [131, с. 102].

Сучасне поняття «присяга» закріплено конституційно. Так, Конституцією України передбачено, що перед вступом на посаду і новообраний Президент України, і народні депутати України складають присягу (докладніше див. підрозділ 2.2). Зазначимо, що юридичне значення складення присяги Президентом України полягає в тому, що, по-перше, вступ на посаду без складення присяги неможливий. По-друге, моментом складення присяги новообраним Президентом України обумовлюється і припинення виконання повноважень Президента, який діяв до цього моменту. Новообраний Президент не вважається таким, що вступив на посаду, до моменту прийняття присяги.

Присягу складають також члени Центральної, територіальних та дільничних виборчих комісій; поліцейські; громадяни України, які вперше зараховані на посади начальницького складу Національного антикорупційного бюро; особи, які зараховані на посаду прокурора; особи, призначені на посаду члена Кабінету Міністрів України; громадяни України, які вперше приймаються на службу цивільного захисту; особи, стосовно яких радою адвокатів регіону прийнято рішення про видачу свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю; особи, призначені на посаду державного службовця вперше; громадяни України, які вперше зараховуються на службу до податкової міліції на посади начальницького і рядового складу; особи, які вперше призначені на посаду судді; громадяни, які вперше приймаються на дипломатичну службу і раніше не перебували на державній службі; громадяни України, які вперше зараховуються на посади рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби; члени Вищої ради правосуддя (до 2016 р. Вища рада юстиції); Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; судді Конституційного Суду; особи,

яким вперше надано право займатися нотаріальною діяльністю та ін. (докладніше тексти присяг проаналізовано в підрозділі 2.2).

Загалом зміст тексту присяг спрямований на усвідомлення вищезазначеними особами відповідальності за прийняті рішення перед народом України, а не перед конкретною особою; у ньому в стислій формі прописано основні орієнтири поведінки суб'єкта, що приймає присягу, виконання яких є його обов'язком.

Отже, реалії української правової дійсності свідчать про те, що присяга є досить поширеним правовим феноменом.

До різновиду присяги також належать присяги, складені у судових процесах свідками, перекладачами та експертами.

У ст. 281 ЦПК України передбачено, що головуючий приводить перекладача до присяги: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки перекладача, використовуючи всі свої професійні можливості». Текст присяги підписує перекладач. Підписаний перекладачем текст присяги та розписка приєднуються до справи [232].

У ч. 2-5 ст. 131 ЦПК України зазначено, що експерт складає такий текст присяги: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості». Текст присяги підписує експерт. Дія присяги поширюється і на ті випадки, коли висновок був складений до її проголошення. Підписаний експертом текст присяги та розписка приєднуються до справи. Якщо експертиза призначається під час судового розгляду, права, обов'язки експертів і їхня відповідальність роз'яснюються головуючим відразу після залучення їх до участі в цивільному процесі. Експертам, які працюють у державних експертних установах, роз'яснення прав і обов'язків експерта та приведення його до присяги здійснюються керівником експертної установи під час призначення особи на посаду та присвоєння кваліфікації судового експерта. Підписаний текст присяги та розписка про ознайомлення з правами і обов'язками експерта та про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання

покладених на нього обов'язків, за завідомо неправдивий висновок приєднуються до особової справи. Засвідчені печаткою експертної установи копії цих документів подаються на вимогу суду [232].

У ч. 5 ст. 230 ЦПК України визначено, що головуєчий під розписку попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання і відмову від давання показань та приводить його до присяги: «Я, (ім'я, по батькові, прізвище), присягаю говорити правду, нічого не приховуючи і не спотворюючи». Текст присяги підписується свідком. Підписаний свідком текст присяги та розписка приєднуються до справи [232]. Присягу не складають особи, які не досягли 16 років. Свідкам, які не досягли шістнадцятирічного віку, головуєчий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги (ч. 2 ст. 232 ЦПК) [232].

Зараз явище присяги активно використовують у практиці міжнародного права. У Регламенті Європейського суду з прав людини міститься присяга або урочиста заява судді цього Суду: «Присягаю» або «Урочисто заявляю», «що виконуватиму функції судді чесно, незалежно та безсторонньо і зберігатиму таємницю всіх обговорень» [201, с. 15]. Цю присягу перед вступом на посаду складає Суду кожен обраний суддя на першому пленарному засіданні, на якому цей суддя присутній, або в разі необхідності голові Суду.

Складення присяги дає можливість особі усвідомити повною мірою відповідальність, яку вона бере на себе, оцінити, чи здатна вона впоратися з поставленим завданням і зрозуміти, що прийняте одного разу рішення стане визначальним і найбільш значущим на все життя.

Аналіз юридичної літератури й емпіричної бази дозволив виявити низку закономірностей, що характеризують досліджуване явище. По-перше, присяга є феноменом соціальної дійсності, зумовленим чинною системою суспільних відносин, який заторкує інтереси суспільства, держави і особистості. По-друге, увагу варто акцентувати на тому, що поняття

«присяга» і «клятва» є тісно взаємопов'язаними, суміжними категоріями і співвідносяться як частина і ціле. По-третє, зміни суспільного і державного життя свідчать про те, що до теперішнього часу юридична природа і значення феномену присяги змінилися в порівнянні з попередніми етапами її історичного розвитку. Вважаємо, що передчасно стверджувати, що присяга значно піддалася редукуванню і сьогодні лише відповідає традиції, але з іншого боку, вона втратила низку своїх характерних рис і потребує нового осмислення та пошуку шляхів підвищення ефективності реалізації.

Отже, як і раніше, зараз в кожному суспільстві функціонують обряди, ритуали і символи, які є важливою знаковою частиною правової системи, елементами історичної традиції держави, атрибутом національної свідомості та правових традицій. Вони виконують не лише правоорієнтаційну, але й правовиховну функцію.

В Україні так історично склалося, що присяга обов'язково поєднувалася з кодексом честі. Сторіччями культивувалися моральні засади, близькі за змістом до присяги, наприклад: «Будь господарем своєму слову», «Кажі не кажи, а своє слово держи», «Хто не додержує свого слова, той сам себе зневажає» тощо.

Донині збереглися лише різновиди присяги на вірність службі при вступі на певну посаду і присяга присяжних та арбітражних засідателів. Вважаємо, що ця трансформація була цілком закономірним процесом. Цьому сприяли зміни, які відбулися в ідеологічній і релігійній сферах державного і суспільного життя. Зруйновані релігійні цінності викликали процеси редукування феномену присяги в тих сферах, де вже були втрачені механізми їх забезпечення примусовим впливом. Тож викладене дозволяє зробити висновок, що присяга пройшла певні етапи історичної інверсії: від карального призначення до благодійності; від військової специфіки ритуалів, церемоній до рівняння з цивільними і релігійними обрядами; від покірливої покори до ідеологізації. Досі зберігається історично сформоване розуміння присяги як різновиду ритуалу, в якому акцент встановлюється на зовнішній формі здійснення діяльності.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи здійснений в першому розділі аналіз теоретичних та методологічних засад дослідження присяги працівників органів внутрішніх справ, можна зробити такі висновки.

1. У процесі аналізу стану дослідження проблеми застосовано комплексний підхід: враховано досягнення загальної теорії держави та права і провідних галузей права, а також здобутки представників інших наук: філософії, політології, соціології, культурології тощо. Встановлено, що присяга є одним з унікальних феноменів правової дійсності. Ця категорія належить до таких явищ, які, на перший погляд, здаються зрозумілими і не вимагають поглибленого наукового аналізу. Тим часом присяга є досить складною загальнотеоретичною категорією, що має значне функціональне навантаження, яке досі не отримало належної правової та наукової ідентифікації.

2. У механізмі правового регулювання присяга набуває дедалі більшого поширення. Присягу приймають співробітники органів внутрішніх справ, поліції, судді, адвокати та багато інших посадових осіб. Її вплив настільки значний, що охоплює сфери внутрішньої і зовнішньої політики, військової справи та навіть розвиток історичного процесу. У чинному праві це явище трапляється в різних галузях, тому можна говорити, що феномен «присяга» є відносно автономним комплексним правовим інститутом.

3. Водночас поняття, зміст, сутність присяги, її правове регулювання та процедура прийняття досі є малодослідженими і потребують теоретичного аналізу. Крім того, недостатнє нормативно-правове регулювання цього питання (відсутність єдиного підходу до законодавчого регулювання присяги щодо всіх суб'єктів правоохоронної діяльності, порядку її прийняття, її значення для вирішення питання щодо моменту набуття відповідного правового статусу тощо) негативно впливає на функціонування органів внутрішніх справ та створює певні колізії в чинному законодавстві.

4. Наголошено, що дослідження інституту присяги працівника органів внутрішніх справ потребує застосування комплексного методологічного інструментарію: від загальнофілософських до спеціально-наукових методів. Враховуючи те, що інститут присяги є складним предметом дослідження, у процесі вивчення цього поняття застосовано різні концепції праворозуміння: природно-правову, позитивістську, соціологічну тощо. У концептуальному значенні використання інтегрального підходу забезпечує об'єктивність, достовірність і практичну значущість методологічного аналізу поняття, сутності, факторів, рівнів та моделей інституту присяги.

У сучасний період розвитку суспільства і надалі функціонують обряди, ритуали і символи, які є важливою знаковою частиною правової системи, характеризують її, демонструють її праворозуміння та правосприйняття. Вони є елементами історичної традиції держави, невід'ємним атрибутом національної свідомості, правових традицій, які формувалися століттями й утворюють сучасну правову реальність. Ці явища мають глибокий антропологічний зміст, оскільки звертаються до глибинних сфер свідомості, виконують не лише правоорієнтаційну, але й правовиховну функцію.

5. Встановлено, що в Україні так історично склалося, що присяга неодмінно поєднувалася з кодексом честі – найвагомішою і найвиразнішою ознакою всієї мовноповедінкової системи. Недарма століттями культивувалися моральні засади: «Будь господарем своєму слову», «Мовивши слово, треба бути йому паном», «Не давши слова – держись, а давши – кріпись», «Кажі не кажи, а своє слово держи», «Хто не додержує свого слова, той сам себе зневажає». За народними уявленнями, присяга – надзвичайно важлива річ: той, хто неправдиво присягнув, неодмінно буде вражений якимось нещастям.

6. Проаналізувавши історико-правові аспекти становлення присяги в Україні, визначено, що присяга, як правове явище, вже за часів Київської Русі мала декілька самостійних значень: а) зобов'язання суддів судити по праву, яке супроводжувалося ритуалом її принесення – «Хресне цілування»;

б) форма забезпечення достовірності особистих доказів у цивільному та кримінальному судочинстві.

Надалі з розвитком конфесійних організацій церква стає одним з домінантних інститутів, клятва розвивається, і окремі її різновиди перетворюються на релігійно-правові, а пізніше – на юридичні акти. З розвитком суспільних відносин певний різновид клятв із соціальних явищ поступово трансформується в правові явища, шляхом забезпечення державним примусом і закріплення правового зв'язку клятви з державою.

У період Литовсько-Руської держави присяга була одним з найважливіших доказів у процесі судочинства. У середньовічному суспільстві присяга вважалася більш ніж переконливим доказом. Нерідко бувало, що присяга вирішувала процес. Сила присяги полягала передовсім у тому, що була пов'язана з іменем Бога від совісті і спрямована до совісті. Тому сторона, яка не була переконана у своїй правоті, намагалася уникнути присягання сама і не допустити присяги супротивника.

У період пореформеної Росії 1864 р. були відомі три види присяги: 1) на вірність службі; 2) певній посаді; 3) з конкретної справи. Усі вони зберігали характер релігійного інституту, який передбачав за необхідне присутність духівника того сповідання, до якого належала особа, що присягала. Відмова від принесення присяги (чи урочистої обіцянки, що її замінювала) була безумовною перепоною допуску до посади. Більше того, коли особа відмовлялася від принесення присяги на виконання покладених державних обов'язків, винний підлягав відповідальності як за ухилення від виконання покладеного обов'язку.

7. У сучасний період збереглися лише різновиди присяги на вірність службі при вступі на певну посаду і присяга присяжних та арбітражних засідателів. Вважаємо, що ця трансформація була цілком закономірним процесом. Цьому сприяли зміни, які відбулися в ідеологічній і релігійній сферах державного і суспільного життя. Зруйновані релігійні цінності викликали процеси редукування феномену присяги в тих сферах, де вже були

втрачені механізми їх забезпечення примусовим впливом. Тож викладене дозволяє зробити висновок, що присяга пройшла певні етапи історичної інверсії: від карального призначення до благодійності; від військової специфіки ритуалів, церемоній до рівняння з цивільними і релігійними обрядами; від покірливої покори до ідеологізації. Досі зберігається історично сформоване розуміння присяги як різновиду ритуалу, в якому акцент встановлюється на зовнішній формі здійснення діяльності.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИСЯГИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

2.1 Становлення та розвиток присяги працівника органів внутрішніх справ

У період українського державотворення (1917–1920 рр.) керівництво Української Народної Республіки та Української Держави добре розуміло важливість складання присяги на вірність Україні. Так, працівники Державної варти (тодішня назва міліції) Української Держави гетьмана П. Скоропадського складала урочисту обіцянку за формою, яка була затверджена законом від 30 травня 1918 р. На той час Державна варта функціонувала у структурі Міністерства внутрішніх справ як основна структура охоронної системи Гетьманату. Цей правоохоронний орган було утворено відповідно до тимчасової постанови «Про зміну існуючих законів про міліцію і утворення Державної варти».

Кадровий склад підрозділів Державної варти формувався за рахунок колишніх поліцейських, жандармів, городових, наглядачів, офіцерів та унтер-офіцерів. Складаючи присягу, службовці Державної варти використовували текст присяги військових [59, с. 456]. Інститут присяги було передбачено в Законі «Про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі від 30 травня 1918 р.». В акті, як зазначає Т. Мотренко, «закладено один із головних механізмів, що став невід’ємним атрибутом вступу на державну службу – складання присяги. При цьому присяга не була лише символом – вона була обов’язковою умовою набуття статусу державного службовця» [18, с. 4]. Присягу приймали такі категорії осіб: 1) урядовці, що перебували на державній службі цивільних відомств Української Держави, та особи, що хотіли вступити на цю службу; 2) судді

цивільних відомств Української Держави, а також особи, що мали бути призначені на судові посади; 3) військові Української Держави, а також ті, що знову мали вступати на військову службу. Щодо останніх, то для військовослужбовців-християн та військовослужбовців, які не могли дати присяги з огляду на свою віру, а також для язичників було передбачено різні тексти присяг. Відмінність полягала в тому, що текст присяги для військовослужбовців, які сповідували християнство, містив слова: «клянуся Всесильним Богом перед Святим Євангелієм», «в цих справах най допоможе мені Господь Бог Всесильний». Наприкінці цієї присяги вони повинні були цілували «Святі Слова та Хрест Спасителя» [53].

Згодом, під час зарахування на штатну посаду вартовий чи класний посадовець Державної варті мав складати урочисту обітницю на вірність Українській Державі. Її текст розробили в Державній варті та розіслали по її місцевих установах. Вступник до лав варті урочисто обіцяв вірно служити Українській Державі, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси і добробут. Відразу ж у тексті обітниці зазначалося, що особа стає на службу добровільно, намагаючись служити не зі страху, а за совістю. Новий службовець обіцяв виконувати владу начальника і відбувати дисциплінарні стягнення. 19 вересня 1918 р. текст обітниці було доповнено словами: «Я обіцяю зберігати державні речі, обмундирування, амуніцію і зброю, за псування і пропажу яких відповідаю по всій суворості закону». Підписаний власноруч текст обітниці зберігався в особових справах службовців варті в управліннях і канцеляріях не нижче повітової. Така увага до прийняття обітниці, як зазначає О. В. Тимощук, приділялася не випадково. Серед охочих служити у варті було чимало осіб, які насправді не визнавали української державності і вступали на службу в правоохоронні органи заради користі і матеріального добробуту, а то й зі злочинними намірами [219, с. 110–111].

У період революційних подій кінця 1917–1918 рр., як зазначає О. В. Тимощук, надзвичайний статус радянських правоохоронних органів

практично не обмежував їхніх повноважень. Пролетарські міліціонери, комісари, коменданти та інші радянські уповноважені не були пов'язані у своїх діях ніякими законодавчими актами і могли виступати і в ролі відправників правосуддя, і виконавців покарань [219, с. 43].

Після ліквідації Української Держави та відновлення УНР за часів Директорії нового тексту ухвалено не було, а старий був практично залишений без змін. Із цього приводу в обіжнику МВС УНР від 30 липня 1919 р. зазначалось: «Маються відомості, що чини міліції й досі не зложили урочистої обіцянки на вірність Українській Народній Республіці та її верховній владі. З огляду на це Міністерство внутрішніх справ пропонує п.п. комісарам подбати про те, щоб усі чини міліції, які залишаються на службі, зложили урочисту обіцянку на вірність Українській Народній Республіці та її Уряду по формі, яка зазначена в законі від 30 травня 1918 року, із заміною у відповідних місцях слів «Українська Держава» словами «Українська Народна Республіка».

В окремих повітах УНР, ще до видання вищезгаданого документа, місцева влада складала власні тексти урочистих обіцянок, доповнюючи їх конкретними вимогами, зокрема зобов'язаннями прослужити певний термін тощо.

Так, у постанові з'їзду повітових комісарів Волині «Про організацію державної міліції», ухваленій у березні 1919 р., зазначалось, що під час вступу до міліції «...кожен службовець зобов'язується через зложення підписки і урочистої присяги до вірної і чесної служби Українській Народній Республіці».

А під час вступу до Проскурівської повітової міліції громадяни давали підписку, в якій зазначалося: «Я, громадянин Української Народної Республіки, даю тверду і нерушиму клятву Урядові Української Народної Республіки такого змісту: 1) Я, вільний, чесний, нічим не заплямований, добровільно вступаю на посаду до народної Проскурівської повітової міліції УНР козаком-міліціонером на термін від сього дня м-ця 1919 р. разом на

півроку, на умовах, зазначених в штатах для міліції, а також в нижче зазначених пунктах своєї підписки... 5)... коли я зламаю цю підписку до кінця строку і коли буде зауважено бажання моє навмисно уклонятись від усердного виконання служби, себто щоб бути звільненим з посади до строку, – вважаюся зрадником і підлягаю всім тим карам, які нині існують і будуть встановлені в Українській Народній Республіці».

У перші роки після встановлення радянської влади процес кадрового добору міліції на теренах України відбувався на добровільних засадах. Протягом перших місяців радянської влади міліція виступала як збройна сила, яка виконувала військові функції і функції з охорони революційного порядку та боротьби зі злочинністю. Однак практика досить скоро показала нежиттєздатність та утопічність такого підходу до організації армії й органу охорони громадського порядку. Збройні формування трудящих, побудовані не на професійній основі, не могли належно ні виконувати військові функції, ні забезпечувати громадський порядок, ні тим паче вести ефективну боротьбу зі злочинністю [140, с. 11].

У постанові «Про організацію радянських робочо-селянської міліції» Народного комісаріату внутрішніх справ РРФСР від 13 жовтня 1918 р. встановлювалося чимало вимог до осіб, які бажають служити у міліції [199]. Охочі проходити службу в міліції повинні були заповнити реєстраційну картку і підписували зобов'язання прослужити в міліції не менше півроку, виконувати всі накази та розпорядження міліцейського керівництва і центральної влади. У п. 21 цієї постанови [119] передбачалася відповідальність за надання неправдивих відомостей у зобов'язанні та реєстраційній карточці.

У зобов'язанні зазначалося: *«Я, підписаний нижче, син трудового народу, маючи право відповідно до виданої Народним комісаріатом внутрішніх справ і юстиції інструкції з організації радянської робітничо-селянської міліції на вступ до лав міліції, даю цю підписку в тому, що буду стояти на варті революційного порядку і захищати інтереси робітничого класу і сільської бідноти»* [10, с. 106]. Підписуючи це зобов'язання, особа,

яка вступала до лав міліції, брала на себе обов'язок беззастережно виконувати всі накази і розпорядження своїх керівників; бути дисциплінованим; пильно стежити за виконанням населенням міста декретів, постанов, розпоряджень радянської влади; не вживати алкогольних напоїв під час несення служби; бути чесним і старанним; і на службі, і поза нею приязно ставитися до громадян, особливо з найбідніших верств [10, с. 106].

Залучення у цей період «радянськими владними установами до правоохоронної діяльності випадкових людей, без врахування їхнього фаху і моральних якостей, керуючись лише класовим станом, сприяло не лише окремим злочинам, а й численним порушенням службової дисципліни тими, що мали бути взірцем її дотримання» [219, с. 43].

У Положенні Ради Народних Комісарів РРФСР про робітничо-селянську міліцію від 10 грудня 1920 р. зазначалося, що міліція складається з таких підрозділів: 1) міська і повітова міліція; 2) промислова (фабрично-заводська, лісова, гірничопромислова тощо); 3) залізнична; 4) водна (річкова, морська); 5) розшукова міліція. Встановлювалися нові вимоги до осіб, які хочуть проходити службу в міліції. Служба в міліції і надалі була добровільною, але кожен, хто прийшов на службу, зобов'язувався прослужити не менше як рік. Крім цього, у п. 6 цього Положення передбачено було вимоги до осіб, які можуть бути прийняті на службу в міліцію: досягнення 21 року; грамотність; наявність виборчих прав; непереребування під слідством і судом за звинуваченням у злочині; бути здоровим і придатним для служби. Крім цього, кожен хто йшов на службу в міліцію, надавав підписку, що має право вступати до міліції, ознайомлений з Положенням і зобов'язується сумлінно і чесно виконувати свої зобов'язання і беззаперечно виконувати доручення та накази [117]. Позитивним аспектом наведеного пункту є закріплення наявності в особи таких моральних чеснот, як «сумлінність» і «чесність». Але, як показала радянська практика, ці чесноти активно використовувалися на користь радянській владі та для безумовного виконання наказів її представників.

Головною умовою виконання органами міліції завдань у сфері забезпечення законності було повне дотримання законів у діяльності структурними підрозділами і працівниками ОВС. На думку В. В. Прохорова, одним з ефективних засобів цього процесу була чітка правова регламентація функціональних обов'язків місцевих апаратів міліції. У нормативних актах Головного управління міліції РСФСР особливу увагу було приділено обов'язку забезпечення всіма міліціонерами соціалістичної законності. Зокрема, у «Короткій інструкції працівників міліції» зазначалося: «...міліціонеру необхідно бути чесним, тверезим і ввічливим... завжди подавати приклад...» [196, с. 43].

Прийняте Радою Народних Комісарів СРСР 25 вересня 1925 р. Положення про робітничо-селянську міліцію [115] мало силу закону, норми якого відрізнялися повнотою нормативного регулювання проходження служби в міліції. У Положенні передбачалася підписка, в якій кожен, хто приходив на службу в міліцію, брав зобов'язання «стояти на сторожі революційного порядку і законності... захищати законні права громадян Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Крім цього, п. 9 Положення містив норми, що під час служби працівники міліції повинні виконувати не лише службові накази своїх керівників та членів Уряду СРСР і РСФСР, а також членів Уряду автономних республік.

Прийняте Радою Народних Комісарів СРСР Положення про робітничо-селянську міліцію 25 травня 1935 р. – це перший радянський законодавчий акт, який визначав правовий статус міліції, права та обов'язки міліціонерів. Питання не містить норм, присвячених присязі. Натомість у п. 16 Положення було закріплено обов'язок керівників головних управлінь міліції союзних республік затверджувати службові та дисциплінарні статuti, у яких містилися б присяжні норми [117].

Важливо, що права й обов'язки офіцерського складу ОВС визначалися вимогами воєнної присяги, положеннями і статутами Міністерства внутрішніх справ СРСР і Радянської армії [141].

Варто звернути увагу на два важливі документи, пов'язані між собою. Це указ Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1973 р. «Про основні обов'язки і права радянської міліції з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю» та постанова Ради Міністрів СРСР від 8 липня 1973 р. № 385, де затверджено Положення про радянську міліцію.

Президіум Верховної Ради СРСР в п. 4 указу «Про основні обов'язки і права радянської міліції з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю» встановив вимоги до осіб, які претендували служити в міліції. Зокрема передбачалося, що особа повинна відповідати таким критеріям: громадянин СРСР; відданість соціалістичній Батьківщині і справі комуністичного будівництва; здатні з своїми політичними і діловими якостями, підготовкою і станом здоров'я забезпечити охорону громадського порядку, успішно боротися зі злочинністю та іншими правопорушеннями [120].

Цього ж дня, 8 липня 1973 р., постановою Ради Міністрів СРСР № 385 «Про подальше вдосконалення правового регулювання діяльності радянської міліції» затверджено Положення про радянську міліцію [116], у ч. 2 п. 15 якого передбачалося, що «особи рядового та керівного складу міліції приймають Присягу на вірність соціалістичній Батьківщині та Радянському уряду, відданій та бездоганній службі своєму народу» [116]. Крім цього, велике значення в Положенні надавалося морально-етичним якостям співробітників міліції. Від них вимагалось бути чесними, сміливими, дисциплінованими і пильними. У службовій діяльності співробітники міліції були зобов'язані діяти наполегливо, рішуче, стійко переносити всі труднощі, пов'язані зі службою, не шкодувати своїх сил, а за потреби й життя для виконання службового обов'язку. Дії міліції повинні були бути завжди обґрунтованими, справедливими і зрозумілими громадянам. Кожен працівник ОВС був зобов'язаний «проявляти високу організованість і культуру в роботі, бути тактовним і ввічливим в поводженні з громадянами».

Згодом указом Президії ВС СРСР «Про спеціальні звання рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ» від 23 жовтня 1973 р. [118] було затверджено Присягу рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, а також Положення про порядок прийняття присяги рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ.

Складаючи присягу, працівник ОВС урочисто «клявся до кінця залишатися відданим своєму народові, соціалістичній Батьківщині і справі комуністичного будівництва, бути чесним, мужнім, дисциплінованим, пильним працівником, зразково нести службу, дотримуватися соціалістичної законності, зберігати державну і службову таємницю». Крім цього, майбутній міліціонер присягав «сумлінно і беззаперечно виконувати всі покладені на нього обов'язки, вимоги статутів і наказів, не шкодувати своїх сил, а в разі потреби і самого життя, при охороні радянського суспільного і державного ладу, соціалістичної власності, особистості і прав громадян і соціалістичного правопорядку» [118]. Як бачимо, текст присяги містив політичні зобов'язання – «залишатися відданим своєму народові, соціалістичній Батьківщині і справі комуністичного будівництва»; морально-етичні – «бути чесним, мужнім, дисциплінованим, пильним працівником»; професійні – «зразково нести службу, дотримуватися соціалістичної законності, зберігати державну і службову таємницю», «сумлінно і беззаперечно виконувати всі покладені на нього обов'язки, вимоги статутів і наказів».

Передбачалося, що кожен працівник органів внутрішніх справ, який є особою рядового чи начальницького складу, приймає присягу в індивідуальному порядку. Встановлювався й період, протягом якого особа зобов'язана прийняти присягу:

а) особи рядового і молодшого начальницького складу – після проходження початкової підготовки та засвоєння ними основних службових обов'язків, значення присяги та вимог дисципліни в органах внутрішніх справ, але не пізніше трьох місяців з дня прибуття до місця постійної служби;

б) курсанти та слухачі навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ СРСР, які не склали раніше присягу, – не пізніше трьох місяців з дня зарахування на навчання;

в) особи середнього, старшого і вищого начальницького складу – не пізніше трьох місяців з дня зарахування до кадрів Міністерства внутрішніх справ СРСР.

Присяга приймалася в урочистій обстановці під керівництвом начальника органу внутрішніх справ, командира підрозділу, начальника навчального закладу. На урочисту церемонію прийняття запрошували представників партійних і радянських органів, громадських організацій та колективів трудящих.

Час прийняття присяги оголошувався в наказі по органу внутрішніх справ, підрозділу, навчальному закладу. До цього проводили роз'яснювальну роботу з особами, які приймали присягу, про значення присяги, історичний шлях і завдання органів внутрішніх справ.

У призначений час особовий склад органу внутрішніх справ, підрозділу, навчального закладу повинен був вишикуватися у встановленій формі одягу. Особи, які приймали присягу, стояли в перших шеренгах (рядах). Начальник органу внутрішніх справ, командир підрозділу, начальник навчального закладу в короткій промові роз'яснював значення присяги і ті почесні і відповідальні обов'язки, яка покладаються на працівників органів внутрішніх справ, які прийняли присягу. Після роз'яснювальної промови начальник органу внутрішніх справ, командир підрозділу, начальник навчального закладу подавав команду «Вільно» і віддавав розпорядження приступити до прийняття присяги. Осіб, які приймали присягу, по чергово викликали з шеренги, кожен з них перед строєм читав вголос текст присяги, після чого власноруч розписувався в спеціальному бланку з текстом присяги і ставав на своє місце в строю.

Після закінчення прийняття присяги бланки з текстом присяги передавали начальнику органу внутрішніх справ, командиру підрозділу,

начальнику навчального закладу. Опісля привітання начальника (командира) зі складенням присяги виконували Державний гімн СРСР і Державний гімн союзної республіки. Відтак особовий склад проходив урочистим маршем. За низької температури або похмурої погоди прийняття присяги могли проводити в приміщенні.

Особи рядового і начальницького складу, які не прийняли присягу у встановлений день, приймали її окремо в наступні дні під керівництвом начальника органу внутрішніх справ, командира підрозділу, начальника навчального закладу. Бланк з текстом присяги та власноручним підписом особи, що прийняла присягу, долучали до особової справи працівника, який склав присягу. Відповідальними за своєчасне і точне виконання цього положення та облік прийняття присяги всіма особами рядового і начальницького складу були начальник органу внутрішніх справ, командир підрозділу, начальник навчального закладу.

Окрім законодавства, що визначало загальні засади організації діяльності міліції та правого статусу працівників ОВС, радянське Міністерство внутрішніх справ затверджувало статuti свої окремих структурних підрозділів. Так, наказом МВС СРСР від 6 березня 1979 р. № 80 затверджено «Статут внутрішньої служби органів внутрішніх справ», норми якого також врегульовували окремі питання присяги та морально-етичної поведінки працівників ОВС. Передбачалося, що особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ зобов'язувалися: дотримуватися вимог присяги рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, статутів і наказів; у службовій діяльності, громадському житті та особистій поведінці бути прикладом дисциплінованості, чесності та правдивості, старанності, працьовитості та високої культури; дотримуватися норм комуністичної моралі; оберігати честь і гідність спеціального звання працівника органів внутрішніх справ. Також визначалося, що права, обов'язки і відповідальність осіб рядового і начальницького складу, що впливають з умов служби в органах внутрішніх справ, визначаються

чинним законодавством СРСР, вимогами присяги рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ та Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ [121].

У ч. 8 ст. 17 Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. [175] передбачалося, що працівники міліції складають присягу, текст якої затверджується Радою Міністрів Української РСР.

17 квітня 1991 р. Рада Міністрів Української РСР затвердила текст Присяги працівника органів внутрішніх справ РСР [166]. У порівнянні з текстом Присяги, встановленої указом Президії ВС СРСР «Про спеціальні звання рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ» від 23 жовтня 1973 р., новий текст уже не передбачав «до кінця залишатися відданим... соціалістичній Батьківщині і справі комуністичного будівництва».

28 грудня 1991 р. вже постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження нового тексту Присяги працівника органів внутрішніх справ України» № 382 затверджено текст Присяги працівника органів внутрішніх справ такого змісту:

«Я, (прізвище, ім'я та по батькові), вступаючи на службу до органів внутрішніх справ України, складаю Присягу і урочисто клянуся завжди залишатися відданим народові України, суворо дотримуватися її Конституції та чинного законодавства, бути гуманним, чесним, сумлінним і дисциплінованим працівником, зберігати державну і службову таємницю.

Я присягаю з високою відповідальністю виконувати свій службовий обов'язок, вимоги статутів наказів, постійно вдосконалювати професійну майстерність та підвищувати рівень культури, всіляко сприяти зміцненню авторитету органів внутрішніх справ.

Клянуся мужньо і рішуче, не шкодуючи своїх сил і життя, боротися із злочинністю, захищати від протиправних посягань на життя, здоров'я, права й свободи громадян, державний устрій і громадський порядок.

Якщо ж я порушу цю Присягу, то хай мене покарають за всією суворістю закону».

У 1992 р. (від 17 січня і до кінця місяця) працівники органів внутрішніх справ склали присягу на вірність народові України. Переважна більшість працівників проголошували текст присяги українською мовою, але, за бажанням, це можна було робити й російською. Детального сценарію урочистого заходу на місця не надсилалося, тому церемонії не були однаковими скрізь, але вони повсюдно відбувалися урочисто, під синьо-жовтими прапорами та в супроводі гімну «Ще не вмерла Україна». Серед працівників Міністерства внутрішніх справ України першим перед строем склав присягу тодішній Міністр внутрішніх справ України А. В. Васишин [108].

У новому Законі України «Про Національну поліцію» [179] передбачено, що поліцейський – це громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції.

У порівнянні з вищенаведеними текстами присяги, текст присяги поліцейського є скороченим. Однак важливо відзначити, що в тексті присяги поліцейського немає деонтологічних конструкцій, які були в тексті присяги працівника органів внутрішніх справ: «бути гуманним, чесним, сумлінним і дисциплінованим працівником» та «постійно вдосконалювати професійну майстерність та підвищувати рівень культури, всіляко сприяти зміцненню авторитету органів внутрішніх справ». Сучасна присяга поліцейського є такого змісту:

«Я, (прізвище, ім'я та по батькові), усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки».

У ч. 2 ст. 64 Закону України «Про Національну поліцію» [179] зазначено, що порядок складання Присяги працівника поліції встановлюється Міністерством внутрішніх справ. У проектах законів, що перебували на розгляді у Верховній Раді України, конкретизувався порядок прийняття присяги працівником поліції. Так, у ч. 2 ст. 63 проектів Законів України «Про поліцію і поліцейську діяльність» [192–193] міститься положення, що «особа, призначена на посаду поліцейського вперше, виголошує і підписує Присягу в урочистій обстановці в присутності відповідно керівника місцевої поліції, Керівника Національної поліції, Фінансової поліції чи Прикордонної поліції».

Отже, досі збереглося історично сформоване розуміння присяги працівника органів внутрішніх справ як різновиду ритуалу, в якому акцент спрямований на зовнішню форму здійснення діяльності з усвідомлення змісту. Тексти сучасних присяг характеризуються стислістю, конкретністю і відсутністю в них вказівок на заохочення чи покарання особи, що складає присягу. Відсутність в тексті присяги ідеологічного змісту пов'язана з тим, що сучасні конституції держав визнають ідеологічне та політичне різноманіття, багатопартійність. Основний же акцент у присязі спрямований на відповідальність особи, що присягає за доручену їй справу.

2.2 Поняття та сутність присяги працівника органів внутрішніх справ

На думку В. В. Завальнюка, міфологеми позитивного права «працюють» і в юридичних процедурах, до яких варто зарахувати оформлені в правовий спосіб і такі, що мають юридичне значення, обітниці, клятви, присяги, ритуали [51, с. 16]. Тому сучасний розвиток права свідчить про те, що присяга не втратила свого морального і правового значення в наші дні, будучи яскравим свідченням зв'язку часів у становленні, формуванні та

розвитку вітчизняної правової системи. Більше того, присяга є досить поширеним правовим інститутом, який відображається в багатьох галузях чинного права, саме тому її слід розглянути крізь призму загальнотеоретичного значення. Адже без чіткого визначення відносин у єдиній системі практично неможливе ефективне реформування будь-якої сфери життєдіяльності суспільства. Тому, звертаючись до проблем правової природи присяги, передусім потрібно визначити цю правову категорію на теоретичному рівні, виявити її сутність, місце серед інших державно-правових явищ.

Водночас поняття, зміст, сутність присяги, її правове регулювання та процедури прийняття досі ще малодосліджені і потребують теоретичного аналізу. Крім того, недостатнє законодавче регулювання цього питання (відсутність єдиного підходу до законодавчого регулювання присяги щодо всіх суб'єктів правоохоронної діяльності, порядку прийняття, її значення для вирішення питання щодо моменту набуття відповідного правового статусу тощо) негативно впливає на функціонування органів внутрішніх справ та створює певні колізії в чинному законодавстві.

У філології мовленнєві акти, реалізація яких є зобов'язанням вчинити якусь дію, називають комісиви. Предикативну основу таких актів у чистому вигляді являють відмінювані форми дієслів «обіцяю», «клянусь». До групи цих слів в англійській мові належать: *promise, vow, swear, determine, mean (to), propose (to), envisage, guarantee, dedicate (myself to), adopt, espouse, covenant, contract, (bind myself), intend, plan, engage, pledge myself, declare, champion, oppose, give my word, declare my intention, purpose, contemplate, bet, consent, agree, side with, embrace, favour*. У російській: *гарантировать, давать обет, давать обещание, давать (честное) слово, заверять, зарекаться, клясться, обещать (но не сулить), обязываться, присягать*. Українськими відповідниками є: *обіцяю, запевняю, даю слово, даю обітницю, присягаюся, присвячую, проголошую, заявляю (урочисто), клянусь, заприсягаюся, ручаюся, гарантую (в значенні беру відповідальність), визначаю,*

встановлюю, вирішую, приймаю (рішення), припускаю, пропоную, оспівчуюся, передбачаю, розглядаю, присвячую (себе), визнаю, підтримую, укладаю угоду (договір), маю намір, призначаю, планую, зобов'язуюся, заручаюся, оголошую, декларую (свою позицію), виборюю (свої права), протистою (певним діям), опираюся, маю намір, маю на меті, закладаюся, даю згоду, стаю на бік (приймаю чийсь пропозицію) [39, с. 106–107].

В «Етимологічному словнику української мови» зазначено, що слово «присяга» похідне від слова «prisegti» («присягати»), що означає «доторкнутися до предмета, яким присягали» [46, с. 579]. Поняття «присяга» має багато значень, але зміст все одно залишається незмінним. Присяга – це офіційна й урочиста обіцянка (клятва) при вступі на військову або іншу службу, отриманні певного статусу (наприклад, громадянства), або при вступі на посаду. Присяга – це акт урочистої клятви особи виконувати обов'язки, що випливають з публічно-правового статусу, якого вона набула [6].

У юридичній науці прийнято вважати, що присяга – це юридичний факт, що являє собою прийняття офіційної урочистої обіцянки дотримуватися і виконувати права та обов'язки відповідно до посади, визначальний момент зміни спеціального правового статусу суб'єктів і здійснюваний в особливому ритуальному порядку на основі спеціалізованих символічних дій [203, с. 18].

О. М. Балинська зазначає, що «всі юридичні терміни з точки зору семіотики є знаками, мовними виразами, що позначають певний правовий об'єкт і формують своєрідний феномен – метамову права як систему символів і знаків» [7, с. 37].

У сучасній юридичній літературі існує низка підходів до визначення правового символу. Скажімо, В. К. Бабаєв і В. М. Баранов визначають правовий символ як «закріплені в законодавстві умовні образи (які заміщають знаки), які використовуються для вираження певного юридичного змісту і зрозумілі оточуючим людям» [4, с. 74]. Це трактування в

розширеному варіанті відображено в роботі О. В. Нікітіна, який під правовим символом розуміє «створюваний або санкціонований державою умовний образ, відмітний знак, що являє собою видиме або чутне культурно-ціннісне утворення, якому суб'єкт правотворчості надає особливого політико-правового змісту, не пов'язаного із сутністю цього утворення, що охороняється державою і використовується в особливому процедурному порядку» [112, с. 17].

О. М. Балинська визначає поняття «правовий знак» як чітко означений матеріальний носій інформації, відтвореної в невербальних символах або сформульований у словесному образі, що є зрозумілими для носія певної правової культури, в межах якої функціонує цей знак [7, с. 370]. Він має триєдину форму прояву: вербальну, мисленнєву і поведінкову. Прийняття присяги дослідниця зараховує до поведінкових знаків, які здебільшого правомірні та несуть додаткове емоційне корпоративно-патріотичне навантаження [7, с. 327].

Присяга має всі зазначені ознаки правового символу: присяга як правовий феномен зумовлює зміну правового становища суб'єкта; присяга умовно відображає юридичний зв'язок суб'єкта з державою (або закінчення такого зв'язку); необхідність прийняття присяги і процедура її здійснення регламентуються державою у створюваних нею нормативних правових актах; за порушення присяги і за порушення процедури її здійснення передбачено юридичну відповідальність, яка свідчить про те, що цей правовий феномен забезпечується державним примусом; присяга приймається у випадках, прямо вказаних у законодавстві; присяга є фіксацією моменту зміни правового статусу суб'єкта [204, с. 453].

Т.С. Масловська до переліку основних характеристик процедури складення присяги відносить її публічний характер, державну мову складення присяги, складення присяги на Конституції держави (іноді на Священній книзі - Біблії, Корані тощо), усне проголошення присяги. В окремих країнах (Білорусь, Ісландія, Литва, Республіка Мальдіви, Шрі-

Ланка) принесення присяги є складним юридичним фактом. Процедура може вважатися відбулася лише при здійсненні сукупності двох дій: складення присяги та підписання акта про присягу [103, с. 98]. Також дослідниця наголошує, що “при складенні присяги не варто говорити про пріоритет матеріальної або процесуальної сторони, оскільки одночасно текст присяги повинен відтворюватися відповідно до його легальним закріпленням, а також повинна бути дотримана процедура в тій послідовності дій, яка закріплена в законодавстві” [103, с. 98].

На основі аналізу юридичної літератури й емпіричної бази стало можливим виявлення особливостей, що характеризують присягу:

1) присяга є феноменом соціальної дійсності, породженим наявною системою суспільних відносин, що заторкує інтереси суспільства, держави й особистості;

2) поняття «присяга» і «клятва» є тісно взаємопов’язаними, суміжними категоріями і співвідносяться як частина і ціле (клятва – це центральний і необхідний вербальний (словесний) елемент присяги, який в історії міг замінюватися безсловесним ритуалом, тобто присяга могла приноситися і без клятви). У юридичній літературі терміни «присяга» і «клятва» часто ототожнюють [17, с. 453, 952]. Однак під присягою слід розуміти офіційну й урочисту обіцянку чинити правильно, за законом [47, с. 12]. Клятва – це урочисте твердження, запевнення, підкріплене згадкою чого-небудь священного, цінного, авторитетного для того, хто обіцяє, запевняє [47, с. 988]. Отже, основна відмінність полягає в тому, що присяга містить елементи публічності та законності, а клятва – елемент релігійності. Мається на увазі, що за порушення присяги особа несе відповідальність перед державою, а за порушення клятви – перед Богом [111, с. 145];

3) зміни суспільного і державного життя свідчать про те, що на сьогодні юридична природа і значення феномену присяги змінилися в порівнянні з попередніми етапами її історичного розвитку (присяга вимагає

нового осмислення і пошуку шляхів підвищення ефективності її реалізації в сучасній юридичній практиці).

Як показує аналіз історичних даних, становлення процесу прийняття присяги в державній системі відбувалося досить тривалий період і початкові традиції прийняття присяги виникли в процесі розвитку клятви. Враховуючи ці обставини, Ф. П. Васильєв і Н. Ф. Бережкова пропонують виділяти два різновиди клятви:

- релігійну – урочиста обіцянка, підкріплена цілуванням Біблії, хреста, давати правдиві показання або зберігати таємницю чи не порушувати взяті на себе зобов'язання;

- державно-правову, яка приносилася на основі встановлених нормативно-правових актів конкретними особами в інтересах здійснюваної державної політики [16, с. 24].

В обох випадках основу присяги і клятви становить певне зобов'язання діяти відповідним чином. Основна принципова відмінність полягає у формі відповідальності за її недотримання. У випадку клятви – це божественна кара, а в разі присяги – заходи державного впливу, або і те, і інше.

Важливо, що і клятва, і присяга є урочисто здійснюваними актами, що зумовлює особливу важливість здійснюваного ритуалу. На підтвердження цієї тези можна навести значення слова «урочистий»: 1) стосується проведення торжества, свята, що супроводжується торжеством; 2) важливий, величавий і серйозний; 3) непорушний, священний. Приклад,: урочиста клятва [47, с. 804].

Сутність клятви і присяги більшою мірою відображають друге і третє значення. Урочистість обіцянки клятви полягає в тому, що вона має особливе, важливе значення і вимагає безумовного виконання. Звідси можна зробити висновок, що вимоги присяги повинні дотримуватися і виконуватися, попри думку суб'єкта із цього приводу. Тож і клятва, і присяга розглядаються як явища на підтвердження вірності, покори або відданості будь-яким зобов'язанням.

Тож принесення клятвеної обіцянки з неодмінною атмосферою публічності й урочистості покликане створити обстановку значущості моменту, у деякому сенсі – навіть священнодійства. На підтвердження цієї тези наведемо думку В. Ю. Ростовського, який вважає, що проголошення клятви в присутності авторитетних свідків за традиційно сформованими правилами, зі зверненням до імені Господа перетворювало просте зобов'язання на священний обов'язок. Щодо військової присяги почуття страху за брехню перед вищою силою, почуття відповідальності повинні були допомогти подолати інстинкт самозбереження. Тож це було підставою для неухильного дотримання вимог даної клятви або присяги, що являло собою засіб підвищення рівня відповідальності осіб, які здійснюють низку функцій.

Отже, урочистість прийняття публічної обіцянки, присяги зумовлює такі наслідки. По-перше, задіюються позитивні емоції, які викликають почуття ідентичності з формованою соціальною спільнотою. По-друге, присяга містить загальну модель поведінки суб'єкта, який приймає її, своєрідний орієнтир його повноважень й обов'язків. По-третє, формується почуття відповідальності за свою поведінку. Але слід зазначити, що аби ці закономірності здійснення присяги були більш дієвими, потрібно вжити комплекс заходів, пов'язаних з роз'ясненням суб'єктам, які приймають присягу, сенсу закріплених у ній норм, а також заходів для посилення її емоційного впливу.

Крім цього, варто звернути увагу на той факт, що присяга «є зовнішньою формою рішення про двостороннє погодження між державою й особою про те, що перша делегує виконання окремих державних функцій і поширення гарантій їх здійснення, а особа зобов'язується ефективно і згідно з нормами права виконувати покладені функції» [221, с. 29].

В Україні складовою частиною інавгурації Президента України є урочиста присяга на вірність народу України. Поклавши праву руку на Святе Письмо і Конституцію України, новообраний Президент виголошує присягу.

Президенти України присягають, поклавши руку на Пересопницьке Євангеліє – видатну рукописну пам'ятку староукраїнської літературної мови й середньовічного мистецтва. До прикладу, текст присяги першого американського президента Дж. Вашингтона, яку він виголосив під час інавгурації 1789 р., тримаючи руку на Біблії, досі повторюють президенти США. Заключна фраза промови Дж. Вашингтона «І допоможе мені Бог» стала афористичною, навіть політики вживають її у своїх виступах [216, с. 133].

Однак у практиці Європейського суду з прав людини визначено, що держава не має права нав'язувати деякі практики, пов'язані з релігією, зокрема й у прийнятті присяги. У справі «Бускані та інші проти Сан-Марино» ЄСПЛ розглянув той факт, що деякі депутати повинні принести присягу на Євангеліє, щоб зайняти свою посаду. ЄСПЛ встановив порушення Європейської Конвенції з прав людини, мовляв, факт складення присяги еквівалентний для обраних представників клятві у вірності сповідання релігії. Крім того, згідно з принципом свободи вибору людина не може бути примушена брати участь у діяльності релігійної громади, якщо вона не належить до цієї громади [122, с. 17].

Змістом присяги є зобов'язання виконати певну обіцянку. Особа, що складає присягу, має здійснювати свої дії усвідомлено, адже вона бере на себе відповідальність і присягає у виконанні відповідних зобов'язань. Присяга як коротка формула містить ідею служби, ідею обов'язку. Момент переходу від звичайної людини до статусу особи, яка наділена певними повноваженнями, – це правовий зміст присяги. А морально-етичний зміст присяги – це зміст присяги [223, с. 233].

По суті, присяга – це підтвердження вірності, покори або відданості яким-небудь зобов'язанням. Основне навантаження в цьому випадку несе потреба в активному емоційному впливі на свідомість тих, хто клянеться. На думку В. В. Мельника, «присяга, її зміст і форма, урочиста процедура її прийняття виконують функцію своєрідного суспільного камертона для

налаштування суддівської совісті присяжних засідателів і головуючого на гуманістичну «хвилю» відповідно до вимог громадської гуманістичної совісті...» [104, с. 25].

В. В. Мельник зазначає, що урочиста процедура складання присяги є ефективним морально-психологічним регулятором дійсного правосуддя, тому що актуалізує й активізує у присяжних засідателів і головуючого не тільки загальнолюдські потреби, а й загальнолюдські почуття, що лежать в основі громадської гуманістичної совісті і мотивують прагнення до істини і справедливості [104, с. 27].

Присяга як правове явище – це юридичний факт, який являє собою прийняття офіційної клятви. Проте більш практично корисним виглядає формулювання не «ідеального» визначення поняття «присяга», а з'ясування змісту (структури) правової норми, яка є текстом присяги. Доцільно, щоб норма права, яка містить текст присяги, мала все-таки імперативний характер норми права, що містить чітко визначені юридичні обов'язки, за порушення яких настає відповідальність. На сьогодні інститут присяги слугує встановленню правової і моральної відповідальності перед державою загалом та народом, а не перед окремими особами [83, с. 110].

Людина, яка складає присягу, має повною мірою усвідомлювати взяті на себе відповідальність, а також оцінити, чи здатна вона впоратися з поставленими завданнями. Варто враховувати і те, що, по-перше, законодавчо не визначено чітких підстав застосування юридичної відповідальності за порушення присяги, яка повинна покладатися тільки за порушення норм права (чи можна вважати підставою порушення моральних норм); по-друге, невирішеною є проблема визначення заходів юридичної відповідальності за порушення норм моралі, закріплених у присязі, і питання про можливість розглядати їх як конституційну відповідальність; по-третє, відкрита проблема коректності самостійної юридичної відповідальності за порушення присяги, оскільки її положення конкретизовані в законодавстві і деонтологічних кодексах.

Варто наголосити, що в тексті присяги держслужбовця відображено конституційне положення про те, що джерелом влади в Україні є народ України (ч. 1. ст. 5 Конституції України) [77]. У більшості текстів присяги закріплена готовність особи присягати нести відповідальність за порушення вимог присяги. Складаючи присягу, державний службовець зобов'язується: «Беручи на себе повноваження члена виборчої комісії та усвідомлюючи свою високу відповідальність перед Українським народом...» [177]; «Вступаючи на службу до Національного антикорупційного бюро України, усвідомлюючи свою високу відповідальність, клянуся завжди залишатися вірним Українському народові...» [178]; «Вступаючи на службу в прокуратуру, присвячую свою діяльність служінню Українському народові і Україні...» [182]; «Вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю Українському народові...» [157]; «Усвідомлюючи свою високу відповідальність члена Кабінету Міністрів України, урочисто присягаю Українському народові» [173]; «Вступаючи на службу до податкової міліції, присягаю на вірність Українському народові» [138]; «Вступаючи на службу до Державної кримінально-виконавчої служби України, клянуся завжди залишатися вірним Українському народові...» [154]; «Присягаю Українському народові...» [190]; «Усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю, що буду вірно служити громаді та народові Україні...» [184]; «Вступаючи на військову службу і урочисто клянуся народу України...» [189].

При цьому ключовими словосполученнями в присягах держслужбовців є «Український народ» і «вірність Україні». Тобто законодавець імперативно встановив, що державні службовці повинні бути вірними своєму народові та служити йому [6].

У законодавстві про державну службу більшості держав у назвах статей використовується термін «присяга» (Азербайджан, Білорусія, Болгарія, Греція, Грузія, Латвія, Молдова, Казахстан, Киргизстан, Польща, Словакія, Угорщина, Україна). У деяких країнах законодавець вживає термін «клятва» (Вірменія, Таджикистан). Часто текст присяги містить інші слова: «клянусь»

(Азербайджан, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Словаччина, Таджикистан, Угорщина), «обіцяю» (Греція, Латвія), «заявляю» (Греція, Грузія), «присягаю» (Україна), «буду служити» (Польща).

Текст присяги може бути безпосередньо зафіксований в законах, що визначають порядок проходження державної служби (Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Киргизстан, Латвія, Молдова, Польща, Словаччина, Угорщина, Україна). У законодавчих актах про державну службу інколи згадується про принесення присяги без визначення її змісту, а текст присяги закріплений в інших законах (Білорусія), підзаконних нормативно-правових актах (наприклад, в Казахстані – в Указі Президента Казахстану «Про деякі питання проходження державної служби»). Дотримуємося позиції, що навіть формалізація присяги на підзаконному рівні не применшує її значення [200, с. 181].

У Греції різним категоріям осіб надається на вибір три текста присяги. Так, у п. 1 ч. 1 ст. 19 Кодексу про державних службовців від 19 лютого 1992 р., передбачено, що особи, які заявили, що не сповідують жодної релігії або, що їх релігія не дозволяє проголошувати присяги і клятви, надають гарантію [6].

Важливо, кому державні службовці складають присягу. У текстах присяги безпосередньо закріплено конкретного суб'єкта, якому присягають: «народу» (Вірменія, Україна); «державі» (Азербайджан, Греція, Латвія, Польща, Словаччина), «країні та її народу» (Грузія, Угорщина) [200, с. 181].

Тексти присяги державних службовців у країнах світу схожі. У тексті присяги можна виділити структурні складові, що відображені у Таблиці 1.1. [200, с. 182].

Таблиця 1.1 Структура присяги державного службовця

Складові Країна	Обов'язок виконання повноважень	Обов'язок захисту прав і свобод людини	Обов'язок дотримання законодавства	Принципи професійної етики
<i>Азербайдж</i>	«Клянусь бути		«... неухильно	«неупереджено,

<i>ан</i>	відданим Азербайжанський республіці... зберігати державну і службову таємницю ... в ім'я Батьківщини здійснювати права, надані мені державною службою, і покладені нею обов'язки»		дотримуватися Конституції ...діяти тільки відповідно до закону...»	добросовісно»
<i>Білорусь</i>	«...чесно і сумлінно виконувати свої обов'язки...»		«... свято дотримуватися Конституції Киргизької Республіки і законів...»	«...дотримуватися норм Кодексу етики державного службовця»
<i>Болгарія</i>	«...виконувати сумлінно свої службові обов'язки відповідно до інтереси держави»		«...дотримутися Конституції та законів...»	
<i>Вірменія</i>	«...беззастережно виконувати свої службові обов'язки»	«присягаю додержувати ся...основних прав і свобод людини...»	«...суворо дотримуватися Конституції і законів Республіки Вірменія...»	«...гідно нести високе звання державного службовця...»
<i>Грузія</i>	«...виконувати свої обов'язки...»	«...поважати ...права і свободи громадян...»	«...дотримуватися Конституції Грузії та законів Грузії...»	«...добросовісно ...»
<i>Молдова</i>	«...сумлінно виконувати покладені на мене обов'язки...»	«...шанувати права людини та основоположні свободи»	«Урочисто присягаю додержуватися Конституції Республіки Молдова...»	«...дотримуватися норм професійної етики»
<i>Латвія</i>	«...виконувати покладені на мене обов'язки...»	«...служити загальним інтересам суспільства ...»	«...виконувати покадені на мене обов'язки... відповідно до Конституції Латвійської Республіки, міжнародних договорів, законів і рішень уряду...»	«Я обіцяю бути чесним і справедливим ...»
<i>Німечинна</i>	«...совісно виконувати свій		«Зобов'язуюсь додержуватися	

	службовий обов'язок»		Конституції Федеративної республіки Німеччина і всі діючі на території країни закони...»	
<i>Польща</i>	«...виконуватиму обов'язки державного службовця...»		«...дотримуватися Конституції Республіки Польща...»	«...виконуватиму обов'язки державного службовця сумлінно і неупереджено»
<i>Угорщина</i>	«Я не буду розкривати державну і службову таємницю. Я буду виконувати свої службові обов'язки неупереджено, сумлінно, чесно, відповідно до закону...»	«...поважати му гідність людини...»	«...буду дотримуватися Конституції та її конституційних норм і законів...»	

Акт складання присяги породжує настання певних юридичних наслідків: 1) з моменту складення присяги особа офіційно вступає на посаду і набуває нові суб'єктивні права і юридичні обов'язки; 2) факт прийняття присяги фіксує момент зміни правового статусу суб'єкта; 3) факт прийняття присяги змінює правовий статус суб'єкта, який раніше виконував обов'язки посадової особи, він втрачає сукупність прав та обов'язків, якими володів.

«Державний службовець набуває правового статусу з моменту складення ним присяги. Якщо особа пройшла конкурсний відбір і вперше зараховується на державну службу, то вона повинна скласти присягу», – зазначено в порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби. У разі відмови особа не повинна набувати статусу публічного службовця. У цьому контексті простежуємо некоректність норми п. 6 ч. 1 ст. 30 чинного Закону України «Про державну службу» від 16 січня 1993 р. № 3723-XII [155], яка передбачає, що відмова від прийняття присяги є підставою для припинення державної служби. Новий підхід до цього викладено в ч. 3 ст. 18 Закону України «Про державну службу» від

17 листопада 2011 р. № 4050-VI [156], який набув чинності 1 січня 2016 р. Передбачено, що в разі відмови особи від складення присяги державного службовця вона вважається такою, що відмовилася від зайняття посади державної служби, акт про її призначення на посаду державної служби у зв'язку із цим скасовується суб'єктом призначення.

Прийняття присяги державними службовцями передбачає не тільки юридичний обов'язок «суворо дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя», «охороняти права, свободи і законні інтереси громадян», але й моральне зобов'язання «вірно служити народові України», «з гідністю нести високе звання державного службовця, сумлінно виконувати свої обов'язки». Порухення положень присяги передбачає припинення державної служби, що встановлено в п. 6 ч. 1 ст. 30 Закону України «Про державну службу».

Досліджуючи використання присяги для мотивації державного службовця, Т. О. Коломієць звертає увагу на деякі недоліки тексту присяги державного службовця: структурований не найкраще і відірваний від громадянина, який складає присягу; не несе жодного змістового навантаження, не породжує жодного образу у свідомості. Він ґрунтується на абстрактних висловлюваннях, які неможливо витлумачити однозначно; не містить конкретних вимог до державних службовців (цінностей, які вони мають втілювати в життя; установок, яких мають дотримуватись) [74, с. 82]. В ухвалі Київського апеляційного адміністративного суду від 24 вересня 2015 р. у справі № 826/7162/15 зазначено, що, «складаючи Присягу, державний службовець покладає на себе не тільки певні службові зобов'язання, але й моральну відповідальність за їх виконання. У зв'язку з цим як порушення Присяги слід розуміти скоєння державним службовцем проступку (вчинку) проти інтересів служби, який суперечить покладеним на нього обов'язкам, підриває довіру до нього як до носія влади, що призводить до пониження авторитету державного органу та унеможливорює подальше виконання ним своїх обов'язків» [228].

Особливе значення присяга має для визначення правового статусу поліцейського як особи, наділеної повноваженнями забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Деякі автори вважають, що в сучасному суспільстві та державі присяга є тільки ритуалом морально стримувального характеру стосовно осіб, що її складають. З таким підходом ми не зовсім погоджуємось.

У науці традиційно склалися дві позиції щодо характеристики присяги: трактують її як ритуал або обряд. Проблема полягає в тому, що в сучасній науці немає єдиної думки з приводу того, чи є суттєві відмінності між ритуалом і обрядом та чи можна їх аналізувати як відмінні один від одного явища.

Одні дослідники розглядають ритуал та обряд як синоніми. Наприклад, С. О. Токарев, визначаючи поняття обряду, розуміє під ним такий різновид звичаю, мета і сенс якого – вираження (великою мірою символічне) будь-якої ідеї, дії або заміна безпосереднього впливу на предмет уявним (символічним) впливом. Через свій символічний, знаковий характер обрядові дії позбавлені безпосередньої доцільності і самі по собі практичного значення не мають. У науковій літературі синонімом поняття «обряд» часто виступає поняття «ритуал» [222, с. 28]. Водночас дехто з науковців наводить дуже абстрактні формулювання. Наприклад, Є. П. Галкіна зазначає, що ритуал – це церемонія, в якій бере участь група людей, за допомогою і підтримки якої фахівці впливають на соціальну реальність [22, с. 10–11].

З іншого боку, чимало дослідників вказують на відмінності обряду і ритуалу. Як справедливо зазначає Т. В. Кашаніна, відмінності між цими термінами все ж є: ритуал є простішою соціальною нормою, ніж обряд. Ритуал – це правило поведінки, за яким акцент робиться на зовнішній формі його виконання, причому ця форма є строго канонізованою. Схожої позиції дотримується А. І. Ковлер, вважаючи, що обряд відрізняється від ритуалу великою складністю, великою кількістю учасників і більш жорсткими

правилами. Він зазначає, що, як правило, соціальна значущість обряду вища, психологічний і виховний вплив сильніші, ніж у ритуалі. Обряди – це правила поведінки, які полягають в символічних діях, але, на відміну від ритуалів, глибше проникають у психіку людини і переслідують ідеологічні (виховні) цілі.

На користь першої думки свідчить аналіз етимологічного значення термінів «ритуал» і «обряд», відповідно до яких їх трактування практично повністю збігаються. Ритуал – це 1) порядок обрядових дій; 2) встановлений порядок дій під час виконання церковного таїнства; 3) те саме, що й церемоніал. Обряд – це сукупність дій (встановлених звичаєм або ритуалом), у яких втілюються якісь релігійні уявлення, побутові традиції. Розрізнити ці види соціальних норм часто буває важко навіть дослідникам, які вивчають цю проблематику, тож не дивно, що на практиці зазвичай мало хто замислюється про те, що доводиться виконувати: ритуал чи обряд.

Щодо сучасної правової дійсності можна відзначити таке. Присяга в сучасній правовій системі не виходить на рівень співпереживання між людьми. Суб'єкти просто приймають певні зобов'язання в урочистій обстановці й особливо не замислюються про сутнісні її характеристики, не завжди заглиблюються в її зміст. А стверджувати, що присяга зараз має виховний та ідеологічний характер, можна лише з величезною натяжкою. Великою мірою присяга зараз є тільки формальністю. З іншого боку, надто категорично звучить твердження С. І. Орехова, який відзначає, що «в індивіда, що дає клятву, відсутня рефлексія з приводу її змісту. Для нього клятва – система направляючих приписів, прийнятих в явному вигляді» [128]. З одного боку, вважаємо, що такі закономірності можна застосувати і до інституту присяги, оскільки часто вона містить короткий, мало абстрактний текст з низкою вимог. У цьому випадку важливу роль у правовому регулюванні суб'єкта, що одержує новий правовий статус, відіграє подальше з'ясування і роз'яснення положень присяги в законодавстві і деонтологічних кодексах.

А з іншого боку, кожен ритуал все ж має певний сенс. Як зазначає Є. П. Галкіна, йому має передувати хоча б схематичне уявлення про те, що намагаються досягти люди за допомогою нього, які сили вони хотіли б привести в дію і навіщо. Причому варто розрізняти рефлексію і просто свідомість, здійснення певних дій. У першому випадку суб'єкт не просто усвідомлює суть і значення вчинених дій, а піддає аналізу свою поведінку. Отже, зараз присяга не є глибоко проникаючим у психіку людей явищем, незважаючи на те, що в сучасному суспільстві йде пошук шляхів активізації присяги як чинника підвищення ефективності професійної діяльності [22].

Перспективнішою вважаємо другу думку, відповідно до якої між поняттями «обряд» і «ритуал» можна провести чітку відмінність. На підтвердження прийнятої позиції проаналізуємо ознаки обох понять, особливо щодо можливості їх зарахування до характеристик присяги. Ознаки обрядів: 1) у процесі їх виконання забезпечується співпереживання між людьми; 2) обряди є більш складними за змістом, тому для свого виконання вони часто вимагали присутності людини, яка спеціально займалася організацією їх виконання; 3) обряди вже починають виконувати і виховну функцію. За їх допомогою можливо досягнути не тільки будь-яких емоційно-психологічних, але й ідеологічних цілей [128, с. 207].

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що варто підтримати позицію визнання присяги як різновиду ритуалу. Отже, донині у присязі зберігся історичний сенс ритуалу у відтворенні послідовності дій у відповідних обставинах, що здійснюється публічно і демонстративно.

Для всебічного дослідження інституту присяги як цілісного політико-правового явища потрібно вирішити завдання, пов'язане з побудовою його розгорнутої загальнотеоретичної класифікації і пошуком її чітких критеріїв. Необхідність у класифікації присяги переслідує не стільки гносеологічні цілі, скільки завдання визначення місця цього правового явища у вітчизняній системі права. Адже однією з особливостей

цього феномену є його використання в різних галузях права. У зв'язку із цим існує низка його різновидів, що мають свої специфічні риси й особливості, які потрібно систематизувати. Загалом класифікація як засіб юридичного пізнання дозволяє більш глибоко дослідити сутність аналізованого явища.

Отже, здійснення класифікації забезпечує демонстрацію не лише обсягу і форми правового явища, а також його змістового аспекту. Класифікація забезпечує науковий аналіз досліджуваного об'єкта, оскільки розділяє певний правовий об'єкт на частини, забезпечує його вивчення у більш деталізованому вигляді. Крім цього, класифікація сприяє поєднанню різних і суперечливих аспектів об'єкта дослідження та пов'язує їх в єдину і цілісну систему. Слушно зазначає В. М. Баранов, що «правильно складена класифікація, відобразивши закономірності розвитку класифікованих об'єктів, глибоко розкриває зв'язки між досліджуваними об'єктами і допомагає досліднику орієнтуватися в найскладніших ситуаціях, слугує основою для узагальнювальних висновків і прогнозів» [11, с. 8–9].

За сферою застосування, можна виділити наступні види присяги:

1) релігійні присяга (клятва) – урочиста обіцянка, підкріплена цілуванням Біблії чи іншої релігійної книги або предмету (хреста), давати правдиві показання, або зберігати таємницю, або не порушувати взятого на себе зобов'язання (обітниця Бодхисаттва; єврейські присяги “Назаріт” і “Недер”; присягу вірності Апостольському Престолу);

2) медична присяга, що виражає основоположні морально-етичні принципи поведінки лікаря (клятва Гіпократата, клятва Маймоніда, клятва Остеопата, клятва Ветеранара, Вайджаватапада (клятва буддистського лікаря), клятва медсестри);

3) військова присяга, яку складають особи під час перед прийняттям на військову службу в збройні сили держави. Військова присяга існує з глибокої давнини в збройних силах (ЗС) більшості держав світу. У різних країнах військова присяга має специфічний зміст, традиції та обряди її

прийняттю в залежності від історично сформованих традицій і звичаїв того чи іншого народу (народів) та конституційного ладу даної держави.

У межах нашого дослідження пропонуємо класифікацію присяги за такими критеріями:

1. За формою здійснення: усна і письмова.

У період козаччини усна присяга була гарантом будь-якої домовленості, йшлося про недоторканність послів при переговорах, вірність договору, можливість викупу полонених, гостинність стосовно чужинців, персональну відповідальність господаря за безпеку гостя тощо [32].

Письмова присяга має складніший характер. Тексти її деталізовані, викладені більш конкретно, приймається вона переважно спільно великим колективом людей.

2. За джерелами, що закріплюють обов'язок прийняття присяги: присяги, передбачені Конституцією України, міжнародними договорами, законами України, указами Президента України, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Щодо присяги, встановленої Конституцією України, то йдеться про присягу народних депутатів України та Президента України.

У ст. 79 Конституції України передбачено, що перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України таку присягу: *«Присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу. Присягаю додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників»*. Присягу зачитує найстарший за віком народний депутат України перед відкриттям першої сесії новообраної Верховної Ради України, після чого депутати скріплюють присягу своїми підписами під її текстом. Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата. Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення присяги. У ст. 14 Регламенту Верховної Ради України

деталізовано особливості порядку приведення до присяги і її складення народними депутатами України [183].

У ст. 104 Конституції України також передбачено особливості прийняття присяги новообраним Президентом України. Так, новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народом на урочистому засіданні Верховної Ради України. Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України. Президент України складає таку присягу: *«Волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі»*. Президент України, обраний на позачергових виборах, складає присягу у п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів.

Факт складення присяги новообраним Президентом України ототожнюється з моментом початку виконання ним повноважень і припинення повноважень і терміну перебування на посаді попереднього глави держави. Це загальне правило не діє щодо особи, яка виконує обов'язки Президента держави. Що стосується тексту самої присяги, то в ньому міститься клятва при здійсненні своїх повноважень «боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян». Таким чином, вектори при реалізації повноважень Президента України є більшою мірою не оціночними поняттями, а конкретними явищами, принципами, що мають стійкі ознаки і параметри. На наш погляд, це позитивне значення тексту присяги глави держави.

Незважаючи на відсутність закону України про правовий статус Президента України, детальний порядок приведення новообраного Президента України до присяги регламентовано в постанові Верховної Ради України «Про порядок проведення урочистого засідання Верховної Ради України, присвяченого складенню присяги новообраним Президентом України» від 14 грудня 2004 р. № 2227-IV [180]. Зокрема, передбачено, що Голова Конституційного Суду України повідомляє стосовно виконання новообраним Президентом України усіх конституційних вимог щодо несумісності з посадою Президента України та відсутності інших обставин, що унеможливають складення ним присяги, запрошує до трибуни новообраного Президента України, вручає йому текст присяги Українському народові, визначений Конституцією України. Новообраний Президент України, поклавши руку на Конституцію України і, за бажанням, на Пересопницьке Євангеліє, проголошує присягу Українському народові, підписує її текст, який передає Голові Конституційного Суду України. Голова Конституційного Суду України оголошує про те, що новообраний Президент України склав присягу Українському народові відповідно до ст. 104 Конституції України і вступив на пост Президента України. Голова Конституційного Суду України передає Голові Верховної Ради України текст присяги Українському народові, підписаний новообраним Президентом України. Голова Центральної виборчої комісії вручає новообраному Президентові України посвідчення Президента України. Голова Конституційного Суду України вручає новообраному Президентові України офіційні символи влади Президента України.

Важливою характеристикою присяги Президента є той факт, що при її прийнятті мається на увазі, що вона приноситься народу. З іншого боку, як будь-яка юридично закріплена присяга, вона містить вимоги, які Президент повинен виконувати неухильно, оскільки він зобов'язаний сам дотримуватися норм Конституції, будучи її гарантом.

Далі розглянемо присягу, встановлену міжнародним договором. У цьому випадку йдеться про присягу, яку приймають суб'єкти, що входять до складу органів, котрі здійснюють діяльність на міжнародному рівні. До цього різновиду належить присяга чи офіційна заява судді Європейського суду з прав людини, яку він приймає на першому пленарному засіданні.

У правилі 3 Регламенту Європейського суду з прав людини передбачено, що перед тим як заступити на посаду, кожний обраний суддя на першому пленарному засіданні Суду, на якому він буде присутній після обрання, або, в разі необхідності, перед Головою Суду складає таку присягу чи робить таку урочисту заяву: *«Присягаю (або урочисто заявляю), що виконуватиму функції судді чесно, незалежно та безсторонньо і зберігатиму таємницю всіх обговорень»*. Ця дія має бути зафіксована в протоколі [202].

Щодо присяг, встановлених законами України, то йдеться про присягу прокурора, присягу судді, присягу адвоката, Військову присягу тощо.

У ст. 108 Кодексу цивільного захисту України передбачено, що громадяни України, які вперше приймаються на службу цивільного захисту, особисто складають та скріплюють власноручним підписом Присягу такого змісту: *«Я, громадянин України (прізвище, ім'я та по батькові), вступаючи на службу цивільного захисту, складаю Присягу та урочисто клянуся завжди залишатися відданим Українському народові, неухильно дотримуватися Конституції та законів України, бути чесним, сумлінним і дисциплінованим. Присягаю з високою відповідальністю виконувати свій службовий обов'язок, вимоги статутів і наказів, постійно вдосконалювати професійну майстерність та всіляко сприяти зміцненню авторитету служби цивільного захисту. Клянуся мужньо і рішуче захищати життя та здоров'я громадян, майно України, її навколишнє природне середовище від надзвичайних ситуацій. Якщо я порушу цю Присягу, готовий нести відповідальність згідно із законами України»* [72].

Умовою правочинності діяльності Вищої ради правосуддя є обрання (призначення) на посаду щонайменше п'ятнадцяти членів, серед яких

більшість становлять судді (враховуючи суддів у відставці), та складення ними присяги. Відповідно до ст. 19 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» особа, обрана (призначена) членом Вищої ради правосуддя, складає присягу такого змісту: *«Присягаю сумлінно, чесно і неупереджено здійснювати повноваження члена Вищої ради правосуддя для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції України і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів»*. Член Вищої ради правосуддя складає присягу невідкладно після обрання (призначення) на посаду перед органом, який його обрав (призначив). Голова Верховного Суду складає присягу члена Вищої ради правосуддя на засіданні Пленуму Верховного Суду, на якому його обрано Головою Верховного Суду. Відмова від складення присяги має наслідком втрату чинності рішенням про обрання (призначення) відповідної особи членом Вищої ради правосуддя. Член Вищої ради правосуддя набуває повноважень з моменту складення присяги, але не раніше дня, наступного за днем закінчення повноважень відповідного члена Вищої ради правосуддя [152].

Для суддів передбачено окремий порядок складення присяги. Так, згідно з положеннями ст. 57 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», особа, призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складення присяги судді такого змісту: *«Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю Українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя»*. Суддя складає присягу під час

урочистої церемонії у присутності Президента України. До участі в церемонії запрошуються Голова Верховного Суду, Голова Ради суддів України, Голова Вищої ради правосуддя та Голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Текст присяги підписується суддею і зберігається в його суддівському досьє [188].

Суддя Конституційного Суду також набуває повноважень з дня складення ним на спеціальному пленарному засіданні Суду присяги такого змісту: *«Я (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді Конституційного Суду України, урочисто присягаю на вірність Україні, бути незалежним, чесним і сумлінним при виконанні високих обов'язків судді Конституційного Суду України, забезпечувати верховенство Конституції України, захищати конституційний лад держави, утверджуючи права та свободи людини»*. Спеціальне пленарне засідання Суду відбувається за скликанням Голови Суду або судді Конституційного Суду, який виконує його обов'язки, не пізніше п'ятого робочого дня з дня призначення Судді на посаду. Урочиста церемонія складення суддею Конституційного Суду присяги на спеціальному пленарному засіданні відбувається в Залі засідань Суду. Порядок урочистої церемонії встановлюється Регламентом [174].

Укази Президента України переважно стосуються звільнення окремих категорій державних службовців за порушення присяги (керівників органів центральних [168] та місцевих органів виконавчої влади [171], суддів [172]).

Однак окремими указами Президента України регламентовано порядок прийняття присяги для окремих категорій державних службовців. Так, у порядку складення присяги судді особою, вперше призначеною на посаду професійного судді, вказано, що складення присяги має відбуватися у присутності Президента України під час урочистої церемонії, що проводиться у приміщенні, де встановлено Державний Герб України і Державний Прапор України. На урочисту церемонію складення присяги судді особою, вперше призначеною на посаду професійного судді,

запрошуються Голова Конституційного Суду України, Голова Верховного Суду України, Голова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Голова Вищого адміністративного суду України, Голова Вищого господарського суду України, Голова Вищої ради правосуддя, Голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Міністр юстиції України, Голова Комітету Верховної Ради України з питань верховенства права та правосуддя, Голова Державної судової адміністрації України або особи, які виконують їх повноваження. Присягу судді зачитує особа, вперше призначена на посаду професійного судді, а в разі складення присяги судді кількома особами, вперше призначеними на посаду професійного судді, – найстарша з них за віком особа, після чого вона (вони) підписує (підписують) текст присяги. Після складення присяги судді Президент України або за його дорученням інша особа вручає судді посвідчення. Урочиста церемонія складення присяги судді завершується виконанням Державного Гімну України. Підписаний суддею текст присяги судді зберігається в його особовій справі. Про складення присяги судді робиться запис у трудовій книжці судді [181].

У постановах Кабінету Міністрів України питання присяги порушується при звільненні керівників та службових осіб центральних органів виконавчої влади [167; 169; 170].

3. За способом набуття спеціального правового статусу суб'єктом, що приймає присягу:

1) присяга, яку він складає у зв'язку з обранням на посаду на основі загального голосування. Присягу, складену у зв'язку з обранням на основі загального рівного прямого виборчого права при таємному голосуванні на державну чи посаду в органах місцевого самоврядування, приносять: Президент України (ст. 104 Конституції України [77]), депутати Верховної Ради України (ст. 79 Конституції України [77]; ст. 2 Закону України «Про статус народного депутата України» [186]), голови, депутати (ст. 14¹, 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [176]) та посадові

особи (ст. 11 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [184]) органів місцевого самоврядування;

2) присяга, яку приносить у зв'язку з призначенням на посаду. Це, наприклад, присяга адвоката. Умовою зайняття адвокатською діяльністю, окрім наявності у фізичної особи повної вищої юридичної освіти, її володіння державною мовою, наявності стажу роботи в галузі права не менше двох років, складення кваліфікаційного іспиту, проходження стажування, є складення присяги адвоката України. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» особа, стосовно якої радою адвокатів регіону прийнято рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, не пізніше тридцяти днів з дня прийняття цього рішення складає перед радою адвокатів регіону присягу адвоката України такого змісту: *«Урочисто присягаю у своїй адвокатській діяльності дотримуватися принципів верховенства права, законності, незалежності та конфіденційності, правил адвокатської етики, чесно і сумлінно забезпечувати право на захист та надавати правову допомогу відповідно до Конституції України і законів України, з високою відповідальністю виконувати покладені на мене обов'язки, бути вірним присязі»*. Текст присяги адвоката України підписується адвокатом і зберігається радою адвокатів регіону, а її копія надається адвокату. Лише після цього особі, яка склала присягу адвоката України, радою адвокатів регіону у день складення присяги безоплатно видаються свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та посвідчення адвоката України [151];

3) присяга, яку приносить у зв'язку з надходженням на спеціальну державну службу. Присягу під час вступу (добровільного, примусового) особи на спеціальну державну службу приносять: співробітники Національної поліції України (ст. 17–18, 64 Закону України «Про Національну поліцію України» [179]), співробітники органів доходів і зборів (ст. 569 Митного кодексу України) [106]; військовослужбовці, які вперше

надійшли на військову службу (ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [153]; п. 4 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [143]; Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» [187]), або громадяни, які не проходили військової служби і вперше покликані на військові збори; прокурори, слідчі органів прокуратури (ст. 36 Закону України «Про прокуратуру» [182]).

4. За кількістю суб'єктів, які складають присягу: присяга, прийнята індивідуально, та присяга, прийнята колективно. Перший різновид присяги характерний для осіб, що вступають на посади єдиначальних органів держуправління, переважно у вищі органи державної влади: Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, судді Конституційного Суду України. Другий вид присяги, вважаємо, має додаткове ідеологічне навантаження. Колективно складають присягу військовослужбовці, співробітники Національної поліції та інші особи. При цьому важливо відзначити, що цей процес, здійснюваний спільно, сприяє більшому згуртуванню групи в єдину соціальну спільність. Тут увага акцентується на тому, що цілі її єдині, а також зобов'язання, прийняті публічно в присутності колег, є певним засобом самоконтролю і взаємного контролю поведінки суб'єктів, що вступають на посаду.

Отже, наведена типологія присяги вкотре доводить, що досліджуваний феномен вирізняється своїм різноманіттям і поширеністю в різних сферах правового регулювання. Присяга як правовий феномен має багато різновидів і може бути класифікована за різними критеріями, причому кожен її різновид має свої специфічні риси й особливості. Типологічний аналіз дозволяє всебічно проаналізувати цей правовий феномен. У цьому аспекті розмежування видів присяги і виявлення специфіки кожного з них необхідні для виявлення особливостей відносин, що виникають в процесі їх прийняття і реалізації, визначення практичного значення і з'ясування його політико-правової суті.

Зважаючи на морально-правовий аспект, у сучасний період розвитку держави і права присяга працівника органів внутрішніх справ, як правовий інститут, не лише не втратила значення, а набула нового змісту. На початку цього підрозділу ми зазначали, що в науковій юридичній літературі сформувалися різні підходи до правового розуміння присяги. Одні дослідники визначають присягу як офіційну урочисту обіцянку дотримання певних обов'язків (наприклад, «діяти відповідно до Конституції»). Інші ж, на нашу думку, помилково обмежують розуміння присяги як клятви на вірність Конституції та служінню народу, яку складає особа, котра вступає на державну службу. Тож з аналізу вказаних підходів постає запитання: присяга – це лише урочиста обіцянка дотримуватись взятих на себе зобов'язань, передбачених законодавством, чи обіцянка, яка зумовлює настання юридичних фактів? Вбачаємо, що одне і те саме поняття може мати різне правове і змістове навантаження.

Дотримання присяги поліцейськими науковці зараховують до переліку їхніх обов'язків. Саме зі змісту присяги, як зазначає Д. Л. Лемеш, впливає кілька морально-етичних зобов'язань: 1) служити українському народові; 2) дотримуватися Конституції та законів України і втілювати їх у життя; 3) поважати й охороняти права і свободи людини, честь держави; 4) з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові повноваження [96, с. 91–92].

Громадяни України, які вперше зараховуються на посади начальницького складу Національного бюро та у відповідних випадках пройшли встановлений строк випробування, складають присягу такого змісту: *«Вступаючи на службу до Національного антикорупційного бюро України, усвідомлюючи свою високу відповідальність, клянуся завжди залишатися відданим Українському народові, неухильно додержуватися Конституції та законів України, поважати та охороняти права, свободи і законні інтереси людини і громадянина, честь держави, бути чесним, сумлінним і дисциплінованим, зберігати державну та іншу охоронювану*

законом таємницю». Особа начальницького складу Національного бюро підписує текст присяги, який зберігається в її особовій справі. Порядок складення присяги визначається Директором Національного бюро. Такий порядок передбачений у ст. 12 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [178].

Відповідно до положень Закону України «Про Національну поліцію» [179], присяга поліцейського виконує саме функцію обов'язку, а не обіцянки, яку бере на себе особа, покликана забезпечувати публічну безпеку і порядок; охороняти права і свободи людини, а також інтереси суспільства і держави; протидіяти злочинності. Проте цей обов'язок має двоякий характер: з одного боку, він впливає з особливостей публічної діяльності поліцейського щодо виконання покладених на нього повноважень, а з іншого – несе глибоке суспільно-правове навантаження, оскільки поліцейський при виконанні своїх повноважень повинен діяти на користь суспільства та держави, здійснюючи свої повноваження відповідно до принципів: верховенства права, дотримання прав і свобод людини; законності; відкритості і прозорості; політичної нейтральності; взаємодії з населенням на засадах партнерства.

Принесення присяги особою, яку призначили на посаду поліцейського*, є юридичним моментом набуття відповідного статусу й допуску до правоохоронної діяльності. Однак у судовій практиці можна зустріти інші підходи до моменту набуття статусу працівника органів внутрішніх прав для виконання ним обов'язків. Так, в ухвалі Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 14 січня 2014 р. у кримінальній справі № 335/10/14-к 1-кс/335/64/2014 зазначено, що «Особа_3 набував повноважень для самостійного несення служби на посаді дільничного інспектора міліції не з моменту підписання ним присяги (або її усного проголошення), а з моменту винесення відповідного наказу начальником Мелітопольського РВ, по закінченню стажування» [229].

* Статистичні дані про кількість осіб, яка склали Присягу поліцейського наведено у Додатку Г до дисертації.

До особи, яка не принесла присяги, не можна заявити претензії щодо порушення нею обов'язків поліцейського. Лише після принесення особою присяги працівника поліції цій особі можливо поставити у провину порушення (недотримання, ухилення від виконання) обов'язків присяги. Отже, присяга містить особливе правове навантаження. Водночас вона потребує докладного правового аналізу.

До прийняття 2 липня 2015 р. Закону України «Про Національну поліцію» [179] присяга працівника органів внутрішніх справ була сформульована, як ми вже зазначали, в постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження нового тексту Присяги працівника органів внутрішніх справ» [163] (докладніше див. попередній підрозділ). Її основними правовими категоріями були: «залишатися відданим народові України», «суворо дотримуватися Конституції та чинного законодавства України», «з високою відповідальністю виконувати свій службовий обов'язок». Такі ж категорії, як бути «гуманним», «чесним», «сумлінним» були оціночними. Вони відігравали допоміжну роль і набували змісту лише за рахунок основних категорій. А вже значення слів «дотримуватися Конституції та законів України» із сучасної присяги поліцейського, затвердженої Законом України «Про Національну поліцію» (текст присяги наведено в попередньому підрозділі), потрібно розглядати насамперед як гарантію його незалежності, що передбачено ч. 1–2 ст. 10 цього Закону: «Поліція забезпечує захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності. Поліція у своїй діяльності є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань».

До оціночних категорій у присязі поліцейського належать: «усвідомлюючи свою високу відповідальність», «честь держави», «з гідністю нести високе звання поліцейського», «сумлінно виконувати».

На відмінно від присяги працівника органів внутрішніх справ, у присязі поліцейського не зазначено про його обов'язки. Натомість у ч. 1 ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» встановлено, що поліцейський

зобов'язаний: 1) неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського; 2) професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва; 3) поважати і не порушувати прав і свобод людини; 4) надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я; 5) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків; 6) інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді.

Незалежно від професійних та особистих якостей, рівня фізичної підготовки та стану здоров'я на службу в поліцію не можуть бути прийняті особи, які, зокрема, відмовилися від взяття на себе зобов'язань дотримуватися обмежень та/або від складення Присяги (п. 1 ч. 3 ст. 49 Закону України «Про Національну поліцію»). Отже, працівник Національної поліції, який склав присягу, зобов'язується виконувати визначені обов'язки, за невиконання або неналежне виконання яких його можуть звинуватити в порушенні присяги. Перелік цих обов'язків залежить від специфіки та умов правоохоронної діяльності працівника поліції. Ці обов'язки повинні бути визначені в тексті присяги та бути правовими категоріями, які не підлягають розширеному тлумаченню. Присяга працівника поліції повинна мати характер публічно-правового акту, який встановлює правовідносини між особою та державою, із змісту якого можна встановити, які дії чи яка поведінка розцінюється як порушення присяги.

Тексти присяги працівників поліції у країнах світу схожі. Характерними особливостями присяги є добровільність її прийняття для

виконання обов'язків. У тексті присяги можна виділити структурні складові (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Структура присяги працівника поліції

Складові	Обов'язок виконання повноважень	Обов'язок захищати права і свободи людини	Обов'язок дотримання законодавства	Принципи професійної етики
Країна				
<i>Закон Королівства Бельгії «Про організацію інтегрованої поліцейської служби»</i>	«Я присягаю... повністю виконувати завдання, які мені доручені»		«Я... присягаю виконувати Конституцію і закони бельгійського народу»	
<i>Закон Республіки Польща «Про поліцію»</i>	«Я, громадянин Польщі, усвідомлюючи обов'язки поліцейського, які беру на себе, присягаю: вірно служити народові, захищати встановлений Конституцією Республіки Польщі правопорядок, оберігати безпеку держави...»	«...оберігати... її громадян, навіть загрозою для життя»	«Виконуючи довірені мені завдання, присягаю старанно дотримуватися закону, зберігати вірність конституційним органам Республіки Польщі, дотримуватися службової дисципліни, а також виконувати накази та розпорядження начальників»	«Присягаю зберігати таємниці, пов'язані зі службою, честь, гідність та добре ім'я служби, а також дотримуватися професійної етики»
<i>Закон Чеської Республіки «Про службові відносини службовців формувань безпеки»</i>	«Службові обов'язки виконуватиму належно і добросовісно та не вагатимуся при захисті інтересів Чеської Республіки»		«Присягаю... що при виконанні служби... буду послідовно дотримуватися правових та службових приписів, виконувати накази своїх керівників та не зловживати своїм	«Присягаю своєю честю і совістю що при виконанні служби буду безстороннім... Буду завжди і всюди поводитися так, щоб своєю поведінкою не зашкодити

			становищем»	доброму імені формування безпеки»
<i>Закон Республіки Словенії «Про поліцію»</i>	«Урочисто присягаю, що при виконанні обов'язків поліції свідомо, відповідально, людяно та законно виконуватиму свої завдання»	«...шанувати права людини та основоположні свободи»	«...законно виконуватиму свої завдання»	«свідомо, відповідально, людяно...виконуватиму свої обов'язки»
<i>Закон України «Про Національну поліцію»</i>	«...сумлінно виконувати свої службові повноваження»	«...вірно служити Українському народові... поважати та охороняти права і свободи людини»	«...дотримуватися Конституції України, втілювати її норми у життя»	«...усвідомлюючи свою високу відповідальність» «з гідністю нести високе звання поліцейського»
<i>Закон Гонконгу «Про поліцію»</i>	«...буду виконувати повноваження і обов'язки чесно, сумлінно і старанно»		«...буду служити добре і вірно... відповідно до закону...буду підкорятися, відстоювати і підтримувати закони Гонконгу...»	«...буду виконувати повноваження і обов'язки чесно, сумлінно і старанно»
<i>Закон Ірландії «Про Національну поліцію»</i>	«...виконуватиму мої обов'язки відповідно до закону»	«...виконуватиму обов'язки члена Національної поліції... з повагою до прав людини... відстоюватиму дотримання поваги до всіх людей»	«...виконуватиму мої обов'язки відповідно до закону»	«...виконуватиму обов'язки члена Національної поліції справедливо, чесно... принципово і неупереджено...»
<i>Закон Великобританії «Про поліцію»</i>	«...виконувати всі обов'язки сумлінно і відповідно до закону»	«...буду добре і вірно служити... відстоюючи основні права людини і повагу до всіх людей; по змозі буду запобігати злочинам проти людини»	«...виконувати всі обов'язки сумлінно і відповідно до закону»	«...справедливо, чесно, принципово і неупереджено»
<i>Закон Шотландії</i>	«...буду сумлінно			

«Про поліцію»	виконувати посадові обов'язки констебля»			
Закон Республіки Молдова «Про діяльність Поліції і статус поліцейського»	«...урочисто клянусь... бути відданим народів Республіки Молдова... зберігати державні таємниці та іншу офіційну інформацію з обмеженим доступом... виконувати покладені на мене обов'язки»	«...поважати і охороняти інтереси і авторитет держави, права, свободи і законні інтереси людей, захищати правопорядок і надбання держави та людей»	«...дотримуватися і правильно та неупереджено застосовувати закони Республіки Молдова»	«...урочисто клянусь бути... чесним, дисциплінованим, пильним і сміливим» «Якщо ж я порушу цю присягу, то готовий нести відповідальність за всією суворістю»

Отже, присяга як юридичний феномен відображена в багатьох галузях чинного права. Присяга – це юридичний факт, що являє собою офіційну урочисту обіцянку дотримуватися і виконувати права та обов'язки відповідно до посади, здійснюється в особливому ритуальному порядку на основі спеціалізованих символічних дій, також це визначальний момент зміни спеціального правового статусу суб'єктів. Порядок прийняття присяги, сутність і специфічні риси присяги як правового явища регулюються сукупністю норм права, які утворюють міжгалузевий комплексний правовий інститут.

Присяга працівника органів внутрішніх справ є невід'ємним обов'язковим структурним елементом його правового статусу, тим чинником, який перевтілює особу в працівника органів внутрішніх справ. Без прийняття присяги особа не може здійснювати правоохоронної діяльності, а прийняті нею рішення та вчинені дії не мають законної сили. Надзвичайно важливим є переосмислення значення присяги не тільки щодо дотримання працівником органів внутрішніх прав Конституції України та виконання своїх повноважень, а й щодо дотримання морально-етичних вимог, які є для них є обов'язковими.

2.3 Значення присяги працівника органів внутрішніх справ

У сучасній науковій сфері сформувалася тенденція до поглибленого вивчення функцій, правових явищ і зростання ролі функціонального методу в системі методів пізнання соціальних явищ. Переважно це зумовлено застосуванням під час здійснення правових досліджень функціонального аналізу понять, зокрема категорії «функціональна характеристика». Так, М. В. Черноголовкін відзначав щодо функціонального аналізу, що «для всебічної характеристики діяльності... держави недостатньо якоїсь однієї наукової категорії, якою б важливою вона сама по собі не була. Глобальна функціональна характеристика вимагає розкриття не тільки змісту діяльності держави, тобто різних видів його функцій. Необхідно, крім того, розглядати форми і методи, а також принципи державної діяльності...» [235, с. 17]. Тож у цьому випадку чітко проглядається тенденція розширення поняття за рахунок штучного розчленування змісту функції. Вважаємо, що методи, форми, принципи і цілі діяльності невіддільні від змісту функції і не зовсім конструктивно розглядати їх як щось незалежне й ізольоване від функції. Частково з подібних підстав цей підхід до визначення функціональної характеристики не мав широкої підтримки наукової громадськості, оскільки, на думку більшості дослідників, функціональна характеристика охоплює поняття і зміст функції; систему функцій; можливі класифікації функцій [27, с. 175].

Одним з найважливіших елементів будь-якої правової системи є інститут прав і свобод особистості. Це особливо актуально для сучасної держави, в якій саме особистість, її права і свободи розглядаються як найвища соціальна цінність для розвитку. Відмінною особливістю прав і свобод особистості в сучасних умовах є той факт, що вони розвиваються в суперечливих умовах. Це явище перешкоджає нормальному і природному утвердженню прав людини, а також безпосередньо ускладнює їх реалізацію в різних регіонах світу, особливо це помітно в Україні.

Однією з найважливіших функцій будь-якої сучасної держави є охорона прав та свобод людини і громадянина й забезпечення правопорядку. Пріоритетними завданнями правоохоронної діяльності Національної поліції в Україні визначено забезпечення публічної безпеки і правопорядку; охорону прав і свобод, а також інтересів суспільства й держави; протидію злочинності тощо [178]. Тож і реалізується більш важлива мета – стабільність в суспільстві.

З моменту проголошення незалежності та прийняття Конституції України визначено курс на формування правової держави і громадянського суспільства, проголошено права та свободи людини і громадянина вищою цінністю й передбачено важливу роль охоронної функції щодо захисту прав і свобод людини та створення умов для їх захищеності. Однак, як можна помітити, на сьогодні порушення норм права відбуваються в багатьох сферах життєдіяльності і суспільства, і держави (в політичній, економічній, соціальній та інших сферах). Значна кількість порушень і злочинів відбуваються в організованих формах злочинної діяльності, не кажучи про корумпованість службовців всіх гілок і рівнів державної влади, а також органів місцевого самоврядування. Своєю чергою суспільство реагує на безсилля державної влади, її корумпованість, проявляючи дедалі частіше правовий нігілізм, масове невиконання обов'язків, неповагу до органів державної влади та державних службовців, що призводить до неефективної реалізації охоронної функції права.

Отже, вважаємо, що правоохоронна функція сучасної держави, яку здійснює Національна поліція України, являє собою напрямки державної діяльності, пов'язані передусім із забезпеченням охорони й захисту прав і свобод, а також законних інтересів особистості, держави й суспільства загалом.

У зазначеному контексті і варто розглядати функціональну характеристику присяги. Етимологічний аналіз свідчить про те, що поняття «функція» може мати різне значення «...явище, яке залежить від іншого

явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його зміни; робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; специфічна діяльність організму, людини, тварини, рослини, їхніх органів, тканин і клітин; величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини (аргументу)» [17, с. 1552].

У науковій літературі сформована усталена позиція розуміння функції правового явища як напряму впливу на свідомість і поведінку людей, їх колективів та організацій, різноманітні сфери суспільного життя, в яких відображається природа цього явища, його роль і призначення в суспільстві. Перш ніж визначити поняття функції присяги, потрібно відзначити ознаки, що характеризують її як самостійне явище: функція розкриває природу присяги як специфічного правового явища; напрям активного, динамічного впливу на сфери життя суспільства; цілеспрямована дія присяги на свідомість і поведінку людей, що зумовлена соціальними потребами в досягненні певних державних і суспільних орієнтирів; функція присяги характеризується постійністю впливу на суспільні відносини; функція розкриває соціальну роль присяги як правового феномену у правовій системі суспільства; під функцією розуміється лише позитивний, прогресивний вплив присяги на поведінку суб'єктів.

Отже, на підставі цих ознак можна сформулювати поняття «функція присяги» як стійкого напряму активного і позитивного впливу присяги на свідомість і поведінку людей, що визначає її природу, соціальне призначення та роль у правовій системі суспільства.

Серед функцій присяги варто виділити загальні (інтегративна, мотиваційна, символічна, ідеологічна та інформаційна) та спеціальні (правовстановлювальна, правореалізаційна, правоохоронна, регулятивна, координаційна).

Інтегративна функція присяги є однією з найважливіших, тому що забезпечує введення до певної соціальної групи шляхом об'єднання індивідуумів в певну цілісність. Складання присяги сприяє формуванню

почуття належності до конкретної спільноти і виникнення на цій основі нових міжособистісних відносин. Наприклад, співробітник Національної поліції України, приймаючи присягу, говорить, як ми вже раніше зазначали, такі слова: «...усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки» [179]. Тобто увагу акцентовано на нових життєвих постулатах, якими потрібно керуватися у професійній діяльності. Ці процеси сприяють уніфікації ціннісно-інформаційного впливу індивідів, формуванню стереотипів поведінки, посилюючи тим самим агломерацію співробітників органів внутрішніх справ в єдину соціальну спільноту.

Крім того, поліція як правоохоронний орган через специфічні умови функціонування та характер вирішуваних завдань, які мають чіткі межі субординації, має власний кодекс моральних правил, оскільки в поведінкових стереотипах людина реалізує свою етичну і соціальну належність. Це дає нам можливість визначити, що соціально-правовий феномен присяги як ритуалу полягає в її здатності підтримувати стійкість основних параметрів життя колективу поліції, бути виразником його основних моральних понять.

Мотиваційна функція присяги полягає в тому, що вона активізує дії індивіда і є стимулом для дотримання і виконання суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єкта, що набуває нового правового статусу. Вимоги соціальних норм не завжди збігається з особистісними стереотипами поведінки. У цьому випадку присяга або будь-яка інша клятва буде своєрідною формою зняття протиріччя між суспільною необхідністю та суб'єктивними мотивами. Варто акцентувати увагу на тому, що мотиви суб'єкта завжди ґрунтуються на рівні сформованих у нього цінностей. Отже, чим менше особа дотримується цінностей, яким присягає, тим менше дотримуватиметься положень присяги. Складення присяги особою, котра не

вірить у цінності, якими присягає, нічого не вартує і не є регулятором її поведінки.

Символічна функція присяги полягає в тому, що вона являє собою умовний образ, що виражає момент зміни правового статусу суб'єкта і здійснюється на підставі символічних дій.

Символи впливають на емоційну, психологічну сферу окремих особистостей. Водночас вони характеризуються лаконічністю викладу тексту, що робить юридичне посвідчення як символ більш доступним для розуміння широкого загалу. Присяга, як правовий символ, впливає на осіб, які її складають, формуючи в їхній свідомості систему певних переконань, особливе ставлення до права, до державних цінностей та стимулюють активну правомірну поведінку особи.

Символічність присяги має подвійний характер. По-перше, присяга символізує момент зміни правового статусу суб'єкта. Присяга визначає настання нового правового стану посадової особи, її відповідальність перед суспільством і набуває нових прав й обов'язків. По-друге, призначення інформації, викладеної в тексті присяги як правового символу, полягає в тому, щоб звернути увагу суб'єктів на певні юридичні обов'язки і заборони, попередити їх про можливе настання правових наслідків і констатувати юридичну необхідність певних варіантів поведінки. У тексті присяги докладно не регламентовано поведінки суб'єкта, оскільки більш детально зміст присяги конкретизовано в нормах права, що регламентують права й обов'язки суб'єктів, які її приймають, а також в деонтологічних кодексах, що містять моральні вимоги.

Ідеологічна функція присяги полягає у формуванні певних переконань осіб, які її складають. Текст будь-якої присяги відображає систему цінностей держави певного періоду, причому зі зміною ідеології держави зазнає змін і зміст присяги.

Так, після Жовтневої революції 1917 р. текст присяги міліціонера містив певні ідеологічні положення: *«...буду стояти на варті*

революційного порядку і захищати інтереси робітничого класу і сільської бідноти» [119].

У процесі розвитку радянської держави змінювалися й підходи до регламентації тексту присяги працівників міліції. В указі Президії ВС СРСР «Про спеціальні звання рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ» від 23 жовтня 1973 р. містився такий текст присяги: *«...клянуся до кінця залишатися відданим своєму народові, соціалістичній Батьківщині і справі комуністичного будівництва, бути чесним, мужнім, дисциплінованим, пильним працівником, зразково нести службу, дотримуватися соціалістичної законності, зберігати державну і службову таємницю. Сумлінно і беззаперечно виконувати всі покладені на нього обов'язки, вимоги статутів і наказів, не шкодувати своїх сил, а в разі потреби і самого життя, при охороні радянського суспільного і державного ладу, соціалістичної власності, особистості і прав громадян і соціалістичного правопорядку» [118].*

З вищенаведених текстів присяг вбачаємо, що спочатку ідеологічна функція держави була тісно пов'язана з вирішенням таких завдань, як сакралізація влади й охорона «соціалістичного порядку». Сьогодні ця функція має надзвичайно велике значення не тільки для реалізації правоохоронної функції держави та її обґрунтування, а й для вирішення інших функцій і завдань, що стоять перед державою.

На відміну від радянських присяг, сучасна присяга працівників правоохоронних органів ґрунтується на вірності своєму народові та державі, гідному виконанні обов'язку, захисті свободи, незалежності держави та прав і свобод людини і громадянина. Так, після проголошення незалежності України на початку 1990-х років працівники міліції, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження нового тексту Присяги працівника органів внутрішніх справ України» від 28 грудня 1991 р. № 382, при складенні присяги зазначали: *«урочисто клянуся завжди залишатися відданим народові України, суворо*

дотримуватися її Конституції та чинного законодавства» [163]. У прийнятому 2 липня 2015 р. Законі України «Про Національну поліцію» визначено, що текст присяги працівників Національної поліції містить такий текст ідеологічного спрямування: «...урочисто присягаю вірно служити Українському народові» [179].

На нашу думку, зважаючи на сучасний текст присяги, її ідеологічна функція забезпечує охорону і захист прав та свобод людини і громадянина, вирішення конфліктів, витіснення із суспільного життя негативних явищ і процесів тощо.

Окремим напрямом діяльності в межах цієї функції слід визнавати виховний вплив присяги на правосвідомість і правову культуру громадян.

Інформаційна функція присяги виражається у використанні, переданні та збереженні інформації з метою передачі необхідних відомостей певним суб'єктам права. Текст присяги містить дані про необхідну модель поведінки суб'єкта, що одержує комплекс нових прав і юридичних обов'язків. Саме передача цієї інформації від однієї особи до іншої дозволяє реалізовувати положення, зафіксовані в цьому юридичному документі. У цьому проявляється вплив присяги на правові відносини. Присяга як різновид ритуалу історично функціонував як найдавніший спосіб зберігання інформації в суспільстві у формі постійного відтворення певної моделі поведінки людей в особливо значущих ситуаціях.

У Фінляндії, до прикладу, з 2001 р. поліцейські складають присягу, підписуючи письмову декларацію, метою якої є забезпечення поінформованості та розуміння серед нових працівників поліції значення етичних правил поведінки поліції Фінляндії. Письмову декларацію підписують поліцейські, які завершили навчання у спеціальних навчальних закладах після 1 жовтня 2000 р. Церемонія складання присяги зазвичай відбувається в Поліцейському коледжі у м. Тампере в присутності представників національної поліції Фінляндії.

Присяга:

«Я урочисто заявляю, що буду діяти у будь-який час, наскільки це можливо, використовуючи свої здібності і знання.

Я зберігатиму гідність і поважатиму права усіх людей.

Я користуватимуся авторитетом працівника поліції у відповідності до закону.

Я добросовісно підкорятимуся вказівкам свого керівництва і буду готовий протистояти небезпекам при виконанні своїх обов'язків.

Я виконуватиму свої обов'язки чесно і сприятиму взаєморозумінню і злагоді.

Я діятиму чесно і уважно ставитимуся до благополуччя інших.

Я діятиму справедливо і безпристрасно та з відповідальністю ставитимуся до інших.

Я буду постійно прагнути дотримуватися цієї присяги під час служби у поліції».

Окрім загальних функцій, варто докладно розглянути спеціально-юридичні функції присяги, як напрями її впливу на діяльність людей, які відображають її специфіку як правового феномену.

Правовстановлювальна функція передбачає легалізацію норм, принципів та відносин, що існують в суспільстві. При складенні присяги працівниками Національної поліції України реалізація цієї функції пов'язана із вчиненням державою акту офіційного визнання цього факту, з юридичним підтвердженням його правового характеру, тобто легітимізації. Якщо складення присяги буде визнано нелегітимним, то працівник ОВС не зможе приступити до виконання службових обов'язків.

Для правореалізаційної функції присяги характерно те, що присяга як юридичний факт передбачає виконання норм, що закріплені в нормативно-правових актах. За допомогою цього здійснюється процес втілення змісту норм права у правомірну поведінку суб'єктів правовідносин. Основним елементом механізму правового регулювання є

норми права, які містять модель поведінки суб'єктів. Іншим елементом механізму правового регулювання є правовідносини як конкретна модель поведінки для індивідуально визначених суб'єктів. Юридичні факти, зокрема й присяга, забезпечують перехід від загальної моделі прав та обов'язків до конкретної. Так, поліцейський – це громадянин України, який склав присягу, тобто до моменту складання присяги працівник поліції не може приступити до виконання своїх прав та обов'язків. Крім цього, у ч. 3 ст. 49 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено, що незалежно від професійних та особистих якостей, рівня фізичної підготовки та стану здоров'я на службу в поліції не можуть бути прийняті особи, які відмовляються від взяття на себе зобов'язань дотримуватися обмежень та/або від складання Присяги поліцейського. Тож аналізований феномен відіграє важливу роль в механізмі правового регулювання суспільних відносин [179].

Правоохоронна функція присяги спрямована на дотримання, реалізацію та охорону прав і свобод людини і громадянина, законності та правопорядку в державі. За допомогою реалізації цієї функції держава забезпечує стійкість суспільних відносин, що входять до предмета правового регулювання. Охороняючи відносини, держава тим самим фактично охороняє норми, відповідно до яких вони відтворюються, причому не норми загалом, а саме норми конкретного змісту і в конкретному їх вираженні, тим самим фактично проголошується загальнообов'язковий характер таких норм, а також їх гарантованість силою державного примусу.

У тексті присяги працівників поліції визначено конкретні суб'єкти та об'єкти, на охорону яких спрямована їхня діяльність: «Український народ», «права і свободи людини», «честь держави» [179]. Тож, складаючи присягу, поліцейський підтверджує готовність дотримуватися заборони порушення норм права, які регламентують сферу його професійної діяльності.

Регулятивна функція присяги розкриває роль присяги як механізму формування цінностей до певних видів діяльності. Цей феномен істотно впливає на впорядкування суспільних відносин як засіб позначення меж діяльності суб'єктів. У вимогах присяги містяться приписи, що регулюють їх поведінку. З іншого боку, присяга обмежує свободу майбутніх працівників ОВС, формуючи систему правил для цих осіб, у зв'язку з набуттям правовим статусом. Внаслідок цього порушення соціальних норм призводить до відповідальності за протиправну поведінку. Отже, присяга містить низку заборон, яких суб'єкт, що її приймає, повинен дотримуватися. Реалізуючи свою поведінку, працівники поліції дають обіцянку дотримуватися заборон, які є стримувальними чинниками, що сприяють усуненню негативних, протиправних тенденцій їхньої поведінки. Ці твердження дозволяють зробити висновок про існування охоронної функції присяги.

Координаційна функція присяги полягає в тому, що за її допомогою оптимізується діяльність суб'єктів права на підставі формування загальних орієнтирів діяльності та підвищення рівня поведінкових установок. Потреба в координації об'єктивна, оскільки зумовлена передусім відмінностями повноважень суб'єктів правоохоронної діяльності. Ця функція сприяє системності реалізації повноважень і спрямована на встановлення найбільш конструктивного поєднання між різними видами правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ з метою підвищення ефективності виконання ними своїх завдань.

Отже, розглянуті функції присяги характеризують її сутність, дозволяють визначити місце аналізованої категорії серед інших правових явищ і відображають роль присяги у правовій системі. Зазначене дозволяє зробити висновок, що інститут присяги має складну організацію та є функціональним правовим феноменом.

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи здійснений у другому розділі дисертації історико-правовий аналіз розвитку присяги працівників органів внутрішніх справ та теоретико-правовий аналіз поняття присяги, зроблено такі висновки.

1. Визначено, що поняття, зміст, сутність присяги, її правове регулювання та процедури прийняття наразі ще малодосліджені і потребують теоретичного аналізу. Крім того, недостатнє нормативно-правове регулювання цього питання (відсутність єдиного підходу до законодавчого регулювання присяги щодо всіх суб'єктів правоохоронної діяльності, порядку прийняття, її значення для вирішення питання щодо моменту набуття відповідного правового статусу тощо) негативно впливає на функціонування органів внутрішніх справ та створює певні колізії в чинному законодавстві.

2. Присяга як юридичний феномен відображається в багатьох галузях чинного права. Присяга – це юридичний факт, що являє собою офіційну урочисту обіцянку дотримуватися і виконувати права та обов'язки відповідно до посади, здійснюється в особливому ритуальному порядку на основі спеціалізованих символічних дій, також це визначальний момент зміни спеціального правового статусу суб'єктів. Порядок прийняття присяги, сутність і специфічні риси присяги як правового явища регулюються сукупністю норм права, які утворюють міжгалузевий комплексний правовий інститут.

3. На основі аналізу юридичної літератури й емпіричної бази стало можливим виявлення особливостей, що характеризують присягу:

1) присяга є феноменом соціальної дійсності, породженим наявною системою суспільних відносин, що заторкує інтереси суспільства, держави й особистості;

2) поняття «присяга» і «клятва» є тісно взаємопов'язаними, суміжними категоріями і співвідносяться як частина і ціле (клятва – це центральний і

необхідний вербальний (словесний) елемент присяги, який в історії міг замінюватися безсловесним ритуалом, тобто присяга могла приноситися і без клятви);

3) зміни суспільного і державного життя свідчать про те, що донині юридична природа і значення феномену присяги змінилися в порівнянні з попередніми етапами її історичного розвитку (присяга вимагає нового осмислення і пошуку шляхів підвищення ефективності її реалізації в сучасній юридичній практиці).

4. Урочистість присяги, що має дуже важливе значення, зумовлює такі наслідки: по-перше, задіюються позитивні емоції, які викликають почуття ідентичності з формованою соціальною спільнотою; по-друге, присяга містить загальну модель поведінки, яку приймає особа, своєрідний орієнтир її повноважень та обов'язків; по-третє, формується почуття відповідальності за свою поведінку.

5. Складаючи присягу, особа має повною мірою усвідомлювати взятую на себе відповідальність, а також оцінити, чи здатна вона впоратися з поставленими завданнями. Варто враховувати і те, що, по-перше, законодавчо не визначено чітких підстав застосування юридичної відповідальності за порушення присяги, яка повинна покладатися тільки за порушення норм права (чи порушення моральних норм також можна вважати підставою); по-друге, невирішеною є проблема визначення заходів юридичної відповідальності за порушення норм моралі, закріплених у присязі, і питання про можливість розглядати ці заходи як конституційну відповідальність; по-третє, відкрита проблема коректності самостійної юридичної відповідальності за порушення присяги, оскільки її положення конкретизовані в законодавстві і деонтологічних кодексах.

Акт складання присяги породжує настання певних юридичних наслідків: 1) з моменту складення присяги особа офіційно вступає на посаду і набуває нових суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; 2) факт прийняття присяги фіксує момент зміни правового статусу суб'єкта; 3) факт прийняття

присяги змінює правовий статус суб'єкта, який раніше виконував обов'язки посадової особи, і він втрачає сукупність прав та обов'язків, якими володів.

6. Запропоновано класифікацію присяги за такими критеріями:

(1) За формою здійснення: усна і письмова.

(2) За джерелами, що закріплюють обов'язок прийняття присяги: присяги, які передбачені Конституцією України, міжнародними договорами, законами України, указами Президентами України, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Присяга, встановлена Конституцією України. Це присяга народних депутатів України та Президента України.

Присяга, встановлена міжнародним договором. Ідеться про присягу, яку приймають суб'єкти, що входять до складу органів, котрі здійснюють діяльність на міжнародному рівні (присяга чи офіційна заява судді Європейського суду з прав людини, яку він приймає на першому пленарному засіданні).

Присяга, встановлена законами України. Це, зокрема, присяга прокурора, присяга судді, присяга адвоката, Військова присяга тощо.

(3) За способом набуття спеціального правового статусу суб'єктом, що приймає присягу: присяга, яку приносить у зв'язку з обранням на посаду на основі загального голосування; присяга, яку приносить у зв'язку з призначенням на посаду; присяга, яку приносить у зв'язку з надходженням на спеціальну державну службу.

(4) За кількістю суб'єктів, які складають присягу: присяга, прийнята індивідуально, та присяга, прийнята колективно.

7. Особа, що присягає, має приймати до виконання чітко визначене коло зобов'язань, за невиконання чи неналежне виконання яких до неї можна заявити претензію у порушенні присяги. Такими зобов'язаннями є специфічні умови правоохоронної діяльності. Вони мають зосереджуватися у присязі, бути чіткими юридичними категоріями, які не підлягають розширеному тлумаченню. Присяга працівника поліції повинна

стати тим публічно-правовим актом між особою і державою, із змісту якого не буде складно встановити, які дії чи яка поведінка розцінюється як її порушення.

Визначено функцію присяги як стійкий напрям активного і позитивного впливу присяги на свідомість і поведінку людей, що визначає її природу, соціальне призначення та роль у правовій системі суспільства. Серед функцій присяги варто виділити: загальні (інтегративна, мотиваційна, символічна, ідеологічна та інформаційна) та спеціальні (правовстановлювальна, правореалізаційна, правоохоронна, регулятивна, координаційна).

8. У період українського державотворення (1917–1920 рр.) керівництво Української Народної Республіки та Української Держави добре розуміло важливість складання присяги на вірність Україні. Так, працівники Державної варти (тодішня назва міліції) Української Держави гетьмана П. Скоропадського склали урочисту обіцянку за формою, яка була затверджена законом від 30 травня 1918 р. На той час Державна варта функціонувала у структурі Міністерства внутрішніх справ як основна структура охоронної системи Гетьманату. Цей правоохоронний орган було утворено відповідно до тимчасової постанови «Про зміну існуючих законів про міліцію і утворення Державної варти».

Кадровий склад підрозділів Державної варти формувався за рахунок колишніх поліцейських, жандармів, городових, наглядачів, офіцерів та унтер-офіцерів. Складаючи присягу, службовці Державної варти використовували текст присяги військових.

Присягу приймали такі категорії осіб: 1) урядовці, що перебували на державній службі цивільних відомств Української Держави, та особи, що хотіли вступити на цю службу; 2) судді цивільних відомств Української Держави, а також особи, що мали бути призначені на судові посади; 3) військові Української Держави, а також ті, що знову мали вступити на військову службу. Щодо останніх, то для військовослужбовців-християн та

військовослужбовців, які не можуть дати присяги з огляду на свою віру, а також язичників було передбачено різні тексти присяг.

Після ліквідації Української Держави та відновлення УНР за часів Директорії нового тексту присяги ухвалено не було, а старий був практично залишений без змін. Із цього приводу в обіжнику МВС УНР від 30 липня 1919 р. зазначалось: «Маються відомості, що чини міліції й досі не зложили урочистої обіцянки на вірність Українській Народній Республіці та її верховній владі. З огляду на це Міністерство внутрішніх справ пропонує п.п. комісарам подбати про те, щоб усі чини міліції, які залишаються на службі, зложили урочисту обіцянку на вірність Українській Народній Республіці та її Уряду по формі, яка зазначена в законі від 30 травня 1918 року, із заміною у відповідних місцях слів «Українська Держава» словами «Українська Народна Республіка».

В окремих повітах УНР, ще до видання вищезгаданого документа, місцева влада складала власні тексти урочистих обіцянок, доповнюючи їх конкретними вимогами, зокрема зобов'язаннями прослужити певний термін тощо.

У радянський період тексти присяги працівників міліції містили політичні зобов'язання – «залишатися відданим своєму народові, соціалістичній Батьківщині і справі комуністичного будівництва»; морально-етичні – «бути чесним, мужнім, дисциплінованим, пильним працівником»; професійні – «зразково нести службу, дотримуватися соціалістичної законності, зберігати державну і службову таємницю», «сумлінно і беззаперечно виконувати всі покладені на нього обов'язки, вимоги статутів і наказів».

9. У новому Законі України «Про Національну поліцію» передбачено, що поліцейський – це громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції.

Донині збереглося історично сформоване розуміння присяги працівника органів внутрішніх справ як різновиду ритуалу, в якому

акцентовано на зовнішній формі здійснення діяльності з усвідомлення змісту. Тексти сучасних присяг характеризуються стислістю, конкретністю і відсутністю вказівок на заохочення чи покарання особи, що складає присягу. Відсутність в тексті присяги ідеологічного змісту пов'язана з тим, що сучасні конституції держав визнають ідеологічне та політичне різноманіття, багатопартійність. Основний же акцент у присязі спрямований на відповідальність особи, що присягає, за доручену їй справу.

Коли порівнювати з радянськими текстами присяг, текст присяги поліцейського є скороченим. Однак важливо відзначити, що в тексті присяги поліцейського немає деонтологічних конструкцій, які були в тексті присяги працівника органів внутрішніх справ: «бути гуманним, чесним, сумлінним і дисциплінованим працівником» та «постійно вдосконалювати професійну майстерність та підвищувати рівень культури, всіляко сприяти зміцненню авторитету органів внутрішніх справ».

Прийняття працівником органів внутрішніх справ присяги є надзвичайно важливим і вирішальним для здійснення правоохоронної діяльності. З присягою безпосередньо пов'язане виконання обов'язків працівником органів внутрішніх справ. Саме присяга в окремих випадках виступає критерієм віднесення фізичної особи до працівників органів внутрішніх справ.

Визначено, що для того, аби закономірності здійснення присяги були більш дієвими, потрібно вжити комплекс заходів, пов'язаних з роз'ясненням суб'єктам, які приймають присягу, суті закріплених у ній норм, а також тих заходів, що сприяють посиленню її емоційного впливу. Положень складеної присяги, особа повинна дотримуватися і виконувати їх, при цьому немає місця для розсуду у їх здійсненні. Отже, присяга – це підтвердження вірності, покори або відданості яким-небудь зобов'язанням. Основне навантаження в цьому випадку несе потреба в активному емоційному впливі на свідомість тих, хто клянеться.

Присяга працівника органів внутрішніх справ є невід'ємним обов'язковим структурним елементом його правового статусу, тим

чинником, який перетворює фізичну особу в працівника органів внутрішніх справ.

Прийняття працівником органів внутрішніх справ присяги є надзвичайно важливим і вирішальним для здійснення правоохоронної діяльності. Відповідно до положень Закону України «Про Національну поліцію», присяга поліцейського виконує саме функцію обов'язку, а не обіцянки, яку бере на себе особа, покликана забезпечувати публічну безпеку і порядок; охороняти права і свободи людини, а також інтереси суспільства і держави; протидіяти злочинності. Проте цей обов'язок має двоякий характер: з одного боку, він впливає з особливостей публічної діяльності поліцейського щодо виконання покладених на нього повноважень, а з іншого – несе глибоке суспільно-правове навантаження, оскільки поліцейський при виконанні своїх повноважень повинен діяти на користь суспільства й держави, здійснюючи свої повноваження відповідно до принципів: верховенства права, дотримання прав і свобод людини; законності; відкритості і прозорості; політичної нейтральності; взаємодії з населенням на засадах партнерства.

Без прийняття присяги особа не може здійснювати правоохоронної діяльності, а прийняті нею рішення та вчинені дії не мають законної сили. До особи, яка її не принесла, не можна заявити претензії щодо порушення обов'язків поліцейського. Лише після принесення присяги працівника поліції цій особі можна поставити у провину порушення (недотримання, ухилення від виконання) обов'язків присяги. Надзвичайно важливим є переосмислення значення присяги не тільки щодо дотримання працівником органів внутрішніх прав Конституції України та виконання своїх повноважень, а й щодо дотримання морально-етичних вимог, які є для них обов'язковими.

РОЗДІЛ 3

РОЛЬ ПРИСЯГИ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У ЗДІЙСНЕННІ НИМИ СВОЄЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1 Присяга працівника органів внутрішніх справ як умова належної професійної діяльності

Присяга як правове явище – це юридичний факт, який являє собою прийняття офіційної клятви. Акт прийняття присяги державного службовця та урочистого зобов'язання сприяє формуванню внутрішнього індивідуального службового обов'язку посадових осіб, який проявляється в моральному самоконтролі. Тому державні службовці приймають присягу і дають урочисте зобов'язання після того, як осмислять своє призначення. Тим самим посадові особи несуть персональну відповідальність за привселюдне дане зобов'язання.

Однак практично кориснішим виглядає формулювання не «ідеального» визначення поняття «присяга», а з'ясування змісту (структури) правової норми, яка є текстом присяги. Доцільно, щоб норма права, яка містить текст присяги, мала все-таки імперативний характер норми права з чітко визначеними юридичними обов'язками, за порушення яких настає відповідальність. На сьогодні інститут присяги слугує встановленню правової і моральної відповідальності перед державою загалом і народом, а не перед окремими особами [83, с. 110].

Припинення державної служби на підставі п. 1 ч. 2 ст. 65 Закону України «Про державну службу» (порушення присяги) є крайнім заходом відповідальності державного службовця, який виходить за межі дисциплінарної відповідальності, а тому, якщо підставою для припинення державної служби є порушення посадовою особою службової дисципліни,

неможливість застосування за таке порушення до посадової особи заходів дисциплінарного впливу (аж до звільнення з посади) має бути мотивована [227].

Аналізуючи текст присяги держслужбовця, вважаємо, що її положення містять основні засади етичної, правової і службової поведінки особи, недотримання яких становить факт порушення присяги. Саме тому присягаючи, державні службовці беруть на себе певні службові обов'язки та несуть моральну відповідальність за їх дотримання і виконання. На нашу думку, під порушенням присяги варто розуміти вчинення державним службовцем проступку проти інтересів державної служби, що суперечить покладеним на нього зобов'язанням і зменшує довіру до нього як представника влади, що знижує авторитет державного органу влади й унеможливорює подальше здійснення своїх повноважень.

При звільненні працівника ОВС за грубе порушення присяги мають бути наведені обґрунтовані причини звільнення. Так, у жовтні 2010 р. п. 2 наказу ГУМВС України в Полтавській області № 527 «Про грубе порушення законності та притягнення до дисциплінарної відповідальності» за грубе порушення вимог присяги, Закону України «Про міліцію», низькі моральні якості, несумісні з перебуванням на службі в органах внутрішніх справ, оперуповноваженого сектору карного розшуку Машівського РВ лейтенанта міліції ОСОБА_1 звільнено з органів внутрішніх справ. Проте, як встановлено колегією суддів під час розгляду справи в суді апеляційної інстанції та підтверджено матеріалами справи, ані сам наказ про притягнення позивача до дисциплінарної відповідальності (реалізований в подальшому наказом № 334 від 25.11.2010), ані матеріали службового розслідування за фактом порушення кримінальної справи відносно іншої, ніж позивач, особи, не містять якихось встановлених обставин інкримінованого позивачу правопорушення. У матеріалах службового розслідування і, як наслідок, в мотивувальній частині оскаржуваного наказу № 527 відсутні будь-які фактичні дані, на підставі яких можна було б зробити висновок про наявність

або відсутність в діях позивача складу дисциплінарного проступку, порушень службової дисципліни або вимог закону та присяги працівника міліції. Представник відповідача в судовому засіданні також не зміг навести будь-яких обґрунтувань правомірності звільнення позивача з органів внутрішніх справ та пояснити колегії суддів, який саме дисциплінарний проступок скоїв позивач та в чому полягало порушення ним вимог Закону України «Про міліцію» і присяги працівника органів внутрішніх справ України.

Тобто і порушення присяги, і інше дисциплінарне правопорушення можуть бути наслідком недотримання, порушення державним службовцем правових, етичних (моральних) норм. Водночас дисциплінарне правопорушення, не за порушення присяги, пов'язується лише з порушенням правових вимог щодо проходження публічної служби [147].

Погоджуємося з позицією О. В. Бабенка, що «будь-яке порушення державним службовцем своїх обов'язків не повинно бути підставою для його звільнення. Законодавча регламентація припинення трудових відносин на державній службі повинна відповідати принципам правового регулювання найманої праці, спрямованим на соціальну захищеність працівника, на стабільність зайнятості та захист від сваволі роботодавця. Звільнення державних службовців повинно обумовлюватися причинами, які унеможливають їх перебування на державній службі та обґрунтування його підстав. Державні службовці несуть підвищену відповідальність, оскільки правопорушення по службі підривають довіру до влади. А тому подальшого вдосконалення потребує нормативно-правове забезпечення цього питання, що передбачає розробку прийняття нормативно-правового акта, цілком присвяченого регламентації звільнення державного службовця» [5, с. 365–367].

З наведених рішень судів вбачаємо, що професія накладає певний відбиток на свідомість і життєдіяльність людини, а отже, всі види її діяльності, пов'язані з обраною професією, можуть і повинні сприяти

гармонійному розвитку особистості, вдосконаленню її моральної і правової свідомості. Однак специфіка професійної діяльності, особливо за певних (негативних) обставин, може спричинити виникнення дефектів у свідомості особистості, тобто деформувати її, незважаючи на взяті на себе моральні та правові зобов'язання при складенні присяги. Крім того, наявність у професійній діяльності осіб, які виконують владні повноваження, на нашу думку, об'єктивно зумовлює деформуючий вплив та провокує більш швидке виникнення професійної деформації. До представників професій, що наділені владними повноваженнями, варто віднести більшість працівників правоохоронних органів.

С. С. Сливка зауважує, що «професійна свідомість має на юридичну діяльність пріоритетний вплив, спрямований на пізнання правових явищ та розуміння їхньої сутності» [212, с. 106]. Однак не розуміння змісту присяги працівників органів внутрішніх призводить до деформації правосвідомості цих осіб. Ідеться про негативне соціально-правове явище, якому властиві специфічні ознаки: стан правової свідомості, при якому в його носіїв – працівників ОВС – формуються певні знання, ідеї, уявлення, почуття, емоції, переживання, настрої, які спотворено відображають правову дійсність; один зі станів правосвідомості, що розкриває його негативну сторону та виражається в негативному ставленні працівників ОВС до чинного права, дисципліни і законності; комплекс специфічних, взаємопов'язаних змін окремих якостей особистості працівників ОВС, що виникають при здійсненні ними професійної правоохоронної діяльності.

Варто визначити певні специфічні ознаки деформації професійної правосвідомості працівників органів внутрішніх справ: 1) негативність; 2) масовість, оскільки про деформацію професійної правосвідомості працівників органів внутрішніх справ як про масове соціальне явище можна стверджувати, коли воно набуває значної поширеності, стає регулярним та має практичне підтвердження; 3) здатність впливати на різні сфери життя суспільства. Тут варто наголосити, що вплив деформації на соціальну сферу,

суспільні відносини очевидний, оскільки прорахунки у професійній діяльності одного співробітника органів внутрішніх справ в суспільній свідомості асоціюються і персоніфікуються як недоліки всіх співробітників, системи в цілому, породжуючи стереотип – «Там всі такі». Це, безумовно, відображається в соціальній і правовій сферах та впливає на авторитет органів внутрішніх справ, правоохоронних органів і держави загалом, а також негативно впливає на духовну сферу суспільства; 4) наявність ступеня суспільної небезпеки, що виявляється у формуванні та втіленні в життя протиправних задумів окремих співробітників. Маємо на увазі ситуації, в яких несумлінне виконання службових обов'язків працівниками ОВС ставить під загрозу ті чи інші права і свободи людини і громадянина, громадський порядок, а також авторитет правоохоронної системи.

Професійну деформацію В. В. Марков визначає як результат спотворення професійних й особистісних якостей працівника органу правопорядку під впливом негативних чинників діяльності і навколишнього середовища. На думку дослідника, часто прояви професійної деформації є наслідком звернення працівників до неадекватних захисних механізмів у своїй діяльності: раціоналізація (пояснення своїх незаконних дій інтересами розкриття та розслідування злочину); заміщення (досягнення помилкового відчуття своєї професійної значущості за рахунок зовнішньої атрибутики діяльності); ізоляція (скорочення контактів з іншими людьми поза межами своєї правоохоронної системи, звуження комунікативних зв'язків) тощо [102, с. 227].

Важливим етапом дослідження деформації професійної правосвідомості через недотримання положень присяги працівниками ОВС є визначення причин її виникнення, а також виявлення умов, що сприяють цьому. Вважаємо, що під причинами деформації професійної правосвідомості слід розуміти активні чинники, що безпосередньо впливають на правосвідомість працівників ОВС, визначаючи зміст і результат їхньої правоохоронної діяльності. Своєю чергою, умовами деформації професійної

правосвідомості працівників ОВС доцільно вважати обставини, які безпосередньо не впливають на визначення мети, сутнісного змісту і результатів діяльності працівників ОВС, проте впливають на їхню діяльність, нехай навіть пасивно.

На нашу думку, можна виділити безпосередні причини деформації професійної правосвідомості, які, поділяються на дві групи: «професійні» та «особисті».

«Професійні» причини деформації правосвідомості працівників органів внутрішніх справ – це причини, пов’язані зі специфікою їхньої професійної діяльності. До них належать: детальна правова регламентація їх професійної діяльності; психічні та фізичні перевантаження, перевтома; чинник екстремальності; конфліктність у професійній діяльності; чинник, який визначається об’єктом професійної діяльності; професійно-рольова поведінка. Розглянемо зазначені причини докладніше.

1. Детальна правова регламентація професійної діяльності. Ця причина деформації професійної правосвідомості передбачає необхідність для співробітника керуватися заздалегідь запропонованими правилами, що часто призводить до зайвої формалізації діяльності, бюрократизму. Варто зазначити, що у своїй професійній діяльності співробітник органів внутрішніх справ постійно мусить дотримуватися службової дисципліни, затвердженої наказами і розпорядженнями, які не обговорюються, а потребують неухильного виконання. Це може викликати у співробітника прагнення діяти за шаблоном, не вникаючи у зміст тієї чи іншої норми права. Крім того, наявна практика, згідно з якою закон не можна реалізувати, доки не прийняті відомчі накази або інструкції, які часто видозмінюють їхній первинний зміст, що може призвести до нехтування співробітником закону, формування атмосфери свавілля, зловживань, зростання порушень закону з боку самих правозастосовувачів.

2. Психічні і фізичні перевантаження, перевтома, зумовлені нестабільним режимом роботи, зміною активності або, навпаки,

монотонністю діяльності, відсутністю необхідної кількості часу на відпочинок і відновлення витрачених сил тощо.

3. Екстремальність професійної діяльності. Проходження служби в правоохоронних органах, особливо в органах внутрішніх справ, часто пов'язана з необхідністю виконання професійних завдань в небезпечних для життя і здоров'я працівників ситуаціях, непередбачуваністю розвитку подій, постійним ризиком й очікуванням небезпеки, невизначеністю інформації про діяльність кримінальних елементів, загрозою з боку злочинців тощо. Перебування в зазначених умовах викликає у працівників ОВС емоційне виснаження, підвищену дратівливість і, як наслідок, спричинює вчинення помилок у професійній діяльності. Стресові ситуації також можуть породжувати умови для зловживання владними повноваженнями. Наприклад, в егоїстичному використанні наданих співробітнику прав і привілеїв.

4. Конфліктність у професійній діяльності. Ця причина деформації професійної правосвідомості працівників органів внутрішніх справ виникає, як правило, в ситуаціях, коли професійні цілі співробітників не збігаються з цілями правопорушників, злочинців. Внаслідок цього порушник закону негативно впливає на виконання співробітником своїх професійних обов'язків у вигляді таких форм психологічної протидії: образа, дискредитація, залякування, обман, провокація тощо. Своєю чергою їхній вплив зумовлює у працівників ОВС озлобленість, дратівливість, мстивість, аж до фізичної агресії – найнебезпечнішого прояву конфліктності.

5. Чинник, що визначається об'єктом професійної діяльності. Працівники органів внутрішніх справ під час професійної діяльності постійно мають справу з людьми з характерною асоціальною та кримінальною спрямованістю, які намагаються його спровокувати, обдурити, залякати, підкупити, шантажувати, тому професійний досвід неминуче призводить до виникнення у правоохоронця таких форм деформації професійної правосвідомості: жорстокість, цинізм, байдужість, підозрілість тощо.

6. Професійно-рольова поведінка. Ця причина деформації професійної правосвідомості працівників органів внутрішніх справ полягає в тому, що виконання повноважень відповідно до займаної посади та виконуваних функцій потребує від співробітника певних психологічних зусиль та умінь. Крім того, навіть перебуваючи поза службою, співробітник змушений дотримуватися офіційної ролі, бути психологічно готовим до негайного виконання службових обов'язків, що значною мірою знижує опірність особистості деформуючому впливу.

Своєю чергою «особистісні» причини деформації професійної правосвідомості – це причини, пов'язані з індивідуально-особистісними характеристиками співробітників. До них належать:

1. Недостатня професійна придатність співробітника до служби в органах внутрішніх справ через морально-психологічні якості, особливості характеру, темпераменту, рівень мотивації до професійної правоохоронної діяльності: невідповідність можливостей співробітника рівню нормативних вимог та завищені особистісні очікування; зміна мотивації (втрата інтересу) до професійної правоохоронної діяльності, розчарування в обраній професії тощо.

2. Низький рівень загальної і професійної, зокрема правової, культури працівників органів внутрішніх справ. Прояви цієї причини різні: недостатній рівень освіти (і юридичної, і загальної), ерудиції, світогляду; відсутність у більшості співробітників спеціальної юридичної освіти; підміна деякими співробітниками інтересів служби особистими інтересами; невміння деякими співробітниками раціонально організувати свій службовий час, небажання дотримуватися правил розпорядку дня; невміння більшості співробітників своєчасно знімати фізичну втому, психологічні стреси, відволікатися від негативних емоцій в позаслужбовий час; психологічна невідповідність деяких співробітників до служби в органах внутрішніх справ; ослаблення або повна відсутність у співробітників навичок самоконтролю; недостатнє прагнення співробітників до саморозвитку і самоосвіти.

3. Недостатня розвиненість моральних і професійних якостей деяких співробітників органів внутрішніх справ. У зв'язку із цим важливим етапом дослідження є визначення професійно важливих якостей, необхідних працівникові правоохоронних органів для формування в нього професійної правосвідомості.

На переконання С. С. Сливки, варто враховувати, що формування загальної правосвідомості передбачає дві стадії: теоретичну і практичну. Поєднання та взаємовплив цих типів правосвідомості сприяє досягненню вершин юридичної майстерності, зокрема працівниками ОВС при здійсненні професійної діяльності [212, с. 108]. Також, на думку С. С. Сливки, правосвідомість працівників ОВС має ґрунтуватися на певних професійно-моральних принципах, а саме: вірність народові та закону, самодисципліна, об'єктивність, справедливість, ввічливість, терпимість, повага, гуманність, правдивість, активна життєва позиція, милосердя та ненасильство [212, с. 109]. Чимало із цих принципів закладено в сучасній присязі працівників поліції («служити Українському народові», «дотримуватися Конституції та законів України», «поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави», «з гідністю нести високе звання поліцейського», «сумлінно виконувати свої службові обов'язки») [179].

При цьому високий рівень правосвідомості безпосередньо впливає на практичну професійну діяльність працівників ОВС. А деонтологічна правосвідомість впливає на розвиток і формування професійної культури. С. С. Сливка зараховує сюди професійне знання правових і моральних норм та принципів, професійне ставлення до норм позитивного права, професійне вміння, прийоми і навички, звички дотримуватися закону, професійний етикет і такт, а також наукову організацію праці [212, с. 111].

Окрім вищенаведених професійних властивостей працівників ОВС, варто вказати на: психологічну стійкість, критичне мислення, морально-вольову надійність, мотивацію до професійної службової діяльності, адаптивність до специфіки професійної діяльності, самооцінку тощо. Тож

деформацію професійної правосвідомості працівників ОВС можна визначити як комплекс своєрідних, взаємопов'язаних змін моральних та професійних якостей особистості працівників ОВС, які виникають внаслідок виконання ним службової діяльності.

Аналізуючи деформацію професійної правосвідомості, важливо визначити і розкрити її форми. У зв'язку з відсутністю єдиного погляду на поняття «форма деформації правової свідомості» можна сформулювати таке визначення. Форма деформації правової свідомості – це спосіб прояву деформації, який відрізняє її від інших форм відповідно до ступеня спотвореності компонентів правосвідомості. Класифікації основних форм деформації професійної правосвідомості у правовій науці поки немає. Однак можна виділити такі її різновиди: за ступенем тяжкості негативного прояву, так звані традиційні форми деформації правової свідомості: правовий інфантилізм, правовий нігілізм, правовий ідеалізм (фетишизм) і аберацію (перероджена правосвідомість). Також, на наш погляд, до них доцільно зарахувати правовий негативізм і правовий егоцентризм, аномію правосвідомості, які стосуються передусім деформації індивідуальної правосвідомості працівників ОВС, однак їхні прояви можливі і на колективному (професійному) рівні. Розглянемо більш докладно кожен із зазначених форм деформації професійної правосвідомості на прикладі професійної юридичної діяльності працівників органів внутрішніх справ.

Прийнято вважати, що найбільш «м'якою» (менш небезпечною) з погляду суспільної безпеки і досить поширеною формою деформації правової свідомості є правовий інфантилізм. На думку О. Є. Проця, правовий інфантилізм – це відхилення від нормальної правосвідомості, коли деформації зазнає передусім її раціональний елемент. Це проявляється у несформованості правових знань або недостатній глибині, однак при особистій переконаності в належній правовій освіченості [197, с. 41]. Тобто правовий інфантилізм насамперед виявляється в недостатній сформованості в особистості правових поглядів, знань, установок, уявлень про особисту

впевненість у володінні глибокими правовими знаннями. Тож можна сказати, що правовий інфантилізм – це юридичне безкультур'я, безграмотність, що виражається в прогалинах у правовій освіті і, як наслідок, у несформованості особистості працівника ОВС як професіонала.

У професійній діяльності співробітників органів внутрішніх справ правовий інфантилізм може пояснюватися як психологічна та інтелектуальна нездатність співробітника до сприйняття правових знань (слабка пам'ять, розсіяна увага, пасивна уява тощо), що спричинює поступову деградацію особистості співробітника. Також існує практика прийому на службу в органи внутрішніх справ кандидатів, які не мають юридичної освіти. Це сприяє поширенню серед співробітників такої форми деформації їхньої професійної правосвідомості, як правовий інфантилізм, що характеризується насамперед несформованістю правових знань і переконань і, як наслідок, правових установок. На нашу думку, всі види прогалин правосвідомості як особливого різновиду його дефектності, що виникає або через повну відсутність знання про який-небудь елемент правової дійсності, або через забуття таких знань, не можуть бути однозначно зараховані до деформацій, властивих для всіх категорій носіїв професійної правосвідомості. Тому їх слід розділити на такі два види:

1) «первинний» правовий інфантилізм, коли суб'єктові юридичної діяльності від початку не була відома інформація про елемент правової дійсності. Це в основному властиве співробітникам органів внутрішніх справ, які не мають юридичної освіти, тобто, як правило, з молодшого начальницького складу;

2) «вторинний» правовий інфантилізм, що характеризується або наявністю у правовій свідомості суб'єкта правоохоронної діяльності інформації про певний елемент правової дійсності та подальше її забування, або непригадуванням її отримання будь-коли. Він характерний для співробітників, які здобули юридичну освіту, тобто осіб, які, як правило, належать до середнього і старшого начальницького складу.

Варто зазначити, що спотворення правової свідомості у формі правового інфантилізму при його систематичному повторенні у підсумку призводить до більш небезпечної форми деформації професійної правосвідомості – правового нігілізму. У загальному розумінні правовий нігілізм являє собою зневажливе або байдуже, в цілому негативне ставлення до права і правової реальності.

У теорії права правовий нігілізм прийнято розглядати як вид деформації правосвідомості особи, суспільства, соціальної групи, що характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, запереченням значущості норм і принципів права або зневажливим до них ставленням, однак відкидає злочинний намір [210, с. 105]. На думку О. Ф. Скакун, правовий нігілізм зумовлений певними суб'єктивними й об'єктивними чинниками: наступність нігілістичних традицій; кризовий стан у суспільстві; недосконалість законодавства; неефективність правозастосовної практики; низький рівень правосвідомості та правової культури [210, с. 106]. До інших форм деформації правосвідомості дослідниця зараховує: правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий дилетантизм та правову демагогію [210, с. 106–107].

Звісно ж, що наведене вище визначення правового нігілізму занадто широке, не враховуючи при цьому відмінності між такими видами правосвідомості, як наукова, професійна і буденна. Тому, з огляду на предмет цього дослідження, найбільш вдалим визначенням правового нігілізму вважаємо таке: правовий нігілізм – це усвідомлене ігнорування (заперечення) вимог закону, при цьому протиправний (злочинний) умисел відкидається.

Правовий цинізм – це дія або бездіяльність, яка передбачає наявність крайніх форм заперечення охоронюваних законом правових норм, принципів і цінностей. Правовий цинізм виражає чітке деструктивне ставлення суб'єкта, а також специфічні оцінку і стиль мислення, які дозволяють йому здійснювати правопорушення, злочин, не відчуваючи провини за те, що відбувається, чи загрози відповідальності.

Щодо правого скепсису, то його потрібно визнати перехідною стадією від позитивного ставлення і безумовного прийняття права до негативних форм правової свідомості. Це найменш виражена форма заперечення права, яка може трансформуватися за змістом, переходячи як у правовій інфантилізм, так і в правовий нігілізм. Демонстровані суб'єктом сумнів або недовіра найчастіше є особистісними міркуваннями (мотиви, бажання, погляди), що дозволяють уникати відповідальності, тим самим вносячи елементи недовіри і сумніви у правові відносини.

Також варто виділити негативізм та індиферентність як різновид нігілістичного ставлення суб'єкта до правових норм і цінностей. Так, правовий негативізм – це форма негативного ставлення суб'єкта до чинних правових норм, правових цінностей, що охоплює і правовий скепсис, і правовий цинізм, як можливі варіанти негативної оцінки правових приписів. При правовому негативізмі суб'єкт вважає, що в більшості випадків без правового регулювання цілком можна обійтися. Він вважає, що такі соціальні регулятори, як звичаї, традиції, норми моралі, релігії, корпоративні кодекси поведінки є більш ефективними. Тоді як право і правова система розглядаються як досить спірні соціальні інститути.

В Україні правовий нігілізм (у всіх його проявах) досить поширений і на рівні професійної правосвідомості. Особливо гостро це питання розглядається в контексті деформації професійної правосвідомості співробітників правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ. Говорячи про правовий нігілізм як форму деформації професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ, варто сказати, що він виражається в девальвації права, ігноруванні співробітниками законів, у недооцінці їх регулятивного значення.

Як приклади прояву правового нігілізму працівників органів внутрішніх справ можна назвати такі: 1) халатність і тяганина у виконанні службових обов'язків; 2) використання незаконних методів у правозастосовній практиці за принципом «мета виправдовує засоби»;

3) використання службового становища в особистих корисливих цілях, корумпованість. Незважаючи на підвищені вимоги до служби в органах внутрішніх справ, до стандарту антикорупційної поведінки співробітника органів внутрішніх справ (у зв'язку з комплексним реформуванням всієї системи МВС України), закріплених у законах «Про Національну поліцію», «Про державну службу» та інших нормативних правових актах, корупція у всіх її різноманітних проявах досі є найпоширенішою формою професійної деформації співробітників багатьох підрозділів і служб органів внутрішніх справ; 4) адміністративні та дисциплінарні правопорушення, а також вчинення деякими співробітниками органів внутрішніх справ кримінальних злочинів; 5) формалізм при оформленні документації; 6) перевищення повноважень: грубість у ставленні до громадян, хамство, байдужість, жорстокість та інші негативні якості особистості співробітників органів внутрішніх справ; недотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина, приниження їх честі та гідності, ненадання допомоги, незаконне застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї.

Такі методи виконання співробітниками поліції службових обов'язків свідчать про недотримання приписів складеної ними присяги та завдають значної моральної, а іноді й матеріальної шкоди особі, суспільству, державі і, звичайно, авторитету правоохоронних органів.

Іншою, не менш поширеною формою прояву деформації правової свідомості є правовий ідеалізм (фетишизм, романтизм), який характеризується переоцінкою ролі права в житті суспільства і перебільшенням його справжніх регулятивних можливостей.

У науковій літературі зазначено, що правовий ідеалізм «сприймає право як чудодійний засіб, що спроможний змінити світ, ошчасливити людей, створити досконале суспільство і державу» [210, с. 106]. Також вказано, що, покладаючи на право надмірні надії, правовий ідеалізм є не меншою загрозою для суспільства, ніж правовий нігілізм. Наївна віра в можливість

законів вирішити всі проблеми призводить до розчарування, оскільки закон виявляється не правовим або недосконалим з погляду юридичної техніки, коли норми права «не функціонують» через відсутність необхідних механізмів їх реалізації [210, с. 106].

У контексті професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ правовий ідеалізм варто розуміти як перебільшення значущості правових засобів при вирішенні службових завдань, що поставлені перед співробітниками, досягненні цілей і завдань їх професійної (правозастосовної, правоохоронної) діяльності.

Найважчою, з погляду суспільної небезпеки, формою деформації правової свідомості є аберація або переродження професійної правової свідомості. При цій формі деформації відбувається глибока негативна трансформація емоційно-чуттєвих, мотиваційних і ціннісних компонентів правосвідомості, змінюється зміст його раціонально-вольової спрямованості. Наприклад, відбувається повна атрофія правових почуттів (справедливість, відповідальність, законність, повага прав і свобод людини тощо), підміна законних інтересів корисливими, стереотипи правомірної поведінки підміняються стереотипами протиправної поведінки, позитивні правові установки трансформуються у протиправні тощо.

Варто зазначити, що ця форма деформації правосвідомості особливо небезпечна для громадян, суспільства загалом, якщо вона проявляється в середовищі людей, які відповідно до своїх професійних обов'язків здійснюють правозастосовну та правоохоронну діяльність, що має державно-владний характер, тобто в середовищі співробітників правоохоронних органів. Зовнішніми проявами аберації співробітників є корупція, зрада інтересів служби, вчинення посадових злочинів, зрощення з кримінальними елементами тощо.

Заразом цілком очевидно, що якщо співробітник застосовує закон у протиріччі з його призначенням, наприклад, у своїх особистих інтересах, і тим самим завдає шкоду суспільним відносинам, то його правосвідомість, на

нашу думку, також слід вважати деформованою. Однак ця деформація істотно відрізняється від тих, які були проаналізовані раніше. Звісно, що мова повинна йти про якісно інший вид деформації, яку, на наш погляд, можна позначити як правовий егоцентризм. Правовий егоцентризм слід визначати як деформацію, в результаті якої особистість ставить себе в центр правової системи, а свої інтереси – вище інтересів інших людей.

На жаль, у професійній діяльності співробітників органів внутрішніх справ зустрічається ця форма деформації їхньої професійної правосвідомості. Окрім традиційних – основних форм деформації професійної правосвідомості, у юридичній літературі трапляються і так звані проміжні форми. Цими формами деформації професійної правосвідомості є: морально-правовий конформізм, спекулятивно-правовий популізм тощо.

Як приклади спекулятивно-правового популізму співробітників органів внутрішніх справ можна назвати: особисті егоїстичні інтереси співробітника (кар'єризм, будь-яким способом проявити у вигідному йому аспекті результати своєї діяльності тощо); групові інтереси співробітників окремих служб і підрозділів органів внутрішніх справ (будь-яким способом підтримати престиж службового колективу тощо); корпоративні інтереси (будь-яким способом підтримати престиж відомства).

Своєю чергою морально-правовий конформізм характеризує професійну правосвідомість суб'єкта юридичної діяльності, що орієнтується на культивовані в цьому соціально-професійному середовищі стандарти статусно-рольової поведінки. Це може проявлятися в такому: в орієнтації співробітника на некритичне підпорядкування будь-яким вимогам, що поставлені вищим керівництвом, зокрема тим, які не збігаються з положеннями посадових інструкцій (регламентів), відомчими наказами та розпорядженнями, законами в цілому; в упевненості співробітника в неминучості під час здійснення професійної юридичної діяльності порушень службової дисципліни і законності, у розрахунку співробітника на захист з боку вищого керівництва в разі таких порушень і, як наслідок, у власній безкарності.

На останок варто зазначити, що всі розглянуті форми деформації професійної правосвідомості однозначно негативно впливають на правову поведінку співробітників органів внутрішніх справ та дотримання ними положень присяги. Тому кожному співробітникові ОВС варто завжди пам'ятати, що головним завданням органів внутрішніх справ є захист прав і свобод людини та громадянина, забезпечення правопорядку.

В умовах комплексного реформування системи МВС в Україні серед деформації професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ цілком обґрунтовано розглядати таку форму як аномія правосвідомості. Ця форма деформації визначає такий стан дезорганізації професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ, при якому стара система правових цінностей вже зруйнована, а нова ще не сформована.

3.2 Морально-етичні принципи прийняття присяги працівника органів внутрішніх справ

У кожній професії є свої морально-етичні проблеми. Серед усього загалу юридичних професій можна виділити групу таких, що зумовлюють підвищену увагу до моральної сторони виконуваних обов'язків. Однією з таких професій, для яких професійна етика має важливе значення, є служба в органах внутрішніх справ.

Існування моральних кодексів певних професій – це свідчення суспільного прогресу, поступової гуманізації суспільства. Поліцейська етика встулює норми, які передбачаюся здійснення дій та діяльності задля безпеки громадян, всупереч труднощам та навіть нехтуванням власною безпекою. Етика офіцера поліції, зобов'язує його служити Батьківщині, своєму народу, проявляти стійкість і мужність, суворо дотримуватися законності та дисципліни, а також положень присяги.

Будь-який текст присяги містить як вихідні норми, так і оціночні категорії правового і морального характеру. Правові норми конкретизовано в чинному законодавстві.

Норми моралі – це неписані правила, які існують у свідомості людей і передаються від покоління до покоління, але при цьому можуть змінюватися. З цієї причини в деяких випадках виникає потреба однакового розуміння їх змісту, оскільки моральне встановлення, будучи засобом примусу, не завжди збігається з особистою схильністю. Тому важливо знайти такі засоби, які сприяли б переходу соціальних мотивів в особисті мотиви, таку роль щодо інституту присяги відіграють кодекси, які закріплюють норми моралі. Останнім часом дедалі активніше використовують їх регулятивний потенціал.

Інститут присяги і деонтологічні кодекси функціонують як взаємопов'язані категорії та взаємодіють зі законодавчими актами в суміжних сферах суспільних відносин.

Взаємозв'язок моралі і права в процесі регулювання поведінки суб'єктів права в більшості випадків має взаємодоповнювальний характер. І. Гетьман-П'ятковська зазначає, що цей взаємозв'язок має місце у випадку їх взаємодії, задля забезпечення існування й захисту загальнолюдських цінностей у сучасному суспільстві. Взаємодія права і моралі полягає в їх соціальному та функціональному призначенні. Право як система справедливих установ, що створює умови для вільного здійснення розумної волі, наближує його до моралі. Поняття справедливості і свободи є основними категоріями права, що впливають і пояснюють природу моралі [25, с. 11].

Право і мораль – близькі і водночас різні системи нормативного регулювання. Кожен із цих регуляторів має специфічну сферу дії, свої механізми й об'єктивно-суб'єктивні межі впливу на вольову поведінку людини, хоча досить часто об'єкти регулятивного впливу права і моралі збігаються. Проте інколи механізм морального впливу більш дієвий за правове регулювання. Моральні вимоги звернені до совісті людини, пов'язані

зі саморегуляцією дій, усвідомленням свого обов'язку, почуттям справедливості. Вони орієнтовані на свідоме і добровільне дотримання моральних принципів. Дотримання норм моралі забезпечується можливістю застосування заходів громадського впливу. Однак людина насамперед керується своїм внутрішнім переконанням.

Отже, моральне регулювання у всьому своєму різноманітті, складності, протиріччях, взаємодіях займає в нормативній системі суспільства одне з найважливіших і визначальних місць, і його вивчення дає розуміння реальних процесів впливу на суспільні відносини. При цьому першочерговим є завдання: не дати готові рецепти на всі випадки життя, а навчити культури морального мислення, надати надійні орієнтири для вирішення конкретних ситуацій, впливати на формування моральних установок у фахівця, відповідно до специфічних вимог професії, давати пояснення й оцінку вироблених практикою стереотипів поведінки у сферах, не врегульованих правом.

Заразом система моральних правил особливо залежить від об'єктивних і суб'єктивних чинників. Основними з них є рівень правової культури і правового виховання, що відображають специфіку розвитку суспільства. У сучасному суспільстві загальний рівень культури, зокрема правової і моральної, є невисоким. Особливо варто відзначити, що посилилися проблеми у сфері моральних цінностей, які виникли в постреформаційний період.

Зазначимо також, що в літературі з етики моральні кодекси, етичні кодекси, кодекси етики, кодекси поведінки тощо слугують для доведення і пояснення моральних норм, щоб вони стали усвідомленим внутрішнім спонуканням людини. Ці кодекси містять морально-етичні норми, які встановлюють стандарти поведінки, системи цінностей, професійні орієнтири (принципи), стимули і санкції для представників конкретних професій.

Розглянемо поняття «деонтологічний кодекс» і «деонтологія». Термін «деонтологія» ввів І. Бентам, вживши його на позначення вчення про мораль в цілому. Як він відзначав, в основі цього явища лежить повинність, шляхом якого моральність висловлює вимоги соціальних законів.

С. С. Сливка використовує поняття «правнича деонтологія». Компоненти цього поняття дослідник групує у підсистеми: а) духовно-національне почуття, яке визначається такими видами культур, як духовна, національна, політична; б) морально-правове почуття, яке формується такими видами культур, як моральна, правова; в) психолого-естетичне почуття, яке зумовлюється психологічним, педагогічним, естетичним видами культур; г) службово-функціональне почуття, що виникає під впливом таких видів культур, як інформаційна, економічна, акторська. Зрозуміло, що видів культур є значно більше. В одних випадках вони виступають як основні, в інших – як дотичні до формування внутрішніх особистісних (деонтологічних) норм професійної поведінки юриста. Це залежить від спеціалізації та напряму юридичної діяльності [211, с. 18].

Вважаємо, що деонтологія є системою лише тих моральних норм, які є обов'язковими для виконання. На підтвердження цієї думки можна навести судження І. Канта, який з позицій класичного ідеалізму відзначав, що «поняття обов'язку є вже саме по собі поняттям про примус...» [63, с. 248].

Отже, найвужчим і таким, що найточніше відображає сутність норм, які містяться в ньому, є поняття «деонтологічний кодекс», моральні норми якого мають не рекомендаційний, а саме зобов'язувальний характер. Отже, вони закріплюють норми поведінки в моральній сфері, що забезпечують моральний характер відносин між населенням і соціальними групами, які виконують специфічні професійні обов'язки. Одним з перших деонтологічних кодексів є знаменита «Клятва Гіппократа», що сформована у IV ст. та у стислій формі викладає моральні норми поведінки лікаря.

За ступенем універсальності дії деонтологічні кодекси поділяють на чотири великі групи.

Загальноморальні кодекси, що містять моральні постулати загального характеру. Вони адресовані всім людям відразу і кожній людині зокрема. У повсякденному житті виконання розрізнених моральних норм і принципів ґрунтується на забезпеченні свободи вибору людиною форми індивідуальної поведінки і добровільного взяття на себе відповідальності. Моральні норми, що формують кодекс, набувають для індивіда загальнообов'язкового характеру виконання. Це забезпечується покладенням на індивіда відповідальності перед іншими, з однієї сторони, так і наявністю системи моральних санкцій - з іншої (наприклад, Десять заповідей Божих, Нагірна проповідь Ісуса).

Друга група – це кодекси корпоративної етики. Їх поширення пов'язане з сучасними процесами саморегулювання і внутрішньої інституціоналізації в сфері господарської діяльності. Зовнішня сторона регулювання підприємницької діяльності і взаємин між господарюючими суб'єктами, а також їх відносин з державою, формується за допомогою закону. Значимість етичного компонента продовжує залишатися не настільки очевидною доти, поки особи не стикаємося з різними конфліктними ситуаціями, природа яких має явно неюридичний характер.

Третя група – професійні етичні кодекси. Даний вид нормативних документів містить моральні норми і принципи, які передбачають оптимальний варіант відносини осіб до своїх професійних обов'язків. Значна роль таких кодексів для професійних груп (лікарі, науковці, журналісти, юристи тощо), зумовлена тим, що діяльність цих осіб має високу соціальну значимість для суспільства. Ця особливість підкреслюється тим, що на рівні законодавства неможливо передбачити і регламентувати все різноманіття ситуацій, в яких виявляється представник конкретної професії. Визначальну роль у даному випадку відіграє вільний і відповідальний вибір, який у важких і неоднозначних умовах повинен зробити людина. Тому-то в діяльності деяких професійних груп завжди була велика роль моральних вимог, що забезпечують внутрішній самоконтроль. Разом з тим у міру

розвитку етичного регулювання виникає потреба в систематизації моральних вимог і їх легітимації стосовно конкретної сфері життя суспільства.

Четверта група – це кодекси службової етики. Вони є формою реагування сучасної держави на необхідність відповідати тим етичним вимогам, які пред'являють громадяни до осіб, які працюють у сфері державної та муніципальної служби, правоохоронної діяльності. Виняткова особливість цих документів пов'язана з тим, що містяться в них етичні стандарти службової поведінки і норми вироблені не всередині групи.

Деонтологічні кодекси є засобом конкретизації і роз'яснення моральних зобов'язань присяги з метою їх переходу в усвідомлені внутрішні спонукальні установки суб'єкта. Для аналізу цих закономірностей звернімося до структури вчинку, який містить такі елементи: суб'єктивний мотив, зовнішні умови переходу мотиву в результат, сам результат. Мотиви, як внутрішнє усвідомлене спонукання до дії, надають їй суб'єктивний сенс. Отже, в процесі вибору варіанта поведінки зовнішні спонукальні сили переходять в установки внутрішньої саморегуляції. І завдання деонтолога, як справедливо зауважує І. Бентам, надати соціальним мотивам всю силу мотивів особистих [139, с. 338].

Деонтологічні кодекси мають певну структуру і складаються з трьох основних елементів:

- 1) вступний розділ, що зазвичай містить систему цінностей суспільства, а також головні завдання, які визначають політику держави у цій сфері;
- 2) описові (нормативні) розділи, які містять: нормативні матеріальні розділи, у яких є моральні вимоги, що висуваються до осіб при здійсненні ними своїх професійних обов'язків; нормативні процесуальні розділи, де наведено процесуальні норми права і моральні вимоги до осіб при здійсненні ними своїх професійних обов'язків (цей елемент характерний тільки для змішаних кодексів);
- 3) кінцеві розділи, що присвячуються вимогам обов'язковості дотримання норм кодексу, межі його дії, положення про набуття чинності цього документа.

Закріплення моральних норм і принципів у кодексах професійної етики можна назвати неправовим способом впливу, оскільки з правового погляду ці кодекси не є джерелом права, якщо аналогічні положення не містяться в нормативно-правових актах. Питання в тому, за яких умов моральні норми і принципи, які містяться в кодексах професійної етики, можуть стати підставою для притягнення певної категорії осіб до дисциплінарної відповідальності за порушення моральних норм. Вважаємо, що кодекси професійної етики є джерелами права, якщо аналогічні норми права містяться в нормативних актах.

Правовий спосіб впливу моральних норм на правове регулювання окремих правових відносин передбачає, що моральні норми можуть регулювати трудові і службові відносини лише опосередковано, через правові норми. Так відбувається взаємодія норм права та моральних норм при регулюванні службових відносин під час здійснення правоохоронної діяльності, зокрема поліцейськими. Залежно від того, як діють моральні і правові норми, можна виділити такі форми їх взаємодії:

1. Надання моральним нормам правового значення. Прикладом, коли моральна норма набуває статусу норми права з моральним змістом, може бути закріплення в Основах законодавства України про охорону здоров'я, права на таємницю про стан здоров'я та лікарську таємницю (ст. 39¹ та ст. 40) [130]. Заборона розголошення лікарської таємниці як моральна вимога була закріплена у клятві Гіппократа: «Щоб при лікуванні, і також без лікування, я не побачив або не почув щодо життя людей того, що не потрібно розголошувати, я промовчу про те, вважаючи подібні речі за таємницю» [69]. У сучасний період за незаконне розголошення лікарської таємниці встановлена кримінальна відповідальність (ст. 145 Кримінального кодексу України) [86].

Для представників різних професій діють свої деонтологічні кодекси: Правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [158], Правила етичної поведінки поліцейських

[164], Кодекс поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордоном [160], Кодекс етики працівників підрозділів внутрішнього аудиту [159], Кодекс поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить оформлення і видача документів, що посвідчують особу [161], Правила професійної етики нотаріусів України [165] тощо.

Правова природа кодексів професійної етики є неоднозначною, оскільки професійні стандарти є нормативно-правовими актами. Відповідно, у цьому випадку моральним нормам професійної етики надається статус норми права шляхом внесення відповідних положень у нормативні акти. Якщо для певного органу державної влади, органів місцевого самоврядування та інших установ чи організацій застосування професійного стандарту є обов'язковим через вказівку в законі, уповноважений орган чи особа повинні враховувати їхні положення при розробці та прийнятті підзаконних і локальних нормативно-правових актів. Це свідчить про важливу роль моральних норм як соціальних регуляторів. Іншими словами, законодавець визначив обов'язкові вимоги здійснення професійної діяльності, при порушенні чи недотриманні яких особу можна притягнути до дисциплінарної відповідальності.

Юридизація етики (її інституалізація в кодексах) призводить до того, що моральна норма набуває властивостей права. Це проявляється в можливості пригнєння працівників до дисциплінарної відповідальності за порушення норм професійної етики. Отже, дотримання даних норм забезпечується не лише моральним імперативом або совістю, а також засобами примусу. На правову природу норм професійної етики вказує також їх формальна визначеність. Писана форма моральних правил обмежує сферу її впливу, так як формула такого правила є моральним принципом. Дана норма регулює не будь-які міжособистісні відносини, а ті, що мають суспільне значення.

Деонтологічні кодекси є складовою і невід'ємною частиною саморегулювання професійних організацій. Як справедливо відзначає Р. І. Радейко, саморегулювання в процесі здійснення діяльності суддів, адвокатів, нотаріусів та інших представників юридичних професій – це гарантія незалежності цих осіб під час здійснення ними професійної діяльності. У цьому випадку саморегулювання здійснюється в таких напрямках: встановлення стандартів поведінки членів організації та контроль за їх виконанням [199, с. 188]. Прикладом таких актів є: Кодекс суддівської етики [71] та Правила адвокатської етики [148]. На жаль, в Україні існує негативна практика затвердження саморегулювальних актів представників юридичної професії органами державної влади. Так, наказом від 4 жовтня 2013 р. Міністерства юстиції України затверджено Правила професійної етики нотаріусів України [165], а також наказом Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 р. затверджено Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури [162].

У законодавстві та вищезазначених деонтологічних кодексах міститься чимало моральних норм, яких необхідно дотримуватися певним категоріям осіб при здійсненні професійної діяльності. Так, у Законі України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» передбачено, що зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та правилам адвокатської етики (ч. 5 ст. 27). Адвокату забороняється укладати договір про надання правової допомоги і клієнт зобов'язаний відмовитися від виконання договору, укладеного адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням, якщо: результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики (ч. 2 ст. 28) [151].

2. Прийняття норм-принципів права, зміст яких можна встановити лише під час аналізу моральних норм і принципів. Використовувані в Законі України «Про Національну поліцію» поняття: «бездоганна репутація», «високі професійні та моральні якості», «суспільний авторитет», «висока відповідальність», «нести високе звання», «висока кваліфікація» [179] – набувають фактичного визначення та юридичного значення на основі морально-етичних оцінок.

Правила етичної поведінки державних службовців встановлюють, що державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування під час виконання своїх посадових обов'язків зобов'язані неухильно дотримуватись загально визнаних етичних норм поведінки, бути доброзичливими та ввічливими, дотримуватись високої культури спілкування (не допускати використання нецензурної лексики, підвищеної інтонації), з повагою ставитись до прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, об'єднань громадян, інших юридичних осіб, не проявляти свавілля або байдужості до їхніх правомірних дій та вимог [158].

Кодекси професійної етики у сфері правоохоронної діяльності на національному рівні інформують працівників ОВС про вимоги, які до них пред'являє держава при здійсненні ними службових обов'язків, встановлює стандарти поведінки, обов'язки, права, їх гарантії та санкції. Тому, для співробітників поліції відступлення від деонтологічних норм, передбачених в кодексах, окрім моральної відповідальності, може наставати юридична відповідальність.

Варто розглянути приклади використання кодексів професійної етики у країнах ЄС, що впливають на діяльність та реформування правоохоронних органів, вдосконалюють їхню структуру, підвищують професійний та морально-етичний рівень поліцейських.

Так, Радою Європи 19 вересня 2001 р. затверджено “Європейського кодексу поліцейської етики”. Цей кодекс застосовується до традиційних підрозділів і служб державної поліції чи до інших дозволених і / або

контрольованим публічною владою органам, головною метою яких є забезпечення підтримки закону і порядку в громадянському суспільстві і яким держава дозволяє для досягнення цієї мети використовувати силу і / або спеціальні повноваження. Рада Європи затверджуючи даний документ, рекомендує урядам держав-членів керуватися у їх внутрішньому законодавстві і практиці, а також в їх кодексах поведінки для поліції принципами, викладеними в Європейському кодексі поліцейської етики, з метою забезпечення поступового введення їх в практику і можливо більш широкого їх поширення.

Прийняття Європейського кодексу поліцейської етики на початку 2000 – х років стало першим етапом будь-якого процесу, спрямованого на створення єдиних етико-моральних норм у сфері діяльності поліції. Закладаючи основи етичних норм, кодекс поліцейської деонтології передбачав полегшення визначення етичних проблем, їх розуміння, глибокий їх аналіз і полегшення прийняття рішень. Крім того, норми кодексу спрямовані на актуалізацією та розуміння тих цінностей, які захищає поліція як інститут, та про їх адекватне використання. Підходи до розуміння таких принципів діяльності поліції як «чесність», «неупередженість», «скромність» і «професіоналізм» можуть однаково застосовуватися. Крім того, положення кодексу спрямовані на формулювання деяких індивідуальних норм поведінки, які ґрунтуються на почутті гордості від приналежності до поліцейської спільноти.

Даний етичний кодекс є одним зі засобів регулювання на рівні внутрішньої організації поліції. Визначаючи норми, цінності і мінімальні етичні норми, його положення впливають на регулювання поведінки працівників поліції наступними способами: через постійний контроль над якісним рівнем співробітників поліції; через полегшення здійснення управління і нагляду; через підвищення відповідальності керівного складу всієї організації; через встановлення норм для врегулювання внутрішніх конфліктів різного характеру.

У п. 63 Європейського кодексу поліцейської етики передбачено, що у державах-членах ЄС повинні бути вироблені деонтологічні кодекси поліції, а відповідні органи повинні стежити за їх дотриманням. Держави - члени ЄС заохочуються в тому, щоб розробляти деонтологічні кодекси, засновані на цінностях, які складають основу Європейського кодексу поліцейської етики. Хоча буває важко встановлювати відмінність між деонтологічними кодексами і кодексами поведінки, проте, їх слід відрізнити від дисциплінарних інструментів, метою яких є визначення того, що складає порушення норм професійної поведінки, і внутрішніх наслідків такого порушення. Деонтологічні кодекси повинні підлягати контролю з боку відповідних органів.

Так, Правила етичної поведінки поліцейських в Україні передбачають, що передусім під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен: неухильно дотримуватися положень Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського [164]. Окрім цього, поліцейській зобов'язанні:

- професійно виконувати свої службові обов'язки, діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що визначені Конституцією, законами України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, міжнародними договорами України, а також цими Правилами;

- поважати і не порушувати права та свободи людини, до яких, зокрема, відносяться права: на життя; на повагу до гідності; на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; на свободу світогляду і віросповідання; володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; на мирні зібрання; на свободу пересування, вільний вибір місця проживання; інші права, які

передбачені Конституцією та законами України, міжнародними договорами України;

- у кожному окремому випадку вибирати той з-поміж передбачених законодавством України заходів, застосування якого призведе до настання найменш негативних наслідків;

- неухильно дотримуватись антикорупційного законодавства України, обмежень, пов'язаних зі службою в Національній поліції України, визначених Законами України «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції» та іншими актами законодавства України;

- виявляти повагу до гідності кожної людини, справедливо та неупереджено ставитися до кожного, незважаючи на расову чи національну приналежність, мову, стать, вік, віросповідання, політичні чи інші переконання, майновий стан, соціальне походження чи статус, освіту, місце проживання, сексуальну орієнтацію або іншу ознаку;

- поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо, викликаючи в населення повагу до поліції і готовність співпрацювати;

- контролювати свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку; мати охайний зовнішній вигляд, бути у встановленій формі одягу;

- дотримуватися норм ділового мовлення, не допускати використання ненормативної лексики; зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків; інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді [164].

Окрім цього, Правила етичної поведінки поліцейських в Україні містять професійні етичні вимоги щодо окремих аспектів діяльності поліцейських: поводження зі затриманою особою (поліцейський не повинен піддавати катуванню затриманих осіб, допускати жорстоке, нелюдське або таке, що принижує людську гідність, ставлення до них; поліцейський повинен

забезпечити людське ставлення та повагу до затриманої особи); взаємодія із громадськістю та іншими органами державної влади (незалежно від посади чи звання у відносинах із населенням поліцейський зобов'язаний: бути тактовним та доброзичливим; висловлювати вимоги чи зауваження, що стосуються особи, у ввічливій та переконливій формі; надати можливість особі висловити власну думку; до всіх потерпілих від злочинів або інших правопорушень проявляти повагу, охороняти їх безпеку та право на невтручання в особисте життя; за будь-яких обставин і відносно будь-якої людини як у робочий, так і в неробочий час поліцейський зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики) [164].

Дотримання поліцейськими моральних норм може проявлятися у двох аспектах: по-перше, у дотриманні ними норм моралі при прийнятті рішень, по-друге, у дотриманні вказаних норм за межами службової діяльності.

У сучасній судовій практиці є чимало прикладів притягнення до дисциплінарної відповідальності поліцейських за порушення положень присяги та моральних норм. Так, у постанові Дніпропетровського окружного адміністративного суду у справі за позовом до Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області про визнання протиправним та скасування наказів, поновлення на посаді та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу, суд дійшов висновку про наявність факту скоєння позивачем вчинку, що дискредитує звання працівника поліції та свідчить про порушення старшим лейтенантом поліції ОСОБА_3 вимог ст. 7 та ст. 8 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України, ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію», що виразилося в недотриманні принципів діяльності поліцейського, вчиненні дій, несумісних з вимогами, що висуваються до професійних та моральних якостей поліцейського [146].

Вважаємо, що текст присяги, яка міститься в юридичних документах, охоплює вихідні норми та оціночні поняття правового і морального характеру. При цьому правові норми конкретизовані в чинному

законодавстві: законах та підзаконних нормативно-правових актах, що регламентують професійну діяльність. Моральні норми також мають свої джерела конкретизації – відповідні деонтологічні кодекси. Деонтологічний кодекс – це впорядкований виклад системи моральних норм (у низці випадків охоплює локальні юридичні норми), містить вимоги до професійної поведінки суб'єкта, його моральних якостей і моральних принципів, що відображає сутність певного зрізу моральної системи. Поняття «деонтологічний кодекс» найбільш прийнятне для позначення зводу моральних вимог, що висуваються до членів певної професійної спільноти.

Інститут присяги та деонтологічні кодекси функціонують як взаємопов'язані категорії. Ці кодекси є засобом конкретизації і роз'яснення моральних зобов'язань присяги з метою їх переходу в усвідомлені внутрішні спонукальні установки суб'єкта.

3.3 Вдосконалення нормативно-правового регулювання присяги працівника органів внутрішніх справ

У сучасних умовах державотворення нового значення набуває питання реформування правоохоронних органів в Україні, а правовий статус працівників поліції – нових форм та значень. Правова основа статусу працівників поліції ще не є сформованою й усталеною, а законодавча база, з уваги на практику державотворення в зарубіжних країнах, підлягає доповненню і внесенню змін.

Зазначимо, що поліція як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, утворена відповідно до положень Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. [179].

Правозастосовна, правоохоронна та інші функції, які виконують органи внутрішніх справ, передбачає функціонування ефективного механізму реалізації правових норм, а це зумовлює необхідність високого рівня сформованості професійної правосвідомості працівників поліції. У цих умовах особливого значення набуває чітке визначення заходів підвищення рівня правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ, можливих і допустимих форм, засобів і методів виховної роботи з удосконалення їх професійної правосвідомості задля виконання ними своїх службових обов'язків та дотримання положень присяги.

С. Ю. Гаврик звертає увагу, що в умовах формування Національної поліції в Україні діяльність працівника поліції вимагає від нього високої професійної майстерності, яка відповідає вимогам присяги, морально-етичних якостей і суворого дотримання правових норм, які не суперечать принципам правової держави [20, с. 111].

На нашу думку, для усунення низького рівня професійної правосвідомості працівників поліції в сучасних умовах насамперед потрібно сформувати нову багатоетапну систему відбору кадрів, яка дозволила б здійснювати якісний професійний відбір не лише з інтелектуальних, фізичних, психофізіологічних характеристик особистості, а й за тією системою цінностей, які повинні визначати життєву позицію кандидата на службу, у поєднанні з базовими корпоративними цінностями правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ.

При здійсненні профілактичних заходів в органах внутрішніх справ слід обов'язково використовувати дві групи попереджувальних заходів: психологічного і соціального характеру. Групи заходів можна класифікувати за суб'єктами (відділи, служби, підрозділи, посадові особи органів внутрішніх справ), які здійснюють профілактичний та попереджувальний вплив.

Так, до заходів психологічного характеру належать:

1) якісний професійний відбір, що охоплює психодіагностичний відбір, з метою виявлення особистісної схильності до деформаційних проявів правової свідомості. У цьому випадку, застосовуючи різні методи відбору кандидатів на службу, слід визначити не лише їх придатність до правоохоронної діяльності загалом, а й здатність до конкретного її виду. Отже, на нашу думку, до ранньопрофілактичних заходів запобігання можливій деформації професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ у процесі вивчення кандидата на службу необхідно: сформулювати об'єктивне уявлення про його правову свідомість, зокрема про рівень правових знань, правових уявлень, правових настроїв, а також про правові переконання і правові установки; виявити і формальні, і неформальні джерела отримання юридичної інформації, ставлення до таких правових принципів, як законність, об'єктивність, справедливість та ефективність їх застосування не тільки у професійній діяльності, а й у побуті; встановити рівень прагнення кандидата у прийнятті активної участі в профілактиці та припиненні правопорушень, злочинів й інших правоохоронних заходів; вивчити ставлення кандидата до норм і принципів професійної етики та правил службового етикету; дослідити справжні джерела, розмір і легітимність доходів, матеріальні умови життя самого кандидата на службу, членів його сім'ї; виявити характер і стійкість мотивів, які визначили його прагнення вступити на службу в систему МВС України. А саме, наскільки усвідомлює він усі дисциплінарні вимоги, труднощі, правові та етичні обмеження, які виникають під час проходження служби; з'ясувати наявність конкретних уявлень у кандидата про перспективи його служби;

2) постійне спостереження за співробітниками з боку керівництва, співробітників підрозділів морально-психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ з метою своєчасного виявлення прояву деформації професійної правосвідомості;

3) проведення заходів з психологічної перебудови співробітників з метою вироблення в них поваги прав і свобод людини та громадянина, розуміння необхідності дотримання духу і букви закону.

Провідне місце серед запобіжних заходів профілактики деформації професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ соціалізуючого характеру займають такі компоненти механізму правової соціалізації співробітників органів внутрішніх справ: правове навчання, правове виховання і юридична практика.

На нашу думку, правове виховання і правове навчання працівників органів внутрішніх справ має розглядатися як частина загальнодержавної правовиховної та правоосвітньої систем. Однак на сьогодні в Україні, як свідчить практика, зазначені елементи такої системи знаходяться в розрізних станах, отже, здійснювані на різних рівнях суспільства правовиховні та правонавчальні заходи є малоефективними.

Варто також наголосити, що проблема вдосконалення професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ не була б такою актуальною, якби в молодих співробітників професійна правосвідомість сформувалася на належному рівні ще до їх вступу на службу. На нашу думку, правове виховання співробітників, здійснюване під час їх професійної діяльності в органах внутрішніх справ, має бути продовженням правового виховання, що проводилося на попередніх етапах, наприклад, в освітніх організаціях, трудовому колективі тощо. Адже лише покроково вдосконалюючи правові знання, формуючи правові цінності та правові установки, розвиваючи правові вміння і навички, можна підвищити якість професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ як професіоналів високого рівня, які дотримуватимуться положень присяги.

Зазначимо, що комплексне реформування системи МВС України спрямовано на зміну організаційно-управлінської роботи з особовим складом, зокрема виховної діяльності. Це пов'язано з тим, що сама реформа зумовлена проявом таких негативних чинників, як збільшення кількості

порушень службової дисципліни і законності серед співробітників органів внутрішніх справ, зростання кількості правопорушень і злочинів за їх участю, величезна кількість скарг громадян на їхні дії або бездіяльність.

Правозахисники відзначають, що «загалом можна стверджувати, що переатестація всього особового складу Національної поліції України, яка проходила з листопада 2015 і до вересня 2016 р., не виконала своєї основної мети – сприяти очищенню поліції від міліціонерів, що заплямували себе корупційними діями чи іншими правопорушеннями. Однак атестація мала й позитивні наслідки: вона виявила вкрай низький рівень підготовки особового складу і, відповідно, низький рівень навчання у відомчих вищих навчальних закладах. Саме зміна системи відомчої освіти має стати одним з пріоритетів реформування у майбутньому» [55].

Крім цього, серед першочергових завдань реформи має бути формування якісно нового механізму освітньо-виховної роботи в системі МВС України. Також варто зазначити, що правове виховання і правове навчання мають бути комплексними й охоплювати моральне, естетичне тощо. Тобто основою вдосконалення професійної правосвідомості працівників ОВС має стати формування в них системи цінностей, моральних норм і принципів, що відповідають сучасним реаліям.

Отже, у межах визначення найефективніших шляхів вдосконалення професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ особливу увагу варто приділяти питанням правового виховання та правової освіти.

Р. М. Андрусин зазначає, що «правове виховання працівників ОВС має певну специфіку в системі правового виховання загалом. Правове виховання пересічного громадянина та працівника ОВС не може бути через об'єктивні умови тотожним та збігатися за змістом». Дослідник визначає правове виховання як цілеспрямовану, організовану, послідовну, систематичну та системну діяльність з боку держави, її органів, установ та організацій, інших учасників правовиховної діяльності з метою формування

в особи належного рівня правової свідомості та правової культури, законослухняності, правомірної поведінки, а також прагнення до соціально-правової активності [3, с. 10].

На нашу думку, на сучасному етапі (в умовах комплексного реформування системи МВС України) уся система виховної роботи в органах внутрішніх справ, особливо її правовиховний напрямок, потребує нових, нестандартних підходів до її організації, яка повинна бути концептуально вивіреною, комплексно організованою й ефективно застосовуватися. Також елементи професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ мають бути сформовані не лише на світоглядному, а й на поведінковому рівні. Адже саме формування свідомої й активної правомірної поведінки співробітників, заснованої на їх глибоких правових знаннях, правильних правових уявленнях і сформованих життєвих переконаннях, варто вважати головною метою правовиховної роботи, що здійснюється сьогодні в органах внутрішніх справ.

Виходячи з вищезазначеного, актуалізується питання про чітко сформульовану мету і завдання правового виховання співробітників органів внутрішніх справ у контексті дотримання і виконання положень присяги.

Отже, мета правового виховання працівників органів внутрішніх справ повинна: по-перше, співвідноситися із загальною метою виховної роботи в органах внутрішніх справ – формувати і розвивати особистість співробітника як громадянина і професіонала, що володіє високими морально-етичними якостями; гуртувати службові колективи і розвинути їх до рівня соціально-професійних груп; мобілізувати особовий склад на якісне вирішення службових завдань; по-друге, мету правового виховання співробітників органів внутрішніх справ можна визначити як забезпечення свідомої правомірної поведінки співробітників у всіх сферах професійної діяльності, дотримання юридичних норм, повагу до верховенства права, а також забезпечення їх правової активності як різновиду соціальної активності.

Визначивши мету правового виховання працівників органів внутрішніх справ, потрібно визначити і його завдання. Очевидно, що постановка конкретних завдань правового виховання співробітників органів внутрішніх справ потребує врахування рівня і характеру їх професійної правосвідомості, а також розуміння того, що воно складається з різних сфер: державно-правової, адміністративно-правової, службово-бойової тощо. Крім того, правове виховання співробітників має бути різностороннім, що враховує об'єктивні потреби і самої соціально-професійної групи, і суспільства в цілому. Тобто воно повинно бути соціально орієнтованим. Це проявляється в повазі співробітників органів внутрішніх справ до закону, прав і свобод людини та громадянина, розумінні ними нерозривності своїх прав й обов'язків, умінні правомірно реалізовувати свої правоохоронні і правозастосовні функції у професійній діяльності.

Відповідно до вищесказаного, на нашу думку, можна визначити такі завдання правового виховання співробітників органів внутрішніх справ:

- засвоєння співробітниками комплексу правових спеціалізованих знань, як необхідної умови ефективного використання наданих їм прав при виконанні покладених на них обов'язків;

- формування у працівників ОВС позитивних ціннісних орієнтацій до права, законності, правопорядку тощо;

- формування стійкого правового імунітету до негативних впливів чинників соціального середовища, які є умовами деформаційних проявів професійної правосвідомості співробітників;

- формування у співробітників звичок правомірної поведінки, умінь і навичок практично реалізовувати правові знання;

- формування усвідомленого переконання співробітника в правильності і необхідності прийнятих правових приписів;

- набуття усвідомлених, основаних на морально-етичних та правових принципах дій, які співробітник органів внутрішніх справ сприймає як

належні з уваги на те, що формальна необхідність виконувати закон перейшла в його внутрішню потребу.

Практика свідчить, що вищенаведені мета і завдання у правовиховній роботі досягаються тоді, коли вона здійснюється на основі певних принципів. Це дає можливість свідомо і творчо вирішувати правовиховні завдання з урахуванням конкретних умов, вибирати і використовувати найефективніші форми, методи і засоби.

Принципи, на яких ґрунтується виховний процес, зокрема правове виховання працівників органів внутрішніх справ, складають цілісну систему. До них належать: цілеспрямованість; комплексність; науковість; плановість; систематичність; послідовність; індивідуальний і диференційований підхід; вимогливість до особистості, що поєднує повагу особистої гідності; єдність та узгодженість виховних впливів; зв'язок виховання із життям і діяльністю співробітника; врахування особливостей особистості співробітника і реальної обстановки; єдність виховання і самовиховання; відповідність мінливих умов життя суспільства тощо.

У контексті нашого дослідження вважаємо за потрібне відзначити, що специфіка правового виховання співробітників органів внутрішніх справ визначається особливостями професійної діяльності, яку вони здійснюють. А це насамперед правоохоронна діяльність, що передбачає застосування заходів захисту для відновлення порушених прав і свобод громадян, та правозастосовна, яка полягає у притягненні правопорушників до юридичної відповідальності (адміністративної, кримінальної). По-друге, у втручанні співробітників у поведінку громадян, коли вона не сприяє порушенню закону, і в застосуванні різних заходів державного примусу, не пов'язаних з юридичною відповідальністю. По-третє, окрім зазначених видів юридичної діяльності, працівники органів внутрішніх справ здійснюють організаційну, інформаційну, консультативну, профілактичну, виховну та інші види діяльності, які в юридичній науці прийнято називати «забезпечувальними». До загальних особливостей будь-якого із зазначених видів правоохоронної

діяльності, що впливає на професійну правосвідомість співробітників органів внутрішніх справ, можна зарахувати чітку правову регламентацію професійної діяльності, комунікативну взаємодію з людьми, систематичний пошук оптимальних рішень тощо. Слід акцентувати на тому, що тільки в разі обов'язкового і комплексного використання у правовому навчанні і правовому вихованні співробітників органів внутрішніх справ зазначених особливостей їх професійної юридичної діяльності може бути досягнута мета правовиховного процесу, що сприятиме дотриманню і виконанню положень прийнятої присяги.

Важливим інструментом у досягненні правовиховної мети і завдань є методи виховання, оскільки в процесі правового виховання потрібно впливати не лише на розум (правову ідеологію), а й на емоційно-вольову сферу (правова психологія) працівника ОВС.

Методи правового виховання, як зазначає Р. М. Андрусишин, – це сукупність способів і прийомів впливу на свідомість, волю, психіку і поведінку працівників ОВС, що здійснюються з урахуванням безпосередньо їх здібностей, загальних та індивідуальних властивостей, конкретної правовиховної ситуації та полягають у вирішенні завдань і досягненні мети цього напрямку виховання [3, с. 11–12]. До методів правового виховання працівників ОВС дослідник зараховує метод переконання, метод заохочення, метод примусу, метод прикладу, метод спостереження [2, с. 12]. На нашу думку, кожен з наведених методів виховання повинен містити цілу групу прийомів. Наприклад, метод переконання – пояснення, виклад, роз'яснення, повчання, настанови, навіювання; метод прикладу – показ, інструктаж, вимогу, пояснення, особистий приклад; метод заохочення – схвалення, похвали, довіру, показ перспектив; метод примусу – осуд, попередження, покарання тощо. Отже, між усіма методами і прийомами, використовуваними в виховному процесі, повинен бути тісний взаємозв'язок.

Варто нагадати, що всі зазначені методи і прийоми виховання сьогодні активно застосовуються у правовиховному процесі в органах внутрішніх

справ. Однак існує чимало питань щодо доречності, якості та ефективності застосування тих чи інших методів і прийомів виховання в тій чи іншій службовій ситуації. На нашу думку, успіх у правовому вихованні співробітників органів внутрішніх справ може бути досягнутий не тоді, коли керівник захоплюється не якимось одним методом, прийомом, а творчо застосовує всі методи і прийоми в їх логічному взаємозв'язку. Крім того, при правовому вихованні потрібно посилатися на правові норми, моральні вимоги, традиції, норми поведінки тощо.

На завершення відзначимо, що методи виховання, залишаючись принципово однаковими, повинні варіюватися керівником залежно від цілей, змісту і функцій, які реалізовує конкретна служба, підрозділи, організації органів внутрішніх справ. Високого рівня майстерності в результатах правового виховання досягає той керівник, який шукає і знаходить оптимальну відповідність методів виховання закономірностям професійного рівня і правової свідомості підлеглих.

Здійснення якісного процесу вдосконалення професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ передбачає правильний вибір таких структурних елементів правового виховання, як його форми і засоби, які ефективні, коли становлять комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених виховних заходів.

Будь-яка форма правового виховання є зовнішнім вираженням правовиховного впливу, тобто його певної зовнішньої організації. Своєю чергою, правовиховний засіб подається як канал правової інформації, за допомогою якого здійснюється правове виховання. Отже, якщо правовиховна форма показує, як організовано вплив правової ідеології на виховуваних, то правовиховний засіб – за допомогою чого воно здійснюється.

В органах внутрішніх справ традиційно склалися такі організаційні форми і засоби правового виховання: інформаційно-пропагандистська робота та індивідуальна правовиховна робота.

Відзначимо, що застосування вказаних засобів ґрунтується на правовій інформованості співробітників, що передбачає сприйняття, осмислення,

застосування і передачу правової інформації у своїй професійній діяльності. На нашу думку, важливу позицію тут повинен займати так званий правовий мінімум, тобто обов'язковий рівень правових знань, якими повинен володіти кожен співробітник органів внутрішніх справ, незалежно від займаної ним посади. На нашу думку, співробітники органів внутрішніх справ повинні володіти правовим мінімумом, який охоплює: знання основ трудового, цивільного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального законодавства; знання положень Конституції України [77], Закону України «Про Національну поліцію» [179], Дисциплінарного статуту Національної поліції України [191]*; Правила етичної поведінки поліцейських [164], загальні відомості про загальновизнані норми, цінності та принципи міжнародного права.

Варто наголосити, що інформаційна діяльність в МВС України спрямована на формування правового світогляду співробітників органів внутрішніх справ за допомогою надання та роз'яснення їм необхідної для професійної діяльності правової інформації, переконання у правильності державної правоохоронної політики. Загалом сучасна інформаційно-просвітницька робота в органах внутрішніх справ реалізується у двох аспектах, які можна умовно назвати зовнішнім і внутрішнім.

Зовнішній аспект інформаційно-просвітницької роботи полягає в проведенні МВС України узгодженої інформаційної політики у сфері формування об'єктивної громадської думки про діяльність Міністерства, створення і зміцнення позитивного образу співробітників, окремих служб і підрозділів. Формами реалізації цього напрямку є: організація регулярних виступів у засобах масової інформації керівників і представників органів внутрішніх справ; надання інформації за фактами і подіями, що викликають підвищений суспільний інтерес; підготовка відео-, фото-, аудіо- і друкованих матеріалів з актуальних проблем діяльності тощо.

* 15 березня 2018 р. Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» прийнятий та скерований на підпис Президентом України.

Не менш важливим є внутрішній аспект інформаційно-просвітницької діяльності в органах внутрішніх справ, яку здійснюють виховні структури системи МВС України – підрозділи по роботі з особовим складом. Формами реалізації цього напрямку є: єдиний день державно-правового інформування; щотижневе правове інформування; щоденне оперативне інформування; підготовка коментованих оглядів матеріалів, що публікуються в засобах масової інформації і розміщених в мережі Інтернет; випуск інформаційних бюлетенів; цільові інформаційно-просвітницькі акції, спрямовані на оздоровлення морально-психологічного стану особового складу.

Іншим найбільш значущим засобом правового виховання є індивідуальна правовиховна робота, що являє собою систему заходів індивідуального виховного впливу на співробітника органів внутрішніх справ, що здійснюються з урахуванням його особистих особливостей і спрямованих на формування в нього комплексу професійно значущих і морально необхідних якостей в інтересах бездоганного виконання оперативних та службових завдань.

Отже, саме в індивідуальній правовиховній роботі закладено найширші можливості для формування високого рівня правової культури і професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ. Індивідуальна правовиховна робота в органах внутрішніх справ здійснюється в таких формах: індивідуальні бесіди; психолого-педагогічне спостереження; вивчення документів, що характеризують співробітника; узагальнення незалежних характеристик; аналіз результатів службової діяльності та показників службової дисципліни і законності. Значну допомогу в індивідуальному правовому вихованні співробітників надає використання інституту наставництва.

На наш погляд, перелік засобів правового виховання особового складу органів внутрішніх справ варто доповнити дієвим засобом – вихованням через актив службового колективу. Це може проявлятися, наприклад, у формі створюваних громадських формувань (рада середнього і старшого

начальницького складу, рада рядового і молодшого начальницького складу, рада наставників, культурно-масовий сектор тощо). Також слід зазначити, що саме вертикальні зв'язки в службових колективах органів внутрішніх справ мають перевагу. Від керівника службового колективу, від його професіоналізму, управлінської, правової та професійно-моральної культури, особистих морально-психологічних якостей залежить ступінь розвиненості, згуртованості й ефективної трудової діяльності всього колективу. Усе це зумовлює необхідність організації в органах внутрішніх справ якісного відбору кандидатів на керівні посади з врахуванням їх психологічних якостей.

Однак будь-які заходи правового виховання самі по собі недостатні для запобігання порушенням присяги працівників органів внутрішніх справ. Тому в сучасних умовах реалізація перерахованих вище організаційних форм і засобів правового виховання в органах внутрішніх справ повинна бути спрямована на співробітників та виходити від них самих. Тобто, як нам видається, співробітник в процесі своєї професійної юридичної діяльності повинен здійснювати правовиховну роботу з населенням, тим самим повніше засвоюючи норми і принципи права, глибше вникаючи в суть правореалізаційних процесів, розвиваючи власну правову активність. У зв'язку із цим важливу, а в деяких випадках виключно важливу роль у правовому вихованні співробітників органів внутрішніх справ відіграє така форма як правове самовиховання.

На нашу думку, правове самовиховання співробітника органів внутрішніх справ має полягати у формуванні в нього глибокої поваги до права, прав і законних інтересів громадян, потреби слідувати правовим розпорядженням шляхом самостійного аналізу правової дійсності, самонавчання й особистої юридичної практики. Також правове самовиховання співробітника органів внутрішніх справ має залежати від специфіки його професійної діяльності і бути спрямоване на те, щоб привести особистісні якості, звички, риси характеру, навички та вміння у

відповідність до професійних вимог. Наприклад, слідчому, який вступив на шлях професійної юридичної діяльності, доводиться психологічно діяти одночасно у двох сферах: зовнішній та внутрішній. Зовнішня сфера представлена умовами роботи, взаємодією з різними людьми (керівниками і колегами по службі, учасниками кримінального процесу), жорсткими процесуальними вимогами як до порядку проведення розслідування, так і до особистості співробітника органів внутрішніх справ тощо. Внутрішня сфера – це почуття, думки, мотиви, цілі співробітника, тобто вона суто особиста. У процесі юридичної діяльності відбувається «співіснування» цих двох сфер.

Відзначимо, що у правовому самовихованні є одна важлива відмінність від правового виховання: якщо правове виховання можливе при позитивному ставленні співробітника ОВС до своєї особистої і професійної діяльності, то правове самовиховання здійснене лише при високій вимогливості до себе, повної зацікавленості в наміреному типі правової поведінки у професійній діяльності.

Правове самовиховання неможливе без особистої ініціативи, самостійності і творчого ставлення до роботи у правовому самовдосконаленні. Тому під час проведення з особовим складом органів внутрішніх справ заходів правовиховної спрямованості потрібно зважати на те, як мотивувати співробітника працювати над собою, навчити його правильно оцінювати свої вчинки, помічати свої негативні якості, що заважають вирішувати професійні завдання. Особлива роль у вдосконаленні професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ, як вище зазначали, належить правовому навчанню, у процесі якого співробітники повинні не лише познайомитися із системою правових спеціалізованих знань, не тільки опанувати правореалізаційні вміння і навички, а й сформувати свою професійну правосвідомість.

Варто нагадати, що правове навчання працівників органів внутрішніх справ поділяють на: загальне (у межах шкільної освіти, середньої

професійної та вищої освіти для студентів неюридичних спеціальностей) і спеціальне (професійне). Докладніше потрібно зупинитися на останньому, оскільки воно, на наш погляд, є провідним у формуванні професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ та поваги до положень присяги.

Спеціальне, тобто професійне правове навчання є основною формою формування правової свідомості співробітників органів внутрішніх справ та їх професійної підготовки як фахівців у сфері правоохоронної діяльності, захисту прав і свобод людини та громадянина, боротьби зі злочинністю. Спеціальне правове навчання передбачає підготовку фахівців у межах середньої та вищої освіти переважно з юридичних спеціальностей. Додамо, що в ідеалі професіонал-правознавець у сфері правоохоронної діяльності – це суб'єкт правоохоронної діяльності, що має високий рівень правових (спеціалізованих) знань і вмінь їх реалізації. Однак на практиці це далеко не завжди так. В органах внутрішніх справ досі відзначається брак кваліфікованих фахівців, особливо з юридичною освітою. Тому процес правового навчання співробітників, котрі вступили на службу в Національній поліції, іноді доводиться починати з нуля, наприклад, проходячи початкову (професійну) підготовку, а також перепідготовку або підвищення кваліфікації в навчальних закладах МВС України.

Отже, можна стверджувати, що зараз основну роль у процесі формування, розвитку і вдосконалення професійної правосвідомості співробітників органів внутрішніх справ відіграє період їх навчання у відомчих освітніх навчальних закладах системи МВС України (інститутах, академіях й університетах). Адже саме у цих закладах здійснюється підготовка фахівців, до компетенції яких входить юридична діяльність у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю в обсязі, визначеному чинним адміністративним, кримінальним, кримінально-процесуальним

законодавством (дізнавачі, слідчі, оперуповноважені, дільничні, співробітники патрульно-постової служби, експерти-криміналісти тощо).

Крім того, існують різні форми навчання в процесі службової діяльності: індивідуальне навчання за місцем служби під керівництвом наставників; стажування в службах, підрозділах органів внутрішніх справ; професійна службова і морально-психологічна підготовка тощо.

На нашу думку, можливим способом оптимізації практичної спрямованості відомчої освіти працівників органів внутрішніх справ може стати оновлення навчальних планів в освітніх організаціях МВС України з таких напрямів:

1) усунення дублювання навчального матеріалу в навчальних дисциплінах, а також на різних етапах навчання;

2) узгодження основної освітньої програми підготовки фахівця з конкретним замовленням на його підготовку з боку роботодавця (комплектуючого органу);

3) чіткий взаємозв'язок навчальних планів з практичними потребами конкретної спеціалізації;

4) збільшення загального обсягу навчального часу, відведеного на вивчення спеціальних дисциплін, які формують професійні та спеціально-професійні компетенції;

5) збільшення кількості навчальних годин, що відводяться на групові – семінарські і, особливо, практичні заняття, навчання, що проводяться в активних та інтерактивних формах (метод мозкової атаки, метод малих груп, метод «case-study» тощо);

6) організація проведення спільних навчальних занять з діючими співробітниками, що мають не тільки теоретичні знання, а й значний практичний досвід здійснення правозастосовної діяльності;

7) ретельно продумана і науково обґрунтована методика організації практичної діяльності учнів (курсантів, слухачів) під час виробничих практик, починаючи з перших курсів їх навчання в освітній організації;

8) облік досягнень зарубіжної юридичної науки, міжнародного законодавства, досвіду співробітників іноземних правоохоронних органів тощо.

У сучасних умовах в навчально-освітніх закладах системи МВС України необхідно з початкових курсів навчання, а не тільки в межах виробничих практик на старших курсах, активно організовувати і проводити навчання на полігонах у штучно змодельованих ситуаціях, наближених до реальних умов. На нашу думку, саме в рамках подібних занять теоретичні знання можуть сприяти більш ефективному формуванню професійних знань і вмінь, тобто професійних і спеціально-професійних компетенцій відповідно до одержуваної спеціалізації.

Значною проблемою правової освіти в системі МВС України надалі є якість професорсько-викладацького складу. Негативну оцінку отримала в останні роки поширена практика залучення до педагогічної діяльності молодих викладачів – вчорашніх випускників освітніх організацій МВС України, які ще недостатньо володіють практичними вміннями і навичками правоохоронної діяльності. На нашу думку, такий підхід абсолютно неприпустимий при комплектуванні професорсько-викладацького складу профільних кафедр: кримінального права, кримінального процесу, адміністративного права та адміністративної діяльності, оперативно-розшукової діяльності, криміналістики тощо. Важливо пам'ятати, що навчально-освітні заклади МВС України мають спеціалізований характер з прикладною спрямованістю та здійснюють підготовку фахівців, діяльність яких пов'язана з виконанням формалізованих і регламентованих функцій зі захисту прав і свобод людини та громадянина, охорони громадського порядку. Тому підготовку таких фахівців повинні здійснювати люди, які мають не лише теоретичні, а й практичні експертні знання.

Сьогодні одним з важливих компонентів навчального процесу, на наш погляд, є науково-дослідницька діяльність в освітніх організаціях системи МВС України, яка є процесом спільної творчої діяльності того, хто

навчається, і викладача (наукового керівника) з виявлення сутності досліджуваних явищ або процесів, систематизації суб'єктивно й об'єктивно нових знань, пошуку закономірностей, їх опису, пояснення і проектування.

Оцінивши загальну ситуацію, яка сформувалася в органах внутрішніх справ, варто зазначити, що сьогодні перед освітніми організаціями системи МВС Росії актуальною проблемою є підготовка в стислі терміни кваліфікованих фахівців тих служб і підрозділів органів внутрішніх справ, у яких існує проблема нестачі кадрів або їх швидка плинність, передусім з юридичною освітою, здатних з перших днів роботи ефективно здійснювати правоохоронну діяльність. Вирішення цього завдання, з урахуванням специфіки навчального процесу у вищих навчальних закладах України, на нашу думку, ґрунтується на профілізації дисциплін у сфері кримінально-правового й адміністративно-правового напрямів щодо діяльності служб і підрозділів Національної поліції України.

Важливе місце в системі діяльності працівників Національної поліції займає дотримання службової дисципліни. Одним з традиційних засобів, спрямованих на підвищення рівня службової дисципліни в ОВС, є інститут дисциплінарної відповідальності. Невід'ємним атрибутом дисциплінарної відповідальності, без якого абсолютно неможлива його реалізація та досягнення необхідного рівня службової дисципліни, є дисциплінарне провадження. Дисциплінарне провадження та дисциплінарна відповідальність тісно взаємопов'язані між собою, при цьому дисциплінарне провадження щодо відповідальності виконує роль механізму, що сприяє реальному досягненню її цілей за допомогою застосування матеріальних норм права.

У Законі України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» визначено сутність службової дисципліни в Національній поліції України, повноваження поліцейських та їхніх керівників з її додержання, види заохочень і дисциплінарних стягнень, а також порядок їх застосування й оскарження [191].

Службова дисципліна – дотримання поліцейським Конституції і законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів Національної поліції України, нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, присяги поліцейського, наказів керівників.

Передбачено, що службова дисципліна повинна ґрунтуватися на створенні необхідних організаційних та соціально-економічних умов для чесного, неупередженого і гідного виконання обов'язків поліцейського, повазі до честі і гідності поліцейського, вихованні сумлінного ставлення до виконання обов'язків поліцейського шляхом зваженого застосування методів переконання, заохочення та примусу.

Службова дисципліна, крім основних обов'язків поліцейського, визначених у ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію», зобов'язує поліцейського:

- 1) бути вірним Присязі поліцейського, мужньо і вправно служити народу України;
- 2) знати закони, інші нормативно-правові акти, що визначають повноваження поліції, а також свої посадові (функціональні) обов'язки;
- 3) поважати права, честь і гідність людини, надавати допомогу та запобігати вчиненню правопорушень;
- 4) безумовно виконувати накази керівників, віддані (видані) в межах наданих їм повноважень та відповідно до закону;
- 5) вживати заходів до негайного усунення причин та умов, що ускладнюють виконання обов'язків поліцейського, та негайно інформувати про це безпосереднього керівника;
- 6) утримуватися від дій, що перешкоджають іншим поліцейським виконувати їхні обов'язки, а також які підривають авторитет Національної поліції України;
- 7) утримуватися від висловлювань та дій, що порушують права людини або принижують честь і гідність людини;

8) знати і виконувати заходи безпеки під час несення служби, дотримуватися правил внутрішнього розпорядку;

9) підтримувати рівень своєї підготовки (кваліфікації), необхідний для виконання службових повноважень;

10) берегти службове майно, забезпечувати належний стан зброї та спеціальних засобів;

11) поважати честь і гідність інших поліцейських і працівників поліції, надавати їм допомогу та стримувати їх від вчинення правопорушень;

12) дотримуватися правил носіння однострою та знаків розрізнення;

13) сприяти керівникові в організації дотримання службової дисципліни, інформувати його про виявлені порушення, у тому числі вчинені іншими працівниками поліції;

14) під час несення служби поліцейському заборонено перебувати у стані алкогольного, наркотичного та/або іншого сп'яніння.

Варто зауважити, що при всій своїй декларативності урочисте зобов'язання (присяга) «вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки», яке дає працівник поліції перед вступом на посаду, має велике і суспільно-політичне, і морально-правове значення. Це зобов'язання є невід'ємною умовою довіри до поліції та важливим моральним обмеженням для них, якщо поліцейський постане перед спокусою порушити ті або інші правові норми. Такі зобов'язання й офіційно встановлені стандарти діяльності службовців спрямовані на всіляке зміцнення авторитету поліції загалом. Якщо ж службовець, усупереч взятому на себе зобов'язанню, допускає серйозне порушення Конституції або законодавства, то стосовно нього на цілком законних підставах може бути застосована процедура зміщення з посади [179].

Найхарактернішими формами реалізації положень присяги є виконання і дотримання. Так, працівники Національної поліції, які склали присягу,

повинні дотримуватися і виконувати її положення. Однак для багатьох положення присяги не збігаються з особистими переконаннями або в них немає чіткого розуміння суті моральних норм і вимог присяги. Як спосіб підвищення ефективності реалізації норм присяги варто назвати законодавче встановлення санкцій, пов'язаних з виконанням і дотриманням присяги [87, с. 108].

Однак відсутність санкцій за порушення положень присяги працівниками Національної поліції знижує ефективність їх виконання, оскільки не встановлена відповідальність за порушення моральних зобов'язань. Так, у ч. 1 ст. 64 Закону України «Про Національну поліцію» міститься гіпотеза «особа, яка вступає на службу в поліцію, складає Присягу на вірність Українському народові такого змісту» і диспозиція «...урочисто присягаю вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України... з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки». Однак серед причин звільнення поліцейського зі служби у ст. 77 Закону України «Про Національну поліцію» не вказано звільнення «у зв'язку з порушенням присяги».

На нашу думку, для підвищення ефективності реалізації положень присяги потрібно передбачити відповідальність за їх порушення. Адже, скажімо, за порушення службової дисципліни поліцейські незалежно від займаної посади та спеціального звання несуть дисциплінарну відповідальність згідно з положеннями Дисциплінарного статуту Національної поліції України. За вчинення адміністративних правопорушень поліцейські несуть дисциплінарну відповідальність відповідно до цього Статуту, крім випадків, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення. Поліцейських, яких в установленому порядку притягнуто до адміністративної, кримінальної або цивільно-правової відповідальності, одночасно може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності згідно із цим Статутом.

Дисциплінарним проступком визнається протиправна винна дія чи бездіяльність поліцейського, що полягає в порушенні ним службової дисципліни, невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків поліцейського або виходить за їхні межі, порушенні обмежень та заборон, визначених законодавством для поліцейських, а також у вчиненні дій, що підривають авторитет поліції.

У ст. 13 Дисциплінарного статуту Національної поліції визначено поняття дисциплінарного стягнення та розкрито його види. Дисциплінарне стягнення є засобом підтримання службової дисципліни, що застосовується за вчинення дисциплінарного проступку з метою виховання поліцейського, який його вчинив, для безумовного дотримання службової дисципліни, а також з метою запобігання вчиненню нових дисциплінарних проступків.

Дисциплінарне стягнення має індивідуальний характер та не застосовується до поліцейського, вина якого у вчиненні дисциплінарного проступку не встановлена у визначеному порядку або який діяв у стані крайньої необхідності чи необхідної оборони.

До поліцейських можуть застосовуватися такі види дисциплінарних стягнень: зауваження; догана; сувора догана; попередження про неповну службову відповідність; пониження у спеціальному званні на один ступінь; звільнення з посади; звільнення із служби в поліції.

До курсантів (слухачів), які проходять навчання у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських, крім видів дисциплінарних стягнень, визначених цією статтею, застосовується дисциплінарне стягнення у виді призначення поза чергою в наряд – до п'яти нарядів. Застосування до поліцейського інших видів дисциплінарних стягнень, не передбачених цим Статутом, забороняється [191].

Отже, моментом набуття правового статусу поліцейського і наділення його відповідними повноваженнями є факт складання присяги, а її

порушення чи невиконання передбачених нею обов'язків можуть бути підставою для конституційно-правової, адміністративно-правової або кримінальної відповідальності, а також втрати відповідного статусу.

Проаналізувавши текст присяги поліцейського, зазначимо, що в основі його поведінки закладено етичні, правові та службово-дисциплінарні норми поведінки, недодержання яких є фактом порушення присяги. Тому поліцейський, складаючи присягу, бере на себе не тільки службові зобов'язання, а й моральну відповідальність за їх виконання. Відповідно порушення ним присяги варто розуміти як скоєння проступку (вчинку) проти інтересів служби, що суперечить його обов'язкам, підриває довіру і до нього (як до носія влади), і загалом до державного органу та унеможливорює подальше виконання ним своїх обов'язків.

Однак у Законі України «Про Національну поліцію» порушення присяги працівником поліції не є підставою для застосування до нього правових санкцій. На нашу думку, необхідно на законодавчому рівні врегулювати механізм притягнення до відповідальності працівників поліції за порушення присяги. Вважаємо за потрібне внести доповнення до ст. 77 «Звільнення зі служби поліції» Закону України «Про Національну поліцію» у вигляді окремого пункту: «12) у зв'язку з порушенням присяги».

Висновки до розділу 3

Підсумовуючи здійснений у третьому розділі дисертації аналіз ролі присяги працівників органів внутрішніх справ у їхній професійній діяльності, можемо зробити такі висновки.

1. Текст будь-якої присяги містить вихідні норми та оціночні поняття правового і морального характеру. При цьому правові норми конкретизовано в чинному законодавстві: законах та підзаконних нормативно-правових актах, що регламентують професійну діяльність.

Норми моралі – це неписані правила, які існують у свідомості людей і передаються від покоління до покоління, але при цьому можуть змінюватися. Тому в деяких випадках виникає потреба однакового розуміння їх змісту, оскільки моральне встановлення, будучи засобом примусу, не завжди збігається з особистою схильністю. Тож важливо знайти такі засоби, які сприяли б переходу соціальних мотивів в особисті мотиви, таку роль щодо інституту присяги відіграють кодекси, які закріплюють норми моралі. Останнім часом дедалі активніше використовують їх регулятивний потенціал. Норми моралі також мають свої джерела конкретизації – відповідні деонтологічні кодекси.

Деонтологічний кодекс – це впорядкований виклад системи моральних норм (у низці випадків охоплює локальні юридичні норми), містить вимоги до професійної поведінки суб'єкта, його моральних якостей і моральних принципів, що відображає сутність певного зрізу моральної системи. Поняття «деонтологічний кодекс» найбільш прийнятне на позначення зводу моральних вимог, що висувуються до членів певної професійної спільноти. Інститут присяги та деонтологічні кодекси функціонують як взаємопов'язані категорії. Ці кодекси є засобом конкретизації і роз'яснення моральних зобов'язань присяги з метою їх переходу в усвідомлені внутрішні спонукальні установки суб'єкта.

Кодекси професійної етики у сфері правоохоронної діяльності на національному рівні інформують працівників ОВС про вимоги, які до них пред'являє держава при здійсненні ними службових обов'язків, встановлює стандарти поведінки, обов'язки, права, їх гарантії та санкції. Тому, для співробітників поліції відступлення від деонтологічних норм, передбачених в кодексах, окрім моральної відповідальності, може наставати юридична відповідальність.

Прийняття Європейського кодексу поліцейської етики на початку 2000 – х років стало першим етапом будь-якого процесу, спрямованого на створення єдиних етико-моральних норм у сфері діяльності поліції. Закладаючи основи етичних норм, кодекс поліцейської деонтології

передбачав полегшення визначення етичних проблем, їх розуміння, глибокий їх аналіз і полегшення прийняття рішень. Крім того, норми кодексу спрямовані на актуалізацією та розуміння тих цінностей, які захищає поліція як інститут, та про їх адекватне використання. Підходи до розуміння таких принципів діяльності поліції як «чесність», «неупередженість», «скромність» і «професіоналізм» можуть однаково застосовуватися. Крім того, положення кодексу спрямовані на формулювання деяких індивідуальних норм поведінки, які ґрунтуються на почутті гордості від приналежності до поліцейської спільноти.

Право і мораль – близькі і водночас різні системи нормативного регулювання. Кожен із цих регуляторів має специфічну сферу дії, свої механізми й об'єктивно-суб'єктивні межі впливу на вольову поведінку людини, хоча досить часто об'єкти регулятивного впливу права і моралі збігаються. Втім, механізм морального впливу інколи більш дієвий, ніж правове регулювання. Моральні вимоги звернені до совісті людини, пов'язані зі саморегуляцією дій, усвідомленням свого обов'язку, почуттям справедливості. Вони орієнтовані на свідоме і добровільне дотримання моральних принципів. Дотримання норм моралі забезпечується можливістю застосування заходів громадського впливу, але передовсім людина керується своїм внутрішнім переконанням.

2. Правила поведінки та професійної етики осіб рядового і начальницького складу ОВС передбачають, що працівник органів внутрішніх справ, керуючись присягою, відповідно до службового обов'язку, дотримуючись професійних честі і гідності, бере на себе такі моральні зобов'язання: визнавати пріоритет державних і службових інтересів над особистими у своїй діяльності; бути прикладом безумовного дотримання вимог законів та службової дисципліни у професійній діяльності та приватному житті, залишатися за будь-яких обставин чесним і непідкупним, відданим інтересам служби; ставитися нетерпимо до будь-яких дій, які ображають та принижують людську гідність, завдають болю і страждання,

являють собою тортури, жорстокість, нелюдське поводження з людьми; бути мужнім і безстрашним у небезпечних ситуаціях, які виникають під час припинення правопорушення, ліквідації наслідків аварій та стихійного лиха, вжиття заходів для порятунку життя і збереження здоров'я людей; виявляти твердість і непримиренність у боротьбі зі злочинцями, застосовуючи для досягнення поставленої мети тільки законні і високоморальні принципи.

3. Тексти присяги працівників поліції у країнах світу схожі. Характерною особливістю присяги є добровільність її прийняття для виконання обов'язків. У тексті присяги можна виділити структурні складові: обов'язок виконання повноважень; обов'язок захищати права і свободи людини; обов'язок дотримання законодавства; принципи професійної етики.

При всій своїй декларативності урочисте зобов'язання (присяга) «вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки», яке дає працівник поліції перед вступом на посаду, має велике суспільно-політичне і морально-правове значення. Це зобов'язання є невід'ємною умовою довіри до поліції та важливим моральним обмеженням для них, якщо раптом вони постають перед спокусою порушити ті або інші правові норми. Такі зобов'язання й офіційно встановлені стандарти діяльності службовців спрямовані на зміцнення авторитету поліції загалом.

Моментом набуття правового статусу поліцейського і наділення його відповідними повноваженнями є факт складання присяги, а її порушення чи невиконання передбачених нею обов'язків можуть бути підставою для конституційно-правової, адміністративно-правової або кримінальної відповідальності, а також втрати відповідного статусу.

4. Проаналізувавши текст присяги працівника поліції, зазначимо, що в основі його поведінки закладено етичні, правові та службово-дисциплінарні норми, недодержання яких є фактом порушення присяги. Тому поліцейський,

складаючи присягу, бере на себе не тільки службові зобов'язання, а й моральну відповідальність за їх виконання. У зв'язку із цим порушення присяги поліцейським варто розуміти як скоєння проступку проти інтересів служби, що суперечить покладеним на нього обов'язкам, підриває довіру і до нього (як до носія влади), і загалом до державного органу та унеможлиблює подальше виконання ним своїх обов'язків.

5. Втім, у Законі України «Про Національну поліцію» порушення присяги працівником поліції не є підставою для застосування до нього правових санкцій. На нашу думку, необхідно на законодавчому рівні врегулювати механізм притягнення до відповідальності працівників поліції за порушення присяги. Тому пропонуємо внести доповнення до ст. 77 «Звільнення зі служби поліції» Закону України «Про Національну поліцію» у вигляді такого пункту: «12) у зв'язку з порушенням присяги».

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене в дисертації, варто зазначити, що в історії та теорії права досі недостатньо досліджено концептуальні і методологічні засади поняття та розвитку інституту присяги працівників органів внутрішніх справ.

Дисертаційна робота характеризується сучасною постановкою мети і завдань, визначенням та дослідженням нових ідей і тенденцій розвитку відносин у сфері діяльності працівників органів внутрішніх справ в умовах реформування правоохоронної системи України. У дисертації враховано положення чинного вітчизняного законодавства, правозастосовну практику та інші матеріали, що стосуються теми дослідження. У підсумку сформульовано низку висновків, рекомендацій та пропозицій, а саме:

1. Визначено присягу як юридичний факт, що являє собою офіційну урочисту обіцянку дотримуватися і виконувати права та обов'язки відповідно до посади, здійснюється в особливому ритуальному порядку на основі спеціалізованих символічних дій, також це визначальний момент зміни спеціального правового статусу суб'єктів.

Наголошено, що поняття «присяга» і «клятва» є тісно взаємопов'язаними, суміжними категоріями і співвідносяться як частина і ціле (клятва – це центральний і необхідний вербальний (словесний) елемент присяги, який в історії міг замінюватися безсловесним ритуалом, тобто присяга могла приноситися і без клятви).

Зазначено, що зміни суспільного і державного життя свідчать про те, що впродовж свого історичного розвитку юридична природа і значення феномену присяги змінилися, тому присяга вимагає нового осмислення і пошуку шляхів підвищення ефективності її реалізації в сучасній юридичній практиці.

2. Складення присяги зумовлює такі юридичні наслідки: 1) з моменту складення присяги особа офіційно вступає на посаду і набуває нових суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; 2) факт прийняття присяги фіксує момент зміни правового статусу суб'єкта. Порядок прийняття присяги, її сутність і специфічні риси як правового явища регулюються сукупністю норм права, які утворюють міжгалузевий комплексний правовий інститут.

3. Запропоновано класифікацію присяги за такими критеріями:

1) за формою здійснення: усна присяга (присяга козаків) і письмова присяга (присяга осіб, які претендують на посаду державного службовця);

2) за джерелами, що закріплюють обов'язок прийняття присяги: присяги, передбачені Конституцією України (присяга народного депутата та Президента України); міжнародними договорами (присяга судді Європейського суду з прав людини); законами України (присяга прокурора, судді, адвоката, військовослужбовців); указами Президента України (визначення порядку прийняття присяги для окремих категорій державних службовців, наприклад, вперше призначених на посаду суддів), органами виконавчої влади та місцевого самоврядування;

3) за способом набуття спеціального правового статусу суб'єктом, що приймає присягу: присяга, яку складають у зв'язку з обранням на посаду на основі загального голосування (присяга депутатів Верховної Ради України; присяга керівника органу місцевого самоврядування та депутатів органів місцевого самоврядування); присяга, яку складають у зв'язку з призначенням на посаду (присяга адвоката); присяга, яку складають у зв'язку із працевлаштуванням на спеціальну державну службу (присяга працівників Національної поліції України, органів доходів і зборів, військовослужбовців, які вперше вступають на військову службу, прокурорів, слідчих органів прокуратури);

4) за кількістю суб'єктів, які складають присягу: присяга, прийнята індивідуально (присяга Президента України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, суддів Конституційного Суду України), та

присяга, прийнята колективно (присяга військовослужбовців, співробітників Національної поліції).

4. Функцію присяги витлумачено як стійкий напрям активного і позитивного впливу присяги на свідомість і поведінку людей, що визначає її природу, соціальне призначення та роль у правовій системі суспільства. Функції присяги поділено на загальні (інтегративна, мотиваційна, символічна, ідеологічна та інформаційна) та спеціальні (правовстановлювальна, правореалізаційна, правоохоронна, регулятивна, координаційна).

5. Проаналізувавши історико-правові аспекти становлення присяги в Україні, відзначено, що в період Київської Русі поняття присяги як правове явище зводилося до двох аспектів: обов'язок суддів судити згідно з правовими нормами, що супроводжувалося ритуалом її складення через цілування хреста («Хресне цілування»), та форма забезпечення правдивості доказів у цивільному і кримінальному судових процесах.

З розвитком конфесійних організацій церква стає одним з домінантних інститутів і присяга набуває релігійно-правового, а згодом тільки юридичного факту. Саме з розвитком суспільних відносин присяга із соціального явища поступово трансформувалася у правове поняття, шляхом забезпечення державним примусом і закріплення правового зв'язку присяги з державою.

Після проведення судової реформи 1864 р. сформувалися три види присяги: 1) на вірність службі; 2) певній посаді; 3) з конкретної справи. Ці різновиди присяги мали релігійний характер, що передбачав обов'язкову присутність представника духовенства відповідного віросповідання, до якого належала особа, яка присягала. Відмова від складення присяги чи публічної обіцянки, яка її замінювала, унеможлилювала допуск до зайняття посад у сфері державної служби. Крім цього, у разі відмови особи скласти присягу для здійснення покладених на неї обов'язків її притягували до відповідальності «за ухилення від виконання покладеного обов'язку».

б. У період українського державотворення (1917–1920 рр.) керівництво Української Народної Республіки та Української Держави добре розуміло важливість складання присяги на вірність Україні. Так, працівники Державної варти (тодішня назва міліції) Української Держави гетьмана П. Скоропадського складали урочисту обіцянку за формою, яка була затверджена законом від 30 травня 1918 р. Державна варта на той час була основною структурою охоронної системи Гетьманату. Цей правоохоронний орган було утворено відповідно до тимчасової постанови «Про зміну існуючих законів про міліцію і утворення Державної варти». Кадровий склад підрозділів Державної варти формувався за рахунок колишніх поліцейських, жандармів, городових, наглядачів, офіцерів та унтер-офіцерів. Складаючи присягу, службовці Державної варти використовували текст присяги військових.

Присягу приймали такі категорії осіб: 1) урядовці, що перебували на державній службі цивільних відомств Української Держави, та особи, що хотіли вступити на цю службу; 2) судді цивільних відомств Української Держави, а також особи, що мали бути призначені на судові посади; 3) військові Української Держави, а також ті, хто знову мав вступити на військову службу. Щодо останніх, то для військовослужбовців-християн та військовослужбовців, які не могли скласти присяги з огляду на свою віру, а також язичників було передбачено різні тексти присяг.

Після ліквідації Української Держави та відновлення УНР за часів Директорії нового тексту присяги ухвалено не було, а старий був практично залишений без змін. Із цього приводу в обіжнику МВС УНР від 30 липня 1919 р. зазначалось: «Маються відомості, що чини міліції й досі не зложили урочистої обіцянки на вірність Українській Народній Республіці та її верховній владі. В окремих повітах УНР ще до видання вищезгаданого документа місцева влада складала власні тексти урочистих обіцянок, доповнюючи їх конкретними вимогами, зокрема зобов'язаннями прослужити певний термін тощо».

7. У радянський період тексти присяги працівників міліції містили політичні зобов'язання – «залишатися відданим своєму народові, соціалістичній Батьківщині і справі комуністичного будівництва»; морально-етичні – «бути чесним, мужнім, дисциплінованим, пильним працівником»; професійні – «зразково нести службу, дотримуватися соціалістичної законності, зберігати державну і службову таємницю», «сумлінно і беззаперечно виконувати всі покладені на нього обов'язки, вимоги статутів і наказів».

8. У сучасний період збереглося історично сформоване розуміння присяги працівника органів внутрішніх справ як різновиду ритуалу, в якому акцентовано на зовнішній формі здійснення діяльності з усвідомлення змісту. Тексти сучасних присяг характеризуються стислістю, конкретністю і відсутністю в них вказівок на заохочення чи покарання особи, яка складає присягу. Відсутність у тексті присяги ідеологічного змісту пов'язана з тим, що сучасні конституції держав визнають ідеологічне та політичне різноманіття, багатопартійність. Основний же акцент у присязі спрямований на відповідальність особи, що присягає за доручену їй справу.

До прийняття 2 липня 2015 р. Закону України «Про Національну поліцію» присяга працівника органів внутрішніх справ була сформульована в постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження нового тексту Присяги працівника органів внутрішніх справ». Її основними правовими категоріями були: «залишатися відданим народові України», «суворо дотримуватися Конституції та чинного законодавства України», «з високою відповідальністю виконувати свій службовий обов'язок». Такі ж категорії, як бути «гуманним», «чесним», «сумлінним» були оціночними. Вони відігравали допоміжну роль і набували змісту лише за рахунок основних категорій. У новому Законі України «Про Національну поліцію» визначено такі основні правові категорії: «вірні служити Українському народові», «дотримуватися Конституції та законів України», «поважати і охороняти права і свободи людини», «виконувати свої службові обов'язки».

9. Значення слів присяги поліцейського «дотримуватися Конституції та законів України» варто розглядати як гарантію його незалежності, що передбачено ч. 1-2 ст. 10 Закону України «Про Національну поліцію»: «Поліція забезпечує захист прав та свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності. Поліція у своїй діяльності є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань». До оціночних категорій у присязі поліцейських належать такі: «усвідомлюючи свою високу відповідальність», «честь держави», «з гідністю нести високе звання поліцейського», «сумлінно виконувати».

10. Незалежно від професійних та особистих якостей, рівня фізичної підготовки та стану здоров'я на службу в поліцію не можуть бути прийняті особи, які, зокрема, відмовилися від взяття на себе зобов'язань дотримуватися обмежень та/або від складення Присяги (п. 1. ч. 3 ст. 49 Закону України «Про Національну поліцію»). Отже, працівник поліції, який приймає присягу, приймає до виконання визначене і виключне коло обов'язків, за невиконання чи неналежне виконання яких йому можна заявити претензію в порушенні присяги. Перелік обов'язків визначається специфікою та умовами правоохоронної діяльності поліції. Вони мають зосереджуватися у присязі, бути чіткими юридичними категоріями, які не підлягають розширеному тлумаченню. Присяга працівника поліції є різновидом публічно-правового акта між особою і державою, із змісту якої можна встановити, які дії чи яка поведінка розцінюється як її порушення.

11. Текст присяги, що міститься в юридичних документах, охоплює вихідні норми та оціночні поняття правового і морального характеру. При цьому правові норми конкретизовано в чинному законодавстві: законах та підзаконних нормативно-правових актах, що регламентують професійну діяльність. Моральні норми також мають свої джерела конкретизації – відповідні деонтологічні кодекси.

Деонтологічний кодекс – це впорядкований виклад системи моральних норм (у низці випадків охоплює локальні юридичні норми), містить вимоги

до професійної поведінки суб'єкта, його моральних якостей і моральних принципів, що відображає сутність певного зрізу моральної системи. Поняття «деонтологічний кодекс» найбільш прийнятне на позначення зводу моральних вимог, що висуваються до членів певної професійної спільноти. Інститут присяги та деонтологічні кодекси функціонують як взаємопов'язані категорії. Ці кодекси є засобом конкретизації і роз'яснення моральних зобов'язань присяги з метою їх переходу в усвідомлені внутрішні спонукальні установки суб'єкта.

12. У Законі України «Про Національну поліцію» порушення присяги працівником поліції не є підставою для застосування до нього правових санкцій. Необхідно на законодавчому рівні врегулювати механізм притягнення до відповідальності працівників поліції за порушення присяги. Тому запропоновано доповнити ст. 77 «Звільнення зі служби поліції» Закону України «Про Національну поліцію» таким пунктом: «12) у зв'язку з порушенням присяги».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абубакарова М. М., Селимова А. М. Присяга и ее особенности в историко-правовом процессе. *Kluczowe aspekty naukowej działalności: materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji*. 2010. С. 15–22.
2. Андріюк В. В. Теоретико-методологічні основи юридичного прогнозування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2007. 20 с.
3. Андрусин Р. М. Правове виховання працівників ОВС: теоретико-правовий вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / НУ «Львівська політехніка». Львів, 2016. 20 с.
4. Бабаев В. К., Баранов В. М. Общая теория права: краткая энциклопедия. Н. Новгород, 1997. 274 с.
5. Бабенко В. О. Особливості звільнення державних службовців. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 362–367.
6. Бадахов Н. Клятва с несколькими неизвесными. *Закон и бизнес*. 2014. 12-18 июля. № 28 (1170). URL: http://zib.com.ua/ru/92725-predlagayut_utochnit_komu_prisyagaet_sudya.html (дата звернення: 15.12.2016).
7. Балинська О. М. Семіотика права: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
8. Балух В. С. Організація і діяльність комерційних судів Російської імперії: історико-правове дослідження на прикладі Одеського комерційного суду (1808–1917): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2002. 20 с.
9. Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII ст. – 1917 р.). Харків: Золота миля, 2012. 616 с.

10. Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Становлення та розвиток міліції України (1921–1930 роки): історико-правове дослідження. Харків: Золота миля, 2015. 498 с.
11. Баранов В. М., Чуманов Е. В. Классификация в российском законодательстве: монография. Н. Новгород, 2005. 260 с.
12. Біла-Тіунова Л. Р. Щодо правової природи присяги державного службовця. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та асп. / НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 1. С. 14–16.
13. Брокгауз Ф. А., Ефрон Ф. А. Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург, 1882. Т. 25. 960 с.
14. Брычев Н. Что требует военная присяга от военнослужащих. Москва: Воениздат, 1955. 79 с.
15. Варунц Л. Д. Досвід організації діяльності Королівської канадської кінної поліції та шляхи його використання в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2012. 20 с.
16. Васильев Ф. П., Бережкова Н. Ф. Становление и развитие процесса принятия присяги в системе государственных органов в России. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2005. № 3. С. 24–25.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
18. Верстюк В., Гай-Нижник П., Коник С. Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні / упоряд. А. Вишневецький. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2008. 124 с.
19. Власенко В. П. Правова культура працівників міліції в сучасних умовах (аксіологічний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2013. 18 с.

20. Гаврик С. Ю. Совершенствование огневой подготовки полицейских. *Особливості підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України: зб. матер. I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 трав. 2016 р.) / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 111–116.*

21. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2011. 64 с.

22. Галкина Е. П. Мифологические конструкты в процессах формирования властных отношений: региональный аспект: автореф. дис. ... канд. социол. наук. Пенза, 2007. 16 с.

23. Гарасимів О. І. Філософсько-правовий аспект соціальної відповідальності в діяльності працівників органів внутрішніх справ: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 188 с.

24. Гарбузов В. В. Адміністративно-правовий статус підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2016. 20 с.

25. Гетьман-П'ятковська І. А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2007. 20 с.

26. Гіда Є. О. Деонтологічні засади міліції України у сфері правопорядку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2012. 36 с.

27. Глебов А. П. Сущностно-субстанциональный и функциональный подходы в исследовании государственных и правовых-явлений. *Проблемы теории государства и права* / под ред. М. Н. Марченко. Москва, 2004. 345 с.

28. Головатый Н. И. Клятва солдата. Ярославль: Верх.-Волж. кн. изд-во, 1973. 144 с.

29. Гончаренко О. В. Порухення присяги судді: практичний аспект. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 1. С. 52–73.
30. Гончаров Ф. Л. Присяга и уставы о воинском долге и чести. Москва: Изд-во ДОСААФ, 1968. 88 с.
31. Гончарова Г. Присяга судді: потрібні чіткі ознаки її порушення для звільнення його з посади. *Право України*. 2016. № 3. С. 244–252.
32. Грабовецький О. І. Звичаєве право як фундамент формування національної свідомості. *Інформація та культура в забезпеченні сталого розвитку людства*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 9 листоп. 2016 р.) / Маріуп. держ. ун-т; за заг. ред. Г. І. Батичко. Маріуполь: МДУ, 2016. С. 23–25.
33. Гріпчук Г. С. Присяга судді: її правове та етичне значення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.): у 2 т. Одеса, 2016. Т. 2. С. 144–146.
34. Грітчина В. Ю. Адміністративно-правове забезпечення кадрових процедур в Національній поліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Наук.-дослід. ін-т публіч. права. Київ, 2017. 18 с.
35. Грічун Г. С. Присяга судді: її правове та етичне значення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.): у 2 т. / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. Т. 2. С. 144–146.
36. Данилів С. В. Адміністративна процедура складання присяги працівниками Національної поліції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. – 2017. – Вип. 27. – С. 49–50.
37. Данилів С. Порухення провадження в адміністративних справах щодо порушення присяги публічним службовцем. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 94–98.

38. Данильчик О. В. Потенціал з покращення етики суддів України та культури правосуддя загалом. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.): у 2 т. / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. Т. 2. С. 146–148.

39. Дедушно А. Функціональні та структурно-семантичні особливості комісивів (на прикладі мовленнєвих актів обіцянки, клятви, присяги). *Філологічні науки*. 2011. Вип. 1. С. 106–113.

40. Дерейко І. І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки) / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. 173 с.

41. Джурканин Т. Д., Негодченко А. В., Сергєвнин В. А. Кадровое обеспечение полиции США: монография / под ред. А. В. Негодченко; Нац. ун-т внутр. дел. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел; Днепропетровск: Лира ЛТД, 2003. 358 с.

42. Дмитрієнко Ю. М. Першоджерела традиційної української правосвідомості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 50–55.

43. Дрогозюк К. Б. Відмінності доказування у цивільному процесі України та Франції. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.): у 2 т. / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. Т. 2. С. 590–593.

44. Дрогозюк К. Б. Понятійний апарат доказування в цивільному процесі України та Франції. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 18 груд. 2015 р.) / уклад.: І. В. Андронов, М. В. Волкова, Р. Ф. Гонгало. Одеса: Фенікс, 2015. С. 96–100.

45. Дубова Г. О. Плюралізм правової методології: зміст, особливості інтерпретації та умови формування юридичної науки на сучасному етапі розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 48–51.

46. Етимологічний словник української мови: у 7 т. Т. 4: Н–П / ред. кол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.; уклад.: Р. В. Болдирєв та ін.; ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Складенко. Київ: Наук. думка, 2003. 656 с.

47. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: в 2 т. Москва, 2000. Т. 2: П–Я. 1125 с.

48. Ємельянова Л. В. Система забезпечення зобов'язань у римському праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / кер. роботи Є. О. Харитонов; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2001. 20 с.

49. Желізняк В. М. Губернатор в системі місцевого управління Російської імперії 1796–1914 рр. (на матеріалах Волинської Губернії): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Терноп. нац. пед. ун.-т. Тернопіль, 2013. 242 с.

50. Заборовський В. В., Булеца С. Б. Присяга адвоката та відповідальність за її порушення. *Римське право як підґрунтя сучасного права Європи*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27 трав. 2016 р.) / за заг. ред. Є. О. Харитонова; НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2016. С. 55–58.

51. Завальнюк В. В. Ірраціональні аспекти правової реальності у світлі юридичної антропології. *Актуальні проблеми*. 2013. Вип. 48. С. 11–22.

52. Завальнюк В. Мифологический контент в позитивном праве: антропологический аспект. *Leges si Viata*. 2014. № 2/2. С. 103–106.

53. Закон про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі. *Науково-документальна збірка до 90-річчя запровадження державної служби в Україні* / В. Верстюк, П. Гай-Нижник, С. Коник та ін.; упоряд. А. Вишневський. Київ: Центр

сприяння інституційному розвитку державної служби, 2008. С. 104–105.

54. Закревський А. Є. Правові основи організації і діяльність поліції та жандармерії у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2014. 16 с.

55. Захаров Є. Реформування органів внутрішніх справ та права людини. URL: <https://helsinki.org.ua/mvs-ta-prava-lyudyny-e-zaharov/>.

56. Зинченко И. А., Попов А. А. О присяге (клятве) свидетеля: компаративизм или конвергенция права? *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. 2015. № 5. С. 62–69.

57. Золоте слово: хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть. Кн. 1: Література раннього Середньовіччя (до 988 року); Література високого Середньовіччя (988–1240) / за ред. В. Яременка; упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2002. 784 с.

58. Зубов К. М. Службові відносини у контексті закону «Про державну службу» (2011). Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та асп. складу (м. Одеса, 16–17 трав. 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 60–61.

59. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородін та ін.; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т. 1. 544 с.

60. Казарьян А. В. Присяга на всю жизнь. Москва: Воениздат, 1988. 269 с.

61. Казмірук О. В. Адміністративно-правовий статус податкової міліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. авіац. ун-т. Київ, 2013. 20 с.

62. Калинин С. А. Методология общей теории права (лекция). *Право.by*. 2011. № 2. С. 7–17.

63. Кант И. Метафизика нравов: в 2 ч. / пер. с нем., примеч. С. Я. Шейнман-Топштейн и Ц. Г. Арзаканьяна. Москва, 2007. 478 с.
64. Картавый А. А. Приведение к присяге государственных гражданских служащих как фактор формирования у них антикоррупционного мировоззрения. *Алтайский юридический вестник*. 2017. № 20. С. 81–83.
65. Кельман М. С. Загальнонаукова методологія і методологія права. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: статті учасн. Третього всеукр. «круглого столу» (м. Львів, 23–24 листоп. 2007 р.). Львів: СПОЛОМ, 2008. С. 170–181.
66. Кельман М. С. Методологія як форма мислення і складова культури дослідника: навч. посіб. для асп. та магістрів. Львів: Растр-7, 2017. 220 с.
67. Кетов Ю. М. Обычное право и суд в Кабарде во второй половине XVIII–XIX века: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ростов-на-Дону, 1998. 30 с.
68. Ківалов С. В. Новітні положення Закону України «Про державну службу» 2011 р. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Др'омін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін та ін. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. Вип. 73. С. 7–22.
69. Клятва Гіппократа. Офіційний веб-сайт Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького. URL: http://meduniv.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=186&Itemid=205.
70. Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2004. 20 с.

71. Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 року. URL: [http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf).

72. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.

73. Козін С. М. До питання звільнення з посади за порушення присяги державного службовця. *Право та інновації*. 2014. № 4. С. 171–178.

74. Коломоєць Т. О., Шевченко М. В. Мотивація державного службовця за допомогою присяги. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 1. С. 77–84.

75. Коненко С. Я. Організація роботи поліції Німеччини (використання досвіду під час реформування міліції України): монографія. Тернопіль: Терно-граф, 2013. 369 с.

76. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. Підготувала Вовк О. Б. *Архіви України*. 2010. Липень-вересень. Вип. 3-4 (269). С. 145–166.

77. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

78. Копылова Е. А. Преступление дачи ложных показаний под присягой в международном уголовном праве. *Международное правосудие*. 2016. № 2 (18). С. 108–118.

79. Коротенко Д. В. Загальна поліція Катеринославщини та її діяльність у другій половині XIX століття: кадри, структура, функції: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.00 / Дніпропетров. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2013. 20 с.

80. Котелюх М. О. Формування професійно-правової етики майбутніх працівників міліції громадської безпеки у фаховій підготовці: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 13.00.04. / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2013. 20 с.

81. Кравчук В. Історико-правові аспекти конституційних основ правового статусу суддів у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) на теренах радянської України. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1. С. 31–36.

82. Кравчук В. Історико-правові аспекти основ правового статусу суддів у період Київської Русі, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держави (IX ст. – середина XVI ст.). *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. – С. 36–41.

83. Кравчук О. Л. Історичний розвиток поняття «присяга». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. Вип. 13 (1). С. 107–111.

84. Кривенко О. В. Порядок добору кандидатів на посади місцевих прокурорів та їх призначення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 р.): у 2 т. / відп. ред. М. В. Афанасьєва. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. Т. 2. С. 142–144.

85. Кривошея І. Присяги російським царям XVII–XVIII ст. як джерело історії неурядової старшини Гетьманщини. *Сіверянський літопис*. 2011. № 4. С. 17–26.

86. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

87. Круглякова В. Б. Проблеми реалізації присяжної норми. *Вестник Поволжской академии государственной службы*. 2009. № 4 (21). С. 107–110.

88. Крупка О. В. Присяга у кримінальному праві та кримінальному процесі Київщини і Волині у другій половині XVI – першій половині XVII ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2013. Вип. 24. С. 7–12.

89. Крупка О. В. Присяга у суспільному житті та цивільно-правових відносинах Правобережної України у XVI – першій половині XVII ст. *Історичний архів*. 2015. Вип. 14. С. 72–79.

90. Куйбіда Р. О. Організація і розвиток сучасної судової системи України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Акад. адвокатури України. Київ, 2006. 21 с.

91. Куліцька С. В. Проблемні питання відповідальності судді за порушення присяги. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 1. С. 202–217.

92. Купченко Ю. А. Перформативные истоки юридического термина *sponde*. К вопросу о ритуализации права. *Сибирский филологический журнал*. 2014. № 1. С. 243–246.

93. Лапко А. Г. Юридико-психологічні засади підготовки працівників міліції до професійної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014. 20 с.

94. Левашева З. П. Военная присяга – клятва советского воина на верность Родине: рекоменд. указатель лит-ры / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина. Военный отдел. Москва, 1950. 71 с.

95. Лемеш Д. Л. Адміністративно-правовий статус працівників поліції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. *Науково-дослідний інститут публічного права*. Київ, 2016. 20 с.

96. Лемеш Д. Л. Адміністративно-правовий статус працівників поліції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». Київ, 2016. 202 с.

97. Лучінов М. Червона присяга. Київ: На варті, 1935. 55 с.

98. Любар М. Г. Кадрове забезпечення органів загальної та політичної поліції Російської імперії у кінці XVIII – на початку XX ст.: історико-правове дослідження (на матеріалах українських губерній): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 20 с.

99. Макаренко Ю. В. Правове регулювання трудових відносин дипломатичних працівників: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2013. 20 с.

100. Макарова З. Присяга прем'єр-міністра України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. – Вип. 4. С. 64–66.

101. Маляренко А. В. Підстави юридичної відповідальності суддів загальної юрисдикції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 20 с.

102. Марков В. В. Причини, що викликають професійну деформацію працівників органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2012. № 4 (46). С. 226–228.

103. Масловская Т. С. Принесение присяги при вступлении в должность. *Государство и право*. 2014. № 12. С. 94–98.

104. Мельник В. В. Искусство защиты в суде присяжных: учеб.-практ. пособие. Москва: Дело, 2003. 480 с.

105. Мельник К. Ю., Бортник С. М., Худякова О. В. Проблеми правового регулювання виникнення трудових правовідносин з поліцейськими: монографія / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: У справі, 2017. 229 с.

106. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45; № 46-47; № 48. Ст. 552.

107. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: іст.-реліг. моногр. Київ: АТ «Обереги», 1992. 424 с.

108. Михайленко П., Довбня В. Міліція України в останні роки існування Радянського Союзу та перші роки незалежності України (1990–1992 рр.). URL: http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/min/uk/publish/printable_article/47427?jsessionid=06304E8A45F0E0CDBD5B766C4619B8F9.

109. Михайлик О. Г. Міліція Чернігівщини (1919–1940 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». Київ, 2013. 16 с.

110. Мокрицька Н. П. Складення присяги як умова виникнення відносин найманої праці з державним службовцем у новому Законі України «Про державну службу». *Форум права*. 2013. № 3. С. 390–394.

111. Мороз О. Л. Об ответственности юридически заинтересованных в исходе дела лиц за дачу ими заведомо ложных объяснений в гражданском судопроизводстве. *Вестник Полоцкого государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2009. № 4. С. 144–148.

112. Никитин А. В. Правовые символы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 1999. 17 с.

113. Норвезькі прислів'я та приказки / упоряд., передм. та пер. з норв. Ольги Сенюк. Київ: Дніпро, 1991. 203 с.

114. Нурбаев Ж. Е. История военной присяги в Казахстане. *Право и государство*. 2012. № 2-4. С. 28–33.

115. О введении в действие положения о службе рабоче-крестьянской милиции: Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Совета Народных Комиссаров Р.С.Ф.С.Р. от 28 сентября 1925 года. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2671.htm (дата звернення: 25.03.2016).

116. О дальнейшем совершенствовании правового регулирования деятельности советской милиции: Постановление Совета Министров СССР от 8 июня 1973 г. № 385. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_8094.htm (дата звернення: 24.04.2017).

117. О рабоче-крестьянской милиции (положение): Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Совет Народных Комиссаров Р.С.Ф.С.Р. от 10 июня 1920 г. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_688.htm (дата звернення: 24.04.2017).

118. О специальных званиях рядового и начальствующего состава органов внутренних дел: Указ Президиума ВС СССР ОТ 23.10.1973 г. URL: <http://russia.bestpravo.ru/ussr/data03/tex14602.htm> (дата звернення: 24.04.2017).

119. Об организации советской рабоче-крестьянской милиции (инструкция): Постановление Народного Комиссариата по внутренним делам РСФСР от 13 октября 1918 г. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_376.htm (дата звернення: 24.04.2017).

120. Об основных обязанностях и правах советской милиции по охране общественного порядка и борьбе с преступностью: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 июня 1973 г. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_8093.htm (дата звернення: 24.04.2017).

121. Об утверждении устава внутренней службы органов внутренних дел: Приказ МВД СССР от 6 марта 1979 г. № 80. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13892.htm> (дата звернення: 24.04.2017).

122. Обзор судебной практики Суда по вопросу свободы вероисповедания. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_religion_RUS.pdf. (дата звернення: 23.05.2017).

123. Овчаренко О. М. Порухення присяги як підстава конституційної відповідальності судді. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 123. С. 237–247.

124. Овчаренко О. М. Проблема визначення строків давності притягнення суддів до відповідальності за порухення присяги. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 124. С. 168–176.

125. Овчаренко О. Проблема забезпечення незалежності суддів при звільненні їх за порухення присяги. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 243–252.

126. Ожегов С. И Словарь русского языка: ок. 57000 слов / под ред. чл.-кор. АН СССР Н. Ю. Шведовой. 18-е изд., стер. Москва: Рус. яз., 1987. 1250 с.
127. Олизько В. В. Міжнародне право в епоху середньовіччя. *Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського*: матер. Міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовтня 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 64–67.
128. Орехов С. И. Клятва и проклятие как элементы религиозного культа. Отношение человека к иррациональному: сборник. Свердловск, 1989. 207 с.
129. Ортинський В. Л., Остапенко О. І., Ряшко О. В. Поліція США. Львів, 2003. 139 с.
130. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 47. Ст. 19.
131. Папенко Є. Українські січові стрільці: присяга на вірність Австро-Угорщини чи боротьба за українські державні інтереси. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 39. С. 102–107.
132. Передерій О. С. Правовий статус поліції країн континентальної правової сім'ї (загальнотеоретична характеристика на матеріалах Франції, Німеччини, Польщі): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2009. 20 с.
133. Петренко І. М. Згода як умова укладання шлюбу в контексті шлюбно-сімейних відносин мирян Російської православної церкви (XVIII ст.). *Український історичний журнал*. 2010. № 5. С. 51–68.
134. Петришак Б. І. До історії публічного нотаріату у Львові XVI ст.: процедура призначення та присяги. *Архіви України*. 2010. № 3-4 (269). С. 93–104.
135. Петров В. Д. Военная присяга – клятва на верность Советской Родине. Москва: Знание, 1982. 64 с.

136. Петровський В. М. Одеська міська поліція: історико-правове дослідження. Одеса: Юрид. л-ра, 2008. 197 с.

137. Пихтін М. П. Організаційно-правові основи діяльності поліції Швеції (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2009. 19 с.

138. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13. Ст. 112.

139. Покровский П. Бентам и его время. Петроград: Типографія А. Э. Коллинсъ, 1916. 688 с.

140. Полиция: от прошлого до настоящего. Сборник статусных нормативных документов: науч.-практ. пособие / сост. и авт. вступ. ст. Р. С. Мулукаев, В. В. Черников. Москва: Юрайт, 2014. 335 с.

141. Положение о прохождении службы офицерским составом Министерства внутренних дел СССР: Приказ Министра внутренних дел Союза ССР объявлением от 2 ноября 1951 г. № 0776. *ЛУБЯНКА. ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ 1917 – 1960. Справочник* / сост., введение и прим. А. И. Кокурина, Н. В. Петрова; науч. ред. Р. Г. Пихоя. Москва: Издание МФД, 1997. С. 313–322.

142. Положение о Рабоче-Крестьянской Милиции: Постановление Совета Народных Комиссаров СССР от 25 мая 1931 г. № 390. *Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик*. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3714.htm (дата звернення: 24.04.2017).

143. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 10 грудня 2008 р. № 1153/2008. *Офіційний вісник Президента України*. 2008. № 47. Ст. 1417.

144. Пономарьов О. В. Адміністративно-правовий статус податкової міліції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». Київ, 2015. 16 с.

145. Португальські прислів'я та приказки / упоряд. та вступ. слово Маргарити Жердинівської; з португ. пере. Михайло Литвінець. Київ: Дніпро, 1982. 123 с.

146. Постанова Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 3 жовтня 2017 р. у справі № 804/3326/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67681369> (дата звернення: 24.11.2017).

147. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 7 серпня 2015 р. у справі № 826/7162/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48540444> (дата звернення: 24.04.2017).

148. Правила адвокатської етики, затвердженні Звітно-виборчим з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 р. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00dda53cd.pdf.

149. Прилуцький С. Присяга судді: стара категорія – новий правовий зміст. *Право України*. 2001. № 6. С. 102–105.

150. Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки / упоряд. Ю. Мицик, М. Кравець; голова ред. кол. П. С. Сохань; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, НУ «Києво-Могилянська академія». Київ, 2003. 350 с.

151. Про адвокатура та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.

152. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7-8. Ст. 50.

153. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.

154. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 29. Ст. 409.

155. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 52. Ст. 490.

156. Про державну службу: Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4050-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 26. Ст. 273.

157. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 18. Ст. 132.

158. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 5 серпня 2016 р. № 158. *Офіційний вісник України*. 2016. № 74. Ст. 51.

159. Про затвердження Кодексу етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту: Наказ Міністерства фінансів України від 29 вересня 2011 р. № 127. *Офіційний вісник України*. 2011. № 83. Ст. 3037.

160. Про затвердження Кодексу поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордоном: Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Головного управління державної служби України від 5 липня 2011 р. № 330/151/809/434/146. *Офіційний вісник України*. 2011. № 61. Ст. 123.

161. Про затвердження Кодексу поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належать оформлення та видача документів, що посвідчують особу: Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства інфраструктури України, Головного управління державної служби України від 14 червня 2011 р. № 319/149/145/145. *Офіційний вісник України*. 2011. № 50. Ст. 49.

162. Про затвердження Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури: Наказ Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 р. № 123. URL: <http://www.gp.gov.ua/>

ua/kodet.html?_m=publications&_t=rec&id=113992 (дата звернення: 21.05.2017).

163. Про затвердження нового тексту Присяги працівника органів внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1991 р. № 382. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/382-91-%D0%BF> (дата звернення: 21.05.2017).

164. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 листопада 2016 р. № 1179. *Офіційний вісник України*. 2017. № 2. Ст. 522.

165. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: Наказ Міністерства юстиції України від 4 жовтня 2013 р. № 2104/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 82. Ст. 580.

166. Про затвердження тексту Присяги працівника органів внутрішніх справ Української РСР: Постанова Ради Міністрів УРСР від 17 квітня 1991 р. № 95. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/95%D0%B0-91-%D0%BF> (дата звернення: 21.05.2017).

167. Про звільнення Антонюка Д. Ю. з посади Голови Державної авіаційної служби України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 вересня 2015 р. № 882-р. *Урядовий кур'єр*. 2015. 8 верес. № 164.

168. Про звільнення В. Волги з посади Голови Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України: Указ Президента України від 25 липня 2011 р. № 771/2011. *Офіційний вісник Президента України*. 2011. № 22. Ст. 931.

169. Про звільнення Лікарчука К. І. з посади заступника Голови Державної фіскальної служби України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2015 р. № 907-р. *Урядовий кур'єр*. 2015. 9 верес. № 165.

170. Про звільнення Николенка О. М. з посади першого заступника Голови Державного агентства рибного господарства України: Розпорядження Кабінету Міністрів України. *Урядовий кур'єр*. 2015. 19 трав. № 87.

171. Про звільнення С. Костенка з посади голови Карлівської районної державної адміністрації Полтавської області: Указ Президента України від 7 жовтня 2017 р. № 188/2017-рп. *Офіційний вісник Президента України*. 2017. № 23. Ст. 462.

172. Про звільнення суддів: Указ Президента України від 30 січня 2016 р. № 27/2016. *Офіційний вісник Президента України*. 2016. № 5. Ст. 97.

173. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.

174. Про Конституційний Суд України: Закон України від від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

175. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 4. Ст. 95.

176. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

177. Про місцеві вибори: Закон України від 14 липня 2015 р. № 595-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37-38. Ст. 366.

178. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

179. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 1970.

180. Про порядок проведення урочистого засідання Верховної Ради України, присвяченого складенню присяги новообраним Президентом України: Постанова Верховної Ради України від 14 грудня 2004 р. № 2227-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 3. Ст. 80.

181. Про Порядок складення присяги судді особою, вперше призначеною на посаду професійного судді: Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 380/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 28. Ст. 1158.

182. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

183. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14 / № 14-15; № 16-17. Ст. 133.

184. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 р. № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.

185. Про спеціальні звання рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ: Указ Президії ВС СРСР від 23 жовтня 1973 р. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901749659> (дата звернення: 21.05.2017).

186. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 р. № 2790-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.

187. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22. Ст. 194.

188. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

189. Про текст Військової присяги: Постанова Верховної Ради України від 6 грудня 1991 р. № 1936-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 13.

190. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30 червня 2004 р. № 1932-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.

191. Проект Закону про Дисциплінарний статут Національної поліції України. від 16 травня 2016 р. № 4670. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59106 (дата звернення: 21.05.2017).

192. Проект Закону про поліцію і поліцейську діяльність від 27 січня 2015 р. № 1692-1. Суб'єкти законодавчої ініціативи народні депутати України VIII скликання: Чумак В. В., Сироїд О. І., Сотник О. С., Костенко П. П., Луценко І. В., Сидорович Р. М., Купрій В. М. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53719 (дата звернення: 21.05.2017).

193. Проект Закону про поліцію і поліцейську діяльність від 20 травня 2015 р. № 2822-1. Суб'єкти законодавчої ініціативи народні депутати України VIII скликання: Купрій В. М., Луценко І. В. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55253 (дата звернення: 21.05.2017).

194. Прозоров А. Присяга Российской империи. Ленинград: Лениздат, 2004. 316 с.

195. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 36 с.

196. Прохоров В. В. Организационное становление рабоче-крестьянской милиции Крыма: монография. Киев: Телесик, 2007. 239 с.

197. Проць О. Є. Поняття та види деформації правосвідомості: дискусійні питання. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 38–43.

198. Рабінович П. М. Філософія права: навч. посіб.: в 5 ч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Львів: Галицький друкар, 2014. Ч. 1-2: Філософія права як наука. Гнесеологія права. 232 с.

199. Радейко Р. І. Теоретичні аспекти деформалізованих конструкцій у праві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер.: «Юридичні науки»*. 2015. № 827. С. 184–192.

200. Радейко Р.І. Складання присяги при призначенні на державну службу: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні питання реалізації нового Закону України «Про державну службу»: тези доповідей Всеукраїнського форуму вчених-адміністративістів (м. Запоріжжя, 21 квітня 2016 р.)*. За заг. ред. Т.О. Коломoeць. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. С. 180-184.

201. Регламент Європейського суду з прав людини від 4 листопада 1998 року. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2003. № 3.

202. Регламент Європейського суду з прав людини від 29 травня 2006 р. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2006. № 2.

203. Русакова Н. Г. Присяга как общеправовой феномен: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Н. Новгород, 2008. 33 с.

204. Русакова Н. Г. Присяга как юридико-символическое отрижение культурных традиций. *Юридическая техника*. 2016. № 10. С. 453–456.

205. Ряшко О. В., Брич І. В. Слідчі (розшукові) дії в кримінальному процесі України: деякі аспекти походження та розвитку. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін та ін. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. Вип. 73. С. 516–521.

206. Салиев А. Л. О присяге кочевников в судах туркестана (1865–1917 гг.) (по архивным, правовым и иным материалам). *Вестник Кыргызско-российского славянского университета*. 2014. Т. 14. № 11. С. 68–72.

207. Самойленко О. О. Київська міська поліція в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ун-т внутр. справ. Харків, 2000. 18 с.

208. Свида О. Г. До питання щодо вдосконалення інституту присяги прокурорських працівників. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 59. С. 46–50.

209. Селіванова О. Д. Мовленнєва культура професійного спілкування військовослужбовців – складова військової культури сучасної української армії. *Військова освіта*. 2013. № 1. С. 200–206.

210. Скакун О. Ф. Теорія права та держави: підруч. 3-тє вид. Київ: Алерта, 2012. 524 с.

211. Сливка С. С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2002. 32 с.

212. Сливка С. С. Юридична деонтологія: підручник. Вид. 4. Київ: Атіка, 2013. 296 с.

213. Старченко Н. П. Честь як регулятор шляхетського повсякдення (Волинь останньої третини XVI – початку XVII ст.). *Український історичний журнал: наук. журн.* 2012. № 6. С. 25–39.

214. Старченко Н. Стосунки пана і слуги «рукодайного» в контексті уявлень про вірність і зраду (Волинь та Наддніпрянщина в кінці XVI – першій половині XVII ст.). *Соціум*. 2006. № 6. С. 85–129.

215. Степанков В. С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки. *Український історичний журнал*. 2003. № 6. С. 28–39.

216. Стрій Л. І. Ритуалізація в українському політичному дискурсі. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна. 2013. Вип. 33. С. 132–134.

217. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

218. Терлюк І. Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття: навч. посіб. з історії держави і права України. Львів, 2003. 156 с.

219. Тимощук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.): монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 462 с.

220. Тищенко О. В. Проблеми правового регулювання припинення трудових відносин із державними службовцями на підставі порушення присяги. *Право України*. 2011. № 1. С. 222–230.

221. Ткаля О. В. Темпоральна дія правових імунітетів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: «Юриспруденція». Одеса, 2013. Вип. 5. С. 28–32.

222. Токарев С. А. Обычаи и обряды как объект этнографического исследования. *СЭ*. 1980. № 3. С. 28.

223. Тресов Н. А., Лаврентьев А. Р. Круглый стол по теме «Институт присяги в России: состояние, проблемы и пути совершенствования». *Юридическая наука и практика. Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2015. № 232-235.

224. Турецькі прислів'я та приказки / упоряд., пер. з тур. та вступ. слово Григорія Халимоненка. Київ: Дніпро, 1985. 195 с.

225. Турман Н. О. Специфіка здійснення судового розгляду за участю присяжних. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 522–527.

226. Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості / А. О. Гурбик та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ, 2001. 317 с.

227. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 13 грудня 2012 р. у справі № К/9991/47459/12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29302323> (дата звернення: 21.05.2017).

228. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 24 вересня 2015 р. у справі № 826/7162/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/51659664> (дата звернення: 21.05.2017).

229. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 14 січня 2014 р. у кримінальній справі № 335/10/14-к 1-кк/335/64/2014. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36688581> (дата звернення: 21.05.2017).

230. Філонов О. В. Історико-правові основи діяльності поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії на території України по боротьбі з тероризмом (XIX – поч. XX ст.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2014. 40 с.

231. Худякова О. В. Правове регулювання виникнення трудових правовідносин з поліцейськими: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2016. 18 с.

232. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41. Ст. 492.

233. Цуркан М. І. Присяга судді як невід'ємний структурний елемент його правового статусу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 12. С. 11–18.

234. Цуркан О. В. Правова свідомість працівника міліції: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / НУ «Львівська політехніка». Львів: ПАІС, 2013. 16 с.

235. Черноголовкин Н. В. Функциональная характеристика социалистического государства. *Советское государство и право*. 1973. № 7. С. 13–20.

236. Чеські і словацькі прислів'я та приказки / упоряд. і пер. Ю. Лісняк, М. Гайдай; вступ. слово М. Гайдая. Київ: Дніпро, 1975. 189 с.

237. Чугуенко Л. И. Клятва на верность Родине. Киев: Молодь, 1970. 29 с.

238. Шандра В. Законодавче врегулювання тексту присяги (початок XVIII – середина XIX століть): формула присяги. *Український археографічний щорічник* / голов. ред. П. Сохань. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2007. Вип. 12, т. 15: Український археографічний збірник. С. 385–402.

239. Шигаль Д. А. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України» (м. Харків, 20–21 листоп. 2013 р.) / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 179–183.

240. Шутак І. Д. Правовий моніторинг: застосування прогностичного методу. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 47–57.

241. Щербатих В. Ю. Організаційно-правові основи створення та діяльності військової міліції (поліції) України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. / Акад. держ. подат. служби України. Ірпінь, 2001. 19 с.

242. Юнін О. С. Зарубіжний досвід організації діяльності підрозділів поліції і можливості його застосування в Україні: монографія. Харків: Панов, 2015. 430 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковано
основні наукові результати дисертації*

1. Маськовіта М. М. Інститут присяги працівника органів внутрішніх справ: історико-правовий аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 824. С. 265–271.
2. Маськовіта М. М. Теоретико-правовий аналіз поняття «присяга». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 825. С. 167–171.
3. Маськовіта М. М. Присяга працівника органів внутрішніх справ як складовий елемент його правового статусу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 827. С. 163–168.
4. Маськовіта М. М. Деонтологічні кодекси як морально-правова основа підвищення ефективності реалізації присяги. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2016. № 837. С. 287–291.
5. Маськовіта М. М. Присяга поліцейського як складовий елемент його правового статусу. *Науковий вісник публічного і приватного права.* 2016. Вип. 6, т. 1. С. 20–24.
6. Маськовіта М. М. Історико-правовий розвиток інституту присяги працівника органів внутрішніх справ в Україні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2017. № 10. С. 38–45.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Маськовіта М. М. Професійна усталеність працівників ОВС: сучасна парадигма. *Держава в умовах надзвичайного, воєнного стану та/чи військової окупації: історія і сучасність (правові аспекти)*: матер. IV Всеукр. наук. Інтернет-конф. (м. Львів, 17 берез. 2015 р.) / ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів: Ліга-Прес, 2015. Вип. 4. С. 106–109.

8. Маськовіта М. М. Формування органів внутрішніх справ: традиції та новели. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. II заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16 квіт. 2015 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2015. С. 108–110.

9. Маськовіта М. М. Професійна усталеність як елемент службової діяльності працівника ОВС. *Теорія і практика конституціоналізму*: матер. I наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 квіт. 2015 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2015. С. 104–107.

10. Маськовіта М. М. Історико-правовий аналіз інституту присяги працівника ОВС. *Інноваційні напрями розвитку правової системи України*: матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Тернопіль, 25 листоп. 2015 р.). Тернопіль: Юридична лінія, 2015. С. 12–15.

11. Маськовіта М. М. Система підготовки кадрів органів внутрішніх справ: сучасні виклики та нові реалії. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: тези VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 10 груд. 2015 р.). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2015. С. 283–284.

12. Маськовіта М. М. Присяга працівника поліції як елемент його правового статусу. *Правові, соціально-психологічні та інформаційні процеси державотворення в контексті євроінтеграції*: матер. наук.-практ. конф. (м. Львів, 8–9 листоп. 2016 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 141–142.

*Додаток Б***Тексти присяг, передбачених чинним законодавством України****1. Присяга народних депутатів України** (ст. 79 Конституції України).

«Присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу.

Присягаю додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників».

2. Присяга Президента України (ст. 104 Конституції України).

«...волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі».

3. Присяга судді Конституційного Суду України (ст. 17 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

«...Вступаючи на посаду судді Конституційного Суду України, урочисто присягаю на вірність Україні, бути незалежним, чесним і сумлінним при виконанні високих обов'язків судді Конституційного Суду України, забезпечувати верховенство Конституції України, захищати конституційний лад держави, утверджуючи права та свободи людини».

4. Присяга члена Вищої ради правосуддя (ст. 19 Закону України «Про Вищу раду правосуддя»).

«Присягаю сумлінно, чесно і неупереджено здійснювати повноваження члена Вищої ради правосуддя для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добродісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції України і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів».

5. Присяга судді (ст. 57 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»).

«...вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю Українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя».

6. Присяга державного службовця (ст. 36 Закону України «Про державну службу»).

«Усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю, що буду вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права, свободи і законні інтереси людини і громадянина, честь держави, з гідністю нести високе звання державного службовця та сумлінно виконувати свої обов'язки».

7. Присяга працівника Національної поліції (ст. 64 Закону України «Про Національну поліцію України»).

«...усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи

людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки».

8. Присяга члена територіальної, дільничної виборчої комісії (ст. 28 Закону України «Про місцеві вибори»).

«...беручи на себе повноваження члена виборчої комісії та усвідомлюючи свою високу відповідальність перед Українським народом, присягаю додержуватися Конституції та законів України, чесно і сумлінно виконувати свої обов'язки, виходячи з принципів верховенства права, законності, об'єктивності та неупередженості, забезпечувати реалізацію і захист виборчих прав громадян України».

9. Присяга начальницького складу Національного антикорупційного бюро України (ст. 12 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»).

«...вступаючи на службу до Національного антикорупційного бюро України, усвідомлюючи свою високу відповідальність, клянуся завжди залишатися відданим Українському народові, неухильно додержуватися Конституції та законів України, поважати та охороняти права, свободи і законні інтереси людини і громадянина, честь держави, бути чесним, сумлінним і дисциплінованим, зберігати державну та іншу охоронювану законом таємницю».

10. Присяга працівників прокуратури (ст. 36 Закону України «Про прокуратуру»).

«...вступаючи на службу в прокуратуру, присвячую свою діяльність служінню Українському народові і Україні та урочисто присягаю: неухильно додержуватися Конституції та законів України; сумлінним виконанням своїх службових обов'язків сприяти утвердженню верховенства права, законності та правопорядку; захищати права і свободи людини і громадянина, інтереси

суспільства і держави; постійно вдосконалювати свою професійну майстерність, бути принциповим, чесно, сумлінно і неупереджено виконувати свої обов'язки, з гідністю нести високе звання прокурора».

11. Присяга члена Кабінету Міністрів України (ст. 10 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»).

«Усвідомлюючи високу відповідальність члена Кабінету Міністрів України, урочисто присягаю на вірність Українському народові. Зобов'язуюся додержуватися Конституції України та законів України, зміцнювати суверенітет і незалежність України, обстоювати права і свободи людини та громадянина, дбати про добробут Українського народу, сталий демократичний розвиток суспільства».

12. Присяга адвоката (ст. 11 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

«...урочисто присягаю у своїй адвокатській діяльності дотримуватися принципів верховенства права, законності, незалежності та конфіденційності, правил адвокатської етики, чесно і сумлінно забезпечувати право на захист та надавати правову допомогу відповідно до Конституції України і законів України, з високою відповідальністю виконувати покладені на мене обов'язки, бути вірним присязі».

13. Присяга службовця податкової поліції (ст. 354 Податкового кодексу України).

«..вступаючи на службу до податкової міліції, присягаю на вірність Українському народові. Присягаю додержуватися Конституції і законів України, захищати права людини і громадянина, сумлінно виконувати свої обов'язки. Присягаю бути чесним і мужнім, пильно стояти на сторожі економічних інтересів Вітчизни, суворо зберігати державну та службову таємницю. Якщо я порушу присягу, готовий нести відповідальність, встановлену законом України».

14. Присяга цивільного захисту (ст. 108 Кодексу цивільного захисту України).

«...вступаючи на службу цивільного захисту, складаю Присягу та урочисто клянуся завжди залишатися відданим Українському народові, неухильно дотримуватися Конституції та законів України, бути чесним, сумлінним і дисциплінованим. Присягаю з високою відповідальністю виконувати свій службовий обов'язок, вимоги статутів і наказів, постійно вдосконалювати професійну майстерність та всіляко сприяти зміцненню авторитету служби цивільного захисту. Клянуся мужньо і рішуче захищати життя та здоров'я громадян, майно України, її навколишнє природне середовище від надзвичайних ситуацій. Якщо я порушу цю Присягу, готовий нести відповідальність згідно із законами України».

15. Присяга рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби (ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»).

«...вступаючи на службу до Державної кримінально-виконавчої служби України, клянуся завжди залишатися відданим Українському народові, неухильно додержуватися Конституції та законів України, бути чесним, гуманним, сумлінним і дисциплінованим, зберігати державну та іншу охоронювану законом таємницю. Присягаю з високою відповідальністю виконувати свій службовий обов'язок, вимоги статутів і наказів, постійно вдосконалювати професійну майстерність та підвищувати рівень культури, не допускати порушень прав і свобод людини та громадянина, всіляко сприяти зміцненню правопорядку. Якщо я порушу цю присягу, то готовий нести відповідальність, установлену законом».

Додаток В**Розвиток присяги працівників органів внутрішніх справ**

1. *«Я, підписаний нижче, син трудового народу, маючи право відповідно до виданої Народним комісаріатом внутрішніх справ і юстиції інструкції з організації радянської робітничо-селянської міліції на вступ до лав міліції, даю цю підписку в тому, що буду стояти на варті революційного порядку і захищати інтереси робітничого класу і сільської бідноти»* (Постанова Народного комісаріату внутрішніх справ РРФСР «Про організацію радянської робочо-селянської міліції» від 13 жовтня 1918 р.).

2. *«...клянуся до кінця залишатися відданим своєму народові, соціалістичній Батьківщині і справі комуністичного будівництва, бути чесним, мужнім, дисциплінованим, пильним працівником, зразково нести службу, дотримуватися соціалістичної законності, зберігати державну і службову таємницю. Сумлінно і беззаперечно виконувати всі покладені на мене обов'язки, вимоги статутів і наказів, не шкодувати своїх сил, а в разі потреби і самого життя, при охороні радянського суспільного і державного ладу, соціалістичної власності, особистості і прав громадян і соціалістичного правопорядку»* (Указ Президії ВС СРСР «Про спеціальні звання рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ» від 23 жовтня 1973 р.).

3. *«...вступаючи на службу до органів внутрішніх справ України, складаю Присягу і урочисто клянуся завжди залишатися відданим народові України, суворо дотримуватися її Конституції та чинного законодавства, бути гуманним, чесним, сумлінним і дисциплінованим працівником, зберігати державну і службову таємницю.*

Я присягаю з високою відповідальністю виконувати свій службовий обов'язок, вимоги статутів наказів, постійно вдосконалювати професійну

майстерність та підвищувати рівень культури, всіляко сприяти зміцненню авторитету органів внутрішніх справ.

Клянуся мужньо і рішуче, не шкодуючи своїх сил і життя, боротися із злочинністю, захищати від протиправних посягань життя, здоров'я, права й свободи громадян, державний устрій і громадський порядок.

Якщо ж я порушу цю Присягу, то хай мене покарають за всією суворістю закону» (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нового тексту Присяги працівника органів внутрішніх справ України» від 28 грудня 1991 р. № 382).

4. «...усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки» (Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII).

Відповіді на запит про доступ до публічної інформації

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ
УКРАЇНИ**

ДЕПАРТАМЕНТ
КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
вул. Богомольця, 10, м. Київ, 01601,
тел. 256-0333

Маськовіта М.М.

електронна адреса:
maskovita@ukr.net

___ листопада 2015 року № 12/7 – 10 зі

На № _____ від _____

Про розгляд запиту

Розглянувши запит на отримання публічної інформації про порядок складання Присяги працівниками поліції (далі - Порядок), надання копії нормативно-правового акту, яким його затверджено, а також статистичної інформації щодо осіб, що склали Присягу поліцейського, яких було звільнено та притягнуто до дисциплінарної відповідальності, у зв'язку з її порушенням, повідомляємо наступне.

Відповідно до статті 64 Закону України «Про Національну поліцію» Міністерством внутрішніх справ розроблено Порядок складання Присяги працівниками Національної поліції, затверджений наказом МВС України від 09.11.2015 № 1453, який в установленому порядку надіслано до Міністерства юстиції України для державної реєстрації.

На сьогодні згідно із Інструкцією про порядок проведення атестування поліцейських, затвердженою наказом МВС від 17.11.2015 № 1465, зареєстрованим в Мін'юсті України 18 листопада 2015 року за № 1445/27890, в органах та підрозділах Національної поліції (далі - Поліція) проходить атестація особового складу. Атестаційними комісіями стосовно кожного колишнього працівника ОВС прийматиметься рішення щодо подальшого проходження служби в Поліції.

Після завершення цього етапу роботи, організовуватимуться заходи, пов'язані зі складанням працівниками Присяги.

Крім того, відповідно до законодавства України для поліцейських, яких вперше прийнято на службу, передбачено проходження первинної професійної підготовки (працівники підрозділів патрульної служби). Після успішного закінчення навчання вони складають Присягу. Станом на 18.11.2015 Присягу поліцейського склали 4176 працівників підрозділів патрульної служби Поліції.

Стосовно надання статистичних даних про звільнених та притягнутих до дисциплінарної відповідальності поліцейських, у зв'язку з порушенням

Присяги, повідомляємо, що на сьогодні нормативно-правового акту Поліції, який би прямо визначав здійснення такого обліку немає.

Одночасно інформуємо, що у рамках імплементації Закону України «Про Національну поліцію», центральним органом управління Національної поліції уживається ряд заходів щодо створення нових статистичних баз даних, зокрема з обліку звільнених та притягнутих до дисциплінарної відповідальності поліцейських.

Начальник

І.В. Клименко